

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
EDUKOLOGIJOS FAKULTETAS
EDUKOLOGIJOS KATEDRA

Justina Pundzienė

Edukologijos (specializacija - vaiko teisių apsaugos vadyba) magistrantūros studentė

**LAIKINOJI TĖVŲ EMIGRACIJA, KAIP VAIKO SOCIALIZACIJĄ
SILPNINANTIS VEIKSNYS: SOCIALINĖS PAAUGLIŲ KOMPETENCIJOS
RAIŠKOS TYRIMAS**

Magistro darbas

Mokslinė vadovė
Doc. Rasa Pocevičienė

Šiauliai, 2009

Darbas originalus Justina Pundzienė

SANTRAUKA

Paauglystės amžiuje, kai siekiama įgyti autonomiškumą ir nepriklausomumą nuo šeimos, svarbūs tampa santykiai su bendraamžiais, jų įvertinimas ir pripažinimas, siekiama išbandyti naujus socialinius vaidmenis ir taip atrasti save. Tačiau visi šie gebėjimai priklauso būtent nuo šeimoje įgytos socialinės patirties, kurios pagrindu formuojasi socialinė kompetencija. Tuo tarpu paaugliai, kurių tėvai išvykę, gyvena turėdami ribotas galimybes stebėti tėvų tarpusavio santykius, mokytis problemų sprendimo, perimti socialinius vaidmenis ir tuo pagrindu plėtoti socialines patirtis.

Šiame darbe pristatoma, kaip laikina tėvų emigracija įtakoja paauglio socializaciją ir kokia linkme formuojasi jo socialinė kompetencija, t.y. kaip kuriami santykiai su bendraamžiais, suaugusiais, kaip formuojasi paauglio savivertė.

Darbo tikslas - išanalizuoti paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) laikinai išvykę, socialinės kompetencijos raiškos tendencijas.

Šiaulių miesto mokyklose atliktas kiekybinio tipo tyrimas. Iš viso apklausta 326 VI – XII klasių mokinių. Iš jų 101, kurių tėvai ar vienas iš jų laikinai dirba užsienyje ir 225 paaugliai gyvenantys su tėvais. Tiriamiesiems pateiktos analogiškos anketos su uždaro tipo klausimais, kuriais siekta išsiaiškinti paauglių santykių su bendraamžiais ir suaugusiais kokybę, savęs vertinimą. Atliekant statistinę duomenų analizę grupių duomenys lyginti tarpusavyje, išskirti pasisakymų dažniai, statistiškai reikšmingi skirtumai, koreliacijos. Kontent analizės būdu nagrinėti paauglių pasisakymai apie jų santykių su tėvais ir bendraamžiais kokybę, išgyvenamas problemas.

Tyrimo rezultatai parodė, jog nepaisant paauglystės amžiui būdingo savarankiškumo ir autonomijos siekio, paaugliai, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykę, išgyvena tėvų dėmesio, rūpesčio, stabilių santykių stoką ir jaučia atsakomybę už šeimą ištikusius sunkumus. Toks perdėtas atsakingumas už šeimą ištikusias problemas ir kitus šeimos narius trukdo paaugliui plėtoti santykius su aplinkiniais. Pastariesiems mažiau reikšmingi tampa santykiai su bendraamžiais, mažiau laikomasi bendraamžių tarpe priimtinių taisyklių, labiau vertinamos šeimos tradicijos, normos, vertybės. Paaugliai, kurių tėvai išvykę, sąlyginai pasižymi aukštesniu savęs vertinimu, tačiau jis labai priklauso nuo santykių su tėvais, jų palaikymo nei nuo bendraamžių pripažinimo ir įvertinimo.

Prasminiai žodžiai: paaugliai, kurių tėvai išvykę; socializacija; socialinė kompetencija.

SUMMARY

In adolescence, when one is seeking to attain autonomy and independence from family, important become relations with the peers, their evaluation and acceptance, it is sought to try new social roles and to find oneself. However all these abilities depend namely on the social experience gained in the family, which is the basis for the social competence to form on. However the teenagers, whose parents have left abroad, live having limited opportunities to observe parental interrelations, to learn problem solving, to accept social roles and to develop social experiences on this basis.

This paper deals with how temporary emigration of the parents affect teenager's socialization and what is the direction his/her social competence forms, i.e. how relations with peers and adults are created, how self-assessment is created.

Aim of the paper: to analyse social competence expression trends of the teenagers whose both or one parent has temporary left abroad.

Quantitative survey was performed in the schools of Siauliai City. In total 326 pupils from 6th-12th forms were interviewed, including 101 whose both or one parent has temporary left abroad and 225 teenagers living with parents. The respondents were given similar questionings with close-type questions, seeking to disclose quality of relations with peers and adults as well as self-assessment. With the help of statistical analysis data of the groups were compared in between, frequencies of expressions were found out as well as statistically important differences and correlations. With the means of content analysis quality of relations between pupils and parents as well as peers, problem their encounter were analysed.

Research results showed that in spite of the age-characteristic seeking for autonomy and independence, teenagers who's both or one parent has temporary left abroad, experienced lack of parental attention, care, stabile relations, felt responsibility for the difficulties encountered by the family. Such excessive responsibility for the problems and other family members prevents the teenager from development of relations with the others. Relations with the peers become less important, rules applied between the peers are less observed, family traditions, norms and values become more important. Teenagers with parents left, conditionally feature higher self-esteem, however it strongly depends on the relations with parents and parental support compared with the peers' acceptance and evaluation.

Keywords: teenagers whose parents have temporary left abroad; socialization; social competence.

Turinys

SANTRAUKA.....	2
SUMMARY.....	3
ĮVADAS.....	5
I. PAAUGLIO PSICHOSOCIALINĖS RAIDOS CHARAKTERISTIKA.....	9
1.1. Amžiaus tarpsnio ribos ir psichosocialinių pokyčių interpretacija.....	9
1.2. Paauglio asmenybės raidos teorijos.....	11
1.3. Vidinė darna ir asmenybės tapatumas paauglystėje.....	15
1.4. Paauglio psichologinės adaptacijos sunkumai.....	16
II. SOCIALINĖ KOMPETENCIJA KAIP SĖKMINGO SOCIALIZACIJOS PROCESO REZULTATAS.....	20
2.1. Socializacijos ir socialinės kompetencijos samprata ir ryšys	20
2.1.1. Paauglio socialinė kompetencija santykių su bendraamžiais kontekste.....	23
2.1.2. Šeimos vaidmuo paauglio socializacijos ir socialinės kompetencijos raiškoje.....	26
2.2. Vaiko, augančio nepilnoje ar netipinėje šeimoje, socializacijos bruožai.....	30
III. PAAUGLIŲ, KURIŲ TĖVAI LAIKINAI IŠVYKĘ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS RAIŠKOS TYRIMAS.....	33
3.1. Tyrimo organizavimas ir metodika.....	33
3.2 Paauglių socialinės kompetencijos raiškos tyrimo rezultatų analizė.....	36
IŠVADOS.....	62
REKOMENDACIJOS.....	64
LITERATŪRA.....	65
PRIEDAI.....	69

IVADAS

Pirmasis tarptautinis vaiko teisių dokumentas - Ženevos vaiko teisių deklaracija, pasirodžiusi 1924 metais, iškėlė reikalavimą žmonijai – duoti vaikui visą, ką ji turi geriausio. 1959 m. priimta Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija nulėmė būtinybę iš naujo įvertinti vaikystės fenomeną ir peržvelgti vaiko vietą visuomenėje bei atskiruose jos socialiniuose institutuose. Pasak Ž. Jonynienės (2001), šis dokumentas įvardino pagrindines vaiko teises – teisę į laimingą vaikystę, žmoniškas gyvenimo ir vystymosi sąlygas, išskirtinį rūpestį ir globą, vaiko saviraišką, asmeninę laisvę, dalyvavimą. Visa tai įtakojo vaiko, kaip pilnavertės visuomenės dalies, pripažinimą ir emancipavimą. Lietuvos respublikos seimas 1995 metais ratifikavęs Jungtinių tautų vaiko teisių konvenciją bei priėmęs kitus, ne mažiau svarbius, su vaiko teisių įgyvendinimu susijusius aktus (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas 1996; Išmokų vaikams įstatymas 1994; Švietimo įstatymas 1993 ir kt.), įpareigojo visuomenę aktyviai prisidėti ir nuolat paisyti vaiko teisių, vykdyti jas prioritetine tvarka, pasitelkiant visas galimas administracines, teisines, edukacines ir kitas priemones.

Vaiko teisių konvencijoje viena esminių - vaiko teisė pažinti savo tėvus, būti auklėjamam ir aprūpintam savo tėvų šeimos, nuolat ir nenutrūkstamai bendrauti su jais (Vaiko teisių konvencija, 2000). Vaikas turi teisę į šeimos ir kitus su jo individualybe susijusius ryšius ir jų išsaugojimą. Tačiau visapusiškam ir harmoningam vaiko vystymuisi reikalingas ne tik materialinis aprūpinimas, tinkamos gyvenimo sąlygos, bet ir nuolatinė tėvų globa ir priežiūra, darnūs ir pasitikėjimu grįsti santykiai. Tuo tarpu šiandienos šalies demografiniai duomenys byloja apie pasikeitusį šeimos vaidmenį, netipines ir nepilnas šeimas, kai vaikai priversti išgyventi tėvų skyrybas, gyventi su vienu iš jų, globos institucijose ar būti laikinai palikti trečiųjų asmenų priežiūrai. Tokia pakitusi šeimos struktūra ir santykiai tarp atskirų jos grandžių negrįžtamai žaloja vaiko asmenybę, daro ryškų poveikį jo tolimesniam elgesiui ir emociniams išgyvenimams. Užsienio ir lietuvių mokslininkų (Butvilas, 2004, 2005; Glebuviene, Čiumakova, 2005; Kasparavičienė, Čepienė, 2007) atlikti tyrimai rodo, jog jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikams patyrusiems tėvų netektį ar išsiskyrus su jais net ribotam laikui, sutrinka vertybių internalizacija, išskyla delinkventinio elgesio tikimybė, adaptacijos, bendravimo problemos. Tokie vaikai dažnai išgyvena nerimą, liūdesį, būna uždari, meluoja, nepasitiki savimi ir kitais. Taigi neigiama linkme formuojasi ir socialinė kompetencija bei įgūdžiai, sudarantys asmenybės socializacijos pagrindą.

Paauglystės amžiuje, kai fiziologinių ir psichologinių pokyčių kontekste nuolat pervertinamas santykis su aplinka ir pačiu savimi, šeimos įtaka paauglio socialinei raidai yra nenuneigiama. Ir nors daugelis autorių (Želvys, 1994; Vaičiulienė, 2004; Petrulytė, 2003; Navaitis, 2007) teigia, jog šiame amžiuje ryškesnį poveikį turi bendraamžiai, vis dėl to įrodyta, jog tėvų palaikymas, paauglio savarankiškumo skatinimas ir jo, kaip asmenybės, pripažinimas yra itin svarbūs socialiai teisingo elgesio formavimuisi ir tinkamų socialinių vaidmenų priėmimui. Paaugliai „paprastai iš tėvų

„pasiima“ sistema, kurią sudaro vertybinės orientacijos, moraliniai principai ir poelgiai, kreipiasi į juos patarimo, kaip spręsti problemas, išskylančias įvairiose gyvenimo situacijose. <...> bendraamžių bendravimas sustiprina tėvų įtaką, o ne prieštarauja jiems.“ (Leliūgienė, 1997, p.77). Todėl išsiskyrimas su tėvais šiame kritiniame periode gali turėti neigiamos įtakos paauglio asmenybės tapsmui. Tuo tarpu nejausdamas tėvų palaikymo, abejodamas dėl savo socialinio reikšmingumo, dėl socialinės kompetencijos ir įgūdžių stokos, siekdamas įrodyti savo autonomiją, negebėdamas tinkamai išspręsti kylančių problemų, paauglys priartėja prie delinkventinio elgesio ribos.

Pastaraisiais metais emigracijos srautai nemažėja, todėl ir paauglių, laikinai paliekamų trečiųjų asmenų globai ar gyvenančių visiškai savarankiškai, yra daug. Tai - aktuali ekonominės, socialinės, teisinės, pedagoginės realybės tema. Kiekybinių tyrimų apie vaikų, kurių tėvai išvykę, gyvenimo pokyčius, emocinę savijautą, mokymosi pasiekimus ir elgesio problemas yra (Kasparavičienė, Čepienė, 2007; Leliūgienė, 2005; Glebuviene, Čiumakova, 2005). Tačiau empirinių duomenų apie tokių šeimų vyresnio mokyklinio amžiaus mokinių socialinės kompetencijos raišką stokojama. Tokių paauglių situacija literatūroje dažniausiai aptariama šeimoje patirtos netekties ar santykių su šeimos nariais nepilnavertiškumo kontekste (Lipnevičienė, Augienė, 2004; Pivorienė, Miliauskienė, 2006; Samašonok, Žukauskienė, 2004; Cibulskaitė, Laurinavičiūtė, 2008).

Atsižvelgiant į paauglystės amžiuje stiprėjančius santykius su bendraamžiais, savitos kultūros, vertybių perėmimą, egocentrišką mąstymą ir norą įgyvendinti emocinį bei materialinį atsiskyrimą nuo šeimos, iškyla problema dėl dviprasmiškos paauglių socialinės kompetencijos plėtotės, gyvenant skyrium nuo tėvų. Vienu atveju, tokią šeimos padėtį paauglys gali priimti kaip iššūkį, savarankiškumo išbandymą, priėmimo į suaugusiųjų pasaulį ženklą. Todėl gali būti, jog jis taps daug atsakingesnis, pasitikintis savimi, siekiantis bendrauti ir tėvų išvykimas tik sustiprins jo, kaip socialiai aktyvios ir atsakingos už save ir kitus, asmenybės vystymąsi. Iš kitos pusės, tėvų išvykimas gali skatinti paauglį išgyventi neigiamus jausmus: vienišumą, nepasitikėjimą, menkavertiškumą, nerimą, pyktį, baimę. O visa tai užkirstų kelią asmenybės tapatumo paieškoms, santykių su socialine aplinka kūrimui ir pasiruošimui gyventi sudėtingoje visuomenėje.

Mokslinė problema: kaip tėvų išvykimas veikia paauglių socialinės kompetencijos ugdymąsi. Šios sąveikos identifikavimas leistų numatyti ir efektyvesnes pedagoginės pagalbos kryptis, nukreiptas į visuomeniškos, aktyvios, savimi pasitikinčios ir gyvenimo tikslus keliančios asmenybės ugdymą.

Tyrimo objektas: paauglių, kurių tėvai išvykę, socialinė kompetencija ir jos raiška.

Tyrimo hipotezė: tikėtina, jog paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) laikinai išvykę, socialinės kompetencijos įgijimas yra labiau komplikuoatas, nei tų, kurie gyvena su tėvais.

Tyrimo tikslas: išanalizuoti paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) laikinai išvykę, socialinės kompetencijos raiškos tendencijas.

Tyrimo uždaviniai:

1. Literatūros šaltinių analizės pagrindu aptarti paauglio psichosocialinės raidos bruožus.
2. Teoriškai pagrįsti socialinės kompetencijos kaip sėkmingos socializacijos veiksnio sampratą.
3. Aptarti vaikų iš nepilnų ar netipinių šeimų socializacijos ir socialinės kompetencijos raiškos bruožus.
4. Lyginamosios analizės būdu atskleisti paauglio, kurio tėvai (ar vienas iš jų) laikinai išvykę, socialinės kompetencijos ypatumus.
5. Numatyti galimas pedagoginės pagalbos kryptis, paauglių, kurių tėvai išvykę, socialinės kompetencijos ugdymui.

Tyrimo metodologija: Nagrinėjama problema glaudžiai siejasi su egzistencializmo ir humanizmo filosofinėmis kryptimis. Svarbiausios egzistencializmo idėjos pabrėžia asmenybės priešinimąsi nepalankiems išorinio pasaulio poveikiams, išsaugant savo individualybę. Šiame santykiyje su aplinka svarbu atrasti savosios egzistencijos prasmę, išlikti pačiam savimi, laisvai ir pozityviai rinktis vertybes ir prisiimti absoliučią atsakomybę už savo veiksmus. Egzistencializmo šalininkai S. Kierkegoras (Kierkegaard), M. Heidegeris (Heidegger), J. P. Sartras (Sartre) akcentuoja, jog svarbu, kad žmogus tinkamai suvoktų ir realiai įvertintų tiek gerąją, tiek blogąją gyvenimo pusę ir mokėtų abejose jų atrasti savo egzistencijos prasmę. Neužsisklęstų įsivaizduojamame gėrio pasaulyje, bet būtų pasiruošęs ir mokėtų tinkamai priimti net absurdiškas gyvenimo situacijas (Bitinas, 2000; Ozmon, Craver, 1996).

Humanistiniai principai aktualūs tuo, jog sutelkia dėmesį į individo vertingumą, autonomiškumą, unikalumą ir veržimąsi į ateitį, siekį laisvai realizuoti savo galias (Bitinas, 2000, Martišauskienė, 2004). Taigi remiantis šių filosofinių mokyklų idėjomis sieksime paanalizuoti, kaip nepalankiomis šeimos sąlygomis formuojasi paauglio socialinė kompetencija: gebėjimas kurti socialinius santykius, spręsti kylančias problemas ir tinkamai vertinti bei išreikšti save, tenkinat visuomenėje nusistovėjusias normas ir taisykles, bet nepamirštant ir savųjų poreikių.

Metodai:

1. Teoriniai:
 - *mokslinės literatūros analizė* taikyta siekiant išsiaiškinti psichologinius, socialinius paauglystės amžiaus tarpsnio bruožus ir jų vertinimą pagal skirtingus autorius;
 - *dokumentų analizė* taikyta apžvelgti Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus, Statistikos departamento ir Bendrojo lavinimo mokyklų socialinių pedagogų dokumentus, reglamentuojančius vaikų teisių užtikrinimo ir paauglių, kurių tėvai laikinai išvykę į užsienį socialinę padėtį šalyje.

2. Empiriniai:
 - *anketinė apklausa* taikyta siekiant įvertinti paauglių socialinės kompetencijos komponentus – santykius su tėvais, bendraamžiais ir savęs vertinimą;
 - *kontent analizė* taikyta apdorojant anketoje pateiktų atvirų klausimų duomenis, atsakymus grupuojant pagal prasminius leksinius vienetus.
3. Statistiniai:
 - *aprašomosios statistikos metodai* taikyti apskaičiuojant duomenų pasikartojimo dažnius, aritmetinius vidurkius, statistiškai reikšmingus skirtumus tarp grupių, atliekant koreliacinę analizę. Statistiniam duomenų apdorojimui naudota SPSS programinės įrangos 11 versija.

Tyrimo imtis: Tyrimo populiaciją sudarė Šiaulių miesto 13 bendrojo lavinimo mokyklų VI – XII klasių mokiniai. Šis amžiaus tarpsnis pasirinktas pagal teoriniuose šaltiniuose nurodomą paauglystės periodą, būtent 12 -18 gyvenimo metai. Iš viso apklausta 326 paaugliai. Mokyklos pasirinktos taip, kad atspindėtų skirtinguose miesto rajonuose gyvenančių paauglių nuomonę.

Darbo reikšmingumas: Paauglystės tarpsnyje vykstantiems psichosocialiniams pokyčiams įvairiose situacijose nagrinėti ir palyginti skirta nemažai dėmesio. Įvairūs autoriai tyrinėjo paauglio savęs vertinimo, santykių su aplinkiniais, psichosocialinių būsenų aspektus kai tam tikrų rizikos faktorių turi tiriamųjų socialinė aplinka. Šeima, kuri dėl ekonominių sunkumų priversta atsiskirti, taip pat priklauso rizikos grupei. Vis dėl to sisteminio požiūrio ir platesnių tyrimų apie laikinai išvykusių tėvų, paliktų paauglių socializaciją nėra. Todėl tyrimas leidžiantis pažvelgti, kaip tokioje situacijoje plėtojasi paauglio santykiai su aplinkiniais, kuria linkme formuojasi jo paties savivertė, t.y. kaip tėvų išvykimas veikia jaunuolio socialines kompetencijas, bus reikšmingas tiek teoriškai, tiek praktiškai.

Darbo struktūra: Baigiamąjį darbą sudaro šios pagrindinės dalys: įvadas, darbo teorinis pagrindimas – literatūros šaltinių analizė susidedanti iš 2 skyrių ir 6 poskyrių; tyrimo duomenys ir jų analizė pateikiama III skyriuje, teorinę bei praktinę dalį apibendrinančios išvados ir rekomendacijos, literatūros sąrašas ir 2 priedai. Darbe pateikiama 26 lentelės ir 3 paveikslai.

I. PAAUGLIO PSICHOSOCIALINĖS RAIDOS CHARAKTERISTIKA

1.1. Amžiaus tarpsnio ribos ir psichosocialinių pokyčių interpretacija

Žodis paauglystė („*adolescence*“), pasak Bloso, pradėtas vartoti jau apie 1482 m. (Vaičiulienė, 2004, p. 7). Juo nusakomas laikotarpis tarp vaikystės ir suaugusiojo amžiaus. Taigi paauglystės reiškinys nėra labai naujas. Tačiau autorė teigia, kad yra ir kitokių nuomonių, nusakančių, jog supratimas apie paauglystę atsiranda tik XIX a. pabaigoje, nes iki tol vaikystė ir paauglystė nebuvo griežtai diferencijuojamos sąvokos. Paauglystės, kaip amžiaus tarpsnio, išryškinimas susijęs su darbo jėgos santykių kaita ir vaikų statusu joje, nauja vertybine orientacija bei šeimos samprata postindustrinėje visuomenėje.

Įvairių sričių mokslininkai nesutaria dėl paauglystės tarpsnio ribų. Dažniausiai paauglystės pradžia siejama su prasidėjusia vaiko fizine ir lytine branda, vadinama pubertu, kuri prasideda apie 12 gyvenimo metus. Tuomet ryškiausi kūno proporcijų ir ūgio pokyčiai nulemia ir santykių su aplinka ir pačiu savimi kokybę. Tačiau literatūroje nurodoma, jog dėl sparčios vaikų vystymosi akceleracijos paskutiniais dešimtmečiais, paauglystės žemutinė riba dažnai laikoma 9-10 gyvenimo metai.

Dar daugiau nesutarimų kyla nusakant paauglystės tarpsnio pabaigą. Pirmiausiai tai galima paaiškinti labai skirtingu ir individualiu fizinio, emocinio, intelektualinio, socialinio brendimo tempu, kuris priklauso nuo daugelio veiksnių – lyties, genetinio kodo, kultūrinių skirtumų, aplinkos sąlygų ir pan. Čia labai svarbus pačios visuomenės vertinimas t.y. kaip ji supranta asmenybės brandą ir kokius reikalavimus kelia. Pažymėtina tai, jog šiuolaikinėje visuomenėje brandžios asmenybės supratimas yra kur kas sudėtingesnis nei ankstesnėse bendruomenėse, kai į suaugusiųjų ratą būdavo priimamas ir jos lygiaverčiu nariu laikomas vos lytiškai subrendęs ir tos bendruomenės išbandymus išlaikęs individas. Anot R. Bieliauskaitės, J. Repšytės (1994), anksčiau net jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikai viena koja būdavo suaugusiųjų pasaulyje. Jie padėdavo dirbti, išlaikyti šeimą, jautėsi atsakingi už save ir kitus, nes rūpindavosi savo jaunesniais broliais ir seserimis. Tuo tarpu šiandien ilgai trunkantis mokslas ir atsakomybės laisvė - priežastys, nulemiančios paauglystės periodizacijos sąlygiškumą ir tęstinumą.

Paauglystės chronologinių ribų nusakymas priklauso ir nuo brandos suvokimo pagal atskiras mokslo sritis. Pavyzdžiui fiziologiniu požiūriu žmogus subręsta apie 21 metus. Tuo tarpu psichologiniu požiūriu paauglystės pabaigą nusakyti gana sudėtinga dėl psichinių procesų netolygumo. Pavyzdžiui A. Petrulytė (2003) teigia, kad paauglystė baigiasi tada, kai „individas randa savo tapatumą, sukuria savo vertybių sistemą, geba užmegzti ir palaikyti draugystės ir meilės santykius, numatyti perspektyvas“ (2003, p. 9). Taigi, ši riba yra individuali ir priklauso nuo daugybės faktorių.

Kaip teigia G. Navaitis (2001), paauglystės ribų nusakymą ap sunkina ir nevienodas požiūris į šį raidos etapą. Vieni mokslininkai paauglystę traktuoja kaip pereinamąjį laikotarpį tarp vaikystės ir suaugusiojo amžiaus, kiti – kaip atskirą ir savarankišką etapą. S. Myers (2000) paauglystę griežtai vertina pirmuoju požiūriu, ir teigia, kad šio tarpsnio suvokimas keičiasi priklausomai nuo pačios visuomenės kultūrinės raidos etapų. Vaiko teisių konvencijoje taip pat nurodoma, kad „vaiku laikomas žmogus, neturintis 18-os metų, jeigu pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažįstama anksčiau“ (2000, p. 17). Taigi čia paauglystės tarpsnis neišskiriamas ir laikomas pereinamuoju laikotarpiu, kuriame galioja tos pačios teisės ir atsakomybė.

Paauglystę traktuojant, kaip atskirą žmogaus raidos etapą remiamasi specifiniu individų elgesiu, amžiaus tarpsniui būdingomis nuostatomis, vaidmenimis ir konfliktais.

Teoriškai paauglystės tarpsnis šiuolaikiniuose užsienio šalių vadovėliuose ir kituose šaltiniuose nurodomas gana ilgas – nuo 12 iki 18 metų. Priklausomai nuo fiziologinės ir psichosocialinės brandos pradžios skiriamos ir paauglystės etapai. Autoriai G. Navaitis (2001); D. Beresnevičienė (2003); A. Petrulytė (2003); A. Vaičiulienė (2004) pažymi, kad paauglystė gali būti skirstoma į ankstyvąją (12 – 14 metai) ir vėlyvąją (16 – 18 metai), o 15-ieji individo gyvenimo metai laikomi pereinamaisiais. Kiekvienas šių periodų pasižymi tam tikrais fiziologiniais ir psichosocialiniais pokyčiais, įtakančiais paauglio santykį su aplinka.

Taigi paauglystės ribas nusakyti gana sudėtinga ne tik dėl šio tarpsnio fiziologinių ir psichosocialinių pokyčių raidos netolygumo, bet ir dėl pačios visuomenės vertinimo. Tačiau aišku, kad vaikystei pasibaigus prasideda fiziologinė revoliucija. Fiziologiniai pokyčiai reikalauja iš paauglio priimti besikeičiančią išorę tokią, kokia ji yra, o tai sąlygoja ir psichinių procesų pertvarką. Iškyla būtinumas pervertinti save pagal egzistuojančius vyro ar moters vaidmenis. Kaip teigia G. Navaitis (2007), kūno pokyčių įsisąmoninimas ir įtraukimas į kūno schemą yra viena svarbiausių paauglio asmenybės tapimo problemų. Kūno pokyčiai verčia paauglius lyginti save su kitais, tuo tarpu neadekvatus vertinimas, paauglio ar jo artimiausios aplinkos atžvilgiu lemia tai, jog fiziologinė branda atitrūksta nuo psichinės raidos galimybių. Tuomet, kaip teigia M. Furst (1998), paaugliai ima abejoti visais autoritetais ir tiesomis, kuriomis anksčiau aklaik tikėjo. Santykiuose su aplinka paauglys išvelgia daug prieštaravimų, iš naujo pervertina savo ir kitų galimybes, todėl kyla nesutarimai ir konfliktai. Paauglys ieško savojo „aš“, jam kyla nauji egzistenciniai būties klausimai - kas aš esu? Koks turiu būti? Kaip mane vertina aplinkiniai? Kokia mano gyvenimo prasmė? Kaip teigia K. Trimakas (1997), „jaunystė – tai pirma stotis, kurioje yra proga susidaryti išliekantį iki mirties žvilgsnį“ (1997, p. 59). Tapatybės paieškose formuojasi paauglio pasaulėžiūra, pasirenkamos ir internalizuojamos vertybės, formuojasi savivaizdis ir santykiai su socialine aplinka. Šiame sudėtingame identifikacijos ir vertybinių nuostatų pasirinkimo procese ypač svarbi vieta tenka ryšių su artimiausia aplinka kokybei. Tačiau tradicinės šeimos modelio ir sampratos išsigimimas nulemia tai, jog paauglys atsiranda

egzistencinio apsisprendimo situacijoje, kurioje jis turi savarankiškai išspręsti gyvenimo prasmės klausimą.

Visa tai lemia išskirtinę paauglio pasaulėžiūrą, socialinius santykius, savęs vertinimą, elgesio motyvus ir emocijas, vertybes, moralines normas, ateities perspektyvą ir pan. Priešingai nei daugelis autorių, V. Černius (1997, p.79) nurodo pagrindinius charakteristikos bruožus, taip sukurdamas įvairialypį ir gana teigiamą paauglio psichologinį portretą. Pasak autoriaus paaugliai yra:

- kupini energijos ir gyvumo;
- idealistai, neabejingi šalies ir pasaulio ateičiai;
- dažnai kelia klausimus, nesutikdami su esamomis vertybinėmis filosofijomis ir institucijomis;
- pastabūs ir drąsūs, mėgstantys riziką;
- jaučiasi nepriklausomi;
- turi stiprų lygybės jausmą, nepakenčia netolerancijos;
- dažnai yra labai pareigingi ir jais galima pasitikėti;
- lankstūs ir prisitaikantys;
- dažnai – atviri ir tiesūs;
- labai lojalūs organizacijoms, žmonėms, idėjoms;
- turi humoro jausmą;
- dažniau optimistai negu pesimistai ir į gyvenimą žiūri pozityviai;
- dažnai labai rimti ir giliai mąsto;
- jautrūs kitų žmonių jausmams;
- labai rimtai ieško savojo „aš“ (1997, p.79).

Taigi paauglystės periodą galima vertinti dviprasmiškai. Viena nuomonė paauglystę apbrėžia kaip „audringą“ ir „sunkų“ periodą, prasidedantį vaiko fiziologiniais pokyčiais. Kiti šį amžių priima kaip iššūkį aplinkai, akcentuodami tai, jog paauglio psychosocialiniai lūžiai yra norma, prie kurios turime prisitaikyti mes – aplinkiniai ir padėti vaikui surasti savo vietą pliuralistinėje socialinių vaidmenų, žinių, vertybių ir vertinimų visuomenėje.

Savo darbe remsimės pastaruoju požiūriu, paauglystės periodą vertindami kaip vieną iš žmogaus gyvenimo tarpinių, kuriame sunkumų, dėl psychosocialinių bei fiziologinių pokyčių pirmiausiai patiria pats paauglys, o mes visa tai žinodami, galime tik padėti jam įgyti socialinius gebėjimus ir įgūdžius, suvokti savo, kaip asmenybės vertę ir vietą ir taip sėkmingai prisitaikyti prie nuolat besikeičiančios aplinkos reikalavimų ir sąlygų.

1.2. Paauglio asmenybės raidos teorijos

Kaip teigia G. Navaitis (2001, 2007), paauglystės raidos apžvalga atskleidžia kai kuriuos šiam amžiaus tarpniui būdingus sunkumus, kurie visų pirma susiję su fiziologiniais pokyčiais. Juos

paaugliai sunkiai priima, bijo dėl savo išvaizdos neatitikimo standartų. Ši baimė ir kylantis nerimas stabdo savojo „aš“ ieškojimą. Kaip jau minėta, problemų kyla dėl to, jog suaugusieji dažnai netinkamai vertina paauglių fizinę brandą ir psichosocialinę kompetenciją. Griežta kontrolė menkina paauglio atsakomybę ir galimybę eksperimentuojat atrasti save. Vieni paaugliai šias paieškas pradeda anksčiau ir asmenybės raidos problemas išsprendžia greičiau ir efektyviau, kiti atvirkščiai. Tačiau vienokių ar kitokių problemų turi visi paaugliai. Svarbiausia yra tai, ką visuomenė priima kaip psichinio vystymosi normą, o ką - kaip patologiją. Todėl būtina suvokti, kas dedasi paauglio sąmonėje ir kokius išorinius pokyčius visa tai skatina.

Įvairių psichologinių krypčių šalininkai skirtingai aiškina paauglio asmenybės raidos priežastis ir esmę. Tačiau visos jos orientuojasi į pagrindinę problemą, kurią šiuo amžiaus tarpsniu siekia išspręsti paauglys – tai tapatumo paieška arba identifikacija.

Froido (Freud) klasikinė psichoanalizės teorija visą dėmesį sutelkia į individo lytinį brendimą ir kartu su juo atsinaujinantį Edipo komplekso konfliktą. (Giedrienė, Grudzinskas, Navaitis, 1999). Paauglys siekia patenkinti savo seksualinius impulsus, tačiau susiduria su visuomenės draudimu. Iš to kyla baimė. Dažniausiai seksualinį geismą bando slopinti tėvai ar kiti artimiausios aplinkos žmonės, todėl paaugliai atsiskiria nuo šeimos, siekia įgyti kuo didesnę savarankiškumą ir savo libido energiją nukreipia į kitą veiklą, esančią už šeimos ribų. Paauglys, kuriam pavyksta tinkamai nukreipti savo seksualinius poreikius ir savarankiškai įsitvirtinti, toliau gali normaliai bendrauti su šeima net jausdamas dviprasmiškus jausmus. Tuo tarpu jei paaugliui nesiseka įsitvirtinti bendraamžių grupėje, jis pradeda jausti menkavertiškumą, kaltę, gėdą, pyktį, baimę.

Kita, bandanti paaiškinti paauglio asmenybės raidą yra kultūrinė antropologinė teorija. R. Žukauskienė (2007) nurodo, jog šios teorijos kūrėja Benedikt pirmiausiai abejoja biologiniu paauglių elgesio paaiškinimu ir pabrėžia kultūrinių veiksnių svarbą. R. Giedrienė, J. Grudzinskas, G. Navaitis (1999) nurodo, jog pagal šią teoriją konfliktai paauglystėje priklauso nuo tų būdų, kurie yra priimtini konkrečioje visuomenėje pereinant iš vieno raidos etapo į kitą. Pokyčiai vykstantys paauglystėje gali vystytis sklandžiai, jeigu visuomenėje egzistuoja kultūrinis perimamumas ir tolydumas.

Teoretikas Eriksonas praplėtė psichoanalitinę Froido teoriją. Pagal Eriksoną, asmenybės raida yra vientisas procesas, vykstantis visą gyvenimą ir kiekvienu amžiaus tarpsniu pasireiškia kritinio pasirinkimo momentai (Myers, 2000, p. 114). Autorius analizavo žmogaus psichosocialinę raidą ir išskyrė aštuonis amžiaus tarpsnius, kai kiekviename jų individas turi išspręsti psichosocialinę užduotį ir įveikti amžiaus tarpsnio krizę. Psichoanalitikas išskiria pagrindines psichosocialines užduotis (žr. 1 lentelė).

Kaip matyti, svarbiausias paauglystės amžiaus tarpsnio uždavinys yra savo tapatumo kūrimas – lyties, tautybės, gebėjimų, karjeros, ideologijos ir pasaulėžiūros, tikėjimo ir vertybių sistemos. Ir nors tapatumo formavimosi pradžia išvelgiama jau ankstyvoje kūdikystėje, daugelis sutinka su nuomone, jog paauglystės laikotarpiu šios paieškos yra intensyviausios. Paaugliui reikia įgyti asmeninių

tapatumą tuo metu, kai keičiasi jo fizinė išvaizda, emocinė ir psichologinė perspektyva bei visuomenės vertinimas.

1 lentelė

Eriksono psichosocialinės raidos stadijos ir vystymosi užduotys

(pagal Myers *Psichologija* 2000, p. 115)

Amžius	Užduoties apibūdinimas
Kūdikystė (pirmieji metai)	<i>Pasitikėjimas ir nepasitikėjimas</i> Jei poreikiai patenkinami, kūdikis įgyja pamatinį pasitikėjimo jausmą.
Ankstyvoji vaikystė (antrieji metai)	<i>Autonomija ar gėda bei abejonės</i> Vaikas siekia būti neprikalstomas ir pasitikintis savimi.
Ikimokyklinis amžius (3-5 metai)	<i>Iniciatyva ir kaltė</i> Ikimokyklinukas siekia imtis užduočių ir save kontroliuoti.
Pradinė mokykla (nuo 6 metų iki lytinio brendimo)	<i>Meistriškumas ar menkavertiškumas</i> Vaikas išmoksta jaustis pajėgus arba menkas.
Paauglystė (nuo lytinio brendimo iki 20 metų)	<i>Tapatybė ar vaidmenų neaiškumas</i> Paauglys gilina savivoką, mėginamas vaidmenis, paskui suderindamas juos ir taip siekdamas individualios tapatybės.
Jaunas suaugęs žmogus (20-40 metų)	<i>Artimumas ar atsiskyrimas</i> Jauni suaugę žmonės siekia artimų santykių ir ugdo gebėjimą mylėti.
Vidurinis amžius (40-60 metų)	<i>Kūryba ar neveiklumas</i> Žmogus stengiasi kuo nors prisidėti prie pasaulio tobulinimo – dirbdamas arba per savo šeimą.
Vėlyvasis amžius (vyresni kaip 60 metų)	<i>Pilnatvė ar neviltis</i> Apmąstydamas savo gyvenimą, pagyvenęs žmogus gali jaustis patenkintas arba nusivylęs.

Tapatumas pagal Eriksoną yra tai, per ką žmogus atpažįsta save. „Individo tapatumas yra pagrįstas tapatumo sau pačiam jausmu, savo egzistavimo laike bei erdvėje tęstinumo jausmu ir žinojimo to, kad tapatumą bei tęstinumą pripažįsta aplinkiniai reikšmingi asmenys“ (Vaičiulienė, 1998, p. 35). Paauglio sąmonėje formuojasi konfliktas, kaip jis išivaizduoja savo ateitį ir tai, kokį socialinį vaidmenį jam siūlo aplinkiniai - tėvai, bendraamžiai, mokytojai, kaimynai. I. Leliūgienė (1997) nurodo, jog šioje konfliktinėje situacijoje paauglys siekia būti visiškai savarankišku, pasirenkant gyvenimo tikslą ir nori, kad šį pasirinkimą gerbtų ir kiti.

Nurodoma, kad tapatumas yra susijęs su individo poreikiu išlikti pačiu savimi (Vaičiulienė, 1999). Autoriai R. Bieliauskaitė, J. Repšytė (1994); K. Trimakas (1997) teigia, jog paaugliams kyla daugybė egzistencinių klausimų, kuriais jie mėgina išsiaiškinti, kas jie yra ir koks turėtų būti jų vaidmuo visuomenėje, kokia viso to prasmė. Ieškodami savo tapatumo paaugliai išmėgina daugelį socialinių vaidmenų. Vienose situacijose, pavyzdžiui namie, jie gali būti vienokie – tokie, kokius nori matyti tėvai. Tuo tarpu mokykloje ar bendraamžių grupėje jie demonstruoja visai kitokios asmenybės vaizdinį. Tapatumo krizei išspręsti svarbu, kad šie vaidmenys susilietų į vientisą, pačiam paaugliui ir aplinkiniams priimtina sampratą apie save. J. Pikūnas, A. Palujanskienė (2001), nurodo tris Eriksono išskiriamus tapatumo jausmo elementus:

- vidinės tapatybės išgyvenimas, bei suvokimas, kad savo elgesį galima reguliuoti pagal turimas vertybes ir lūkesčius;

- vidinės tapatybės išsaugojimas: individas suvokia, kad šiandien “aš” jau kitoks, tačiau vis dar neatsiejamas nuo praeities ir keičiasi jausdamas ateitį;
- tapatumas formuojasi svarbių besikeičiančių žmonių įtakoje ir draugijoje (2001, p. 92).

Pasak R. Giedrienės, J. Grudzinsko, G. Navaičio (1999), „paauglys, kuriam nesiseka sėkmingai išspręsti ir įsisąmoninti šių užduočių, „būna visiškai sutrikęs, aiškiai nesupranta, kas jis yra, kuo norėtų būti ir koks yra kitų žmonių akimis“ (1999, p. 33). C. Sutton (1999) teigimu, tapatumui atsirasti itin didelę įtaką turi šeima. Meilūs, pagarba ir supratimu grįsti santykiai, geras bendravimas su tėvais yra pozityvaus savęs vertinimo ir savigarbos pamatas. Šie veiksniai tampa dar reikšmingesni, jei tėvai būna pozityvių vaidmenų modeliais, nustato aiškius ir nuoseklius elgesio orientyrus, nors ir skatina labiau pasitikėti savimi ir siekti nepriklausomumo. Tuo tarpu paauglys, gyvenantis atskirai nuo tėvų neturi galimybės palaikyti nuolatinius ir kokybiškus santykius su jais, stebėti jų bendravimo pavyzdžio, elgesio modeliavimo. Todėl tikėtina, kad paauglio, kurio tėvai laikinai išvykę, tapatumo formavimasis yra apsunkintas, jaunuolis sunkiai suvokia kitų reikalavimus, negali tinkamai identifikuoti savo siekių ir poreikių bei vertinti juos atsižvelgdamas į artimiausios aplinkos, t.y. šeimos vertybes ir lūkesčius.

Su Eriksono teorija ir tapatumo krize, kaip pagrindine paauglystės tarpsnio užduotimi, nesutinka autorius Havighurst (Giedrienė, Grudzinskas, Navaitis 1999). Anot jo paauglys savo gyvenime susiduria su daug daugiau pokyčių ir turi išspręsti įvairesnes užduotis arba prie jų prisitaikyti. Čia išskiriamos tokios psichosocialinės užduotys paauglystėje:

- naujų ir bendresnių santykių su abiejų lyčių bendraamžiais formavimas;
- vyriško ir moteriško socialinio vaidmens įsisąmoninimas;
- fizinių išvaizdos pokyčių priėmimas ir išmokimas veiksmingai naudotis savo kūnu;
- emocinis nepriklausomumas nuo tėvų ir kitų suaugusiųjų;
- ekonominė nepriklausomybė;
- profesijos pasirinkimas;
- pasirengimas santuokai ir šeimyniniam gyvenimui;
- intelektinių gebėjimų ugdymas ir savybių, būtinų visuomeninei kompetencijai įgyti, formavimas;
- socialiai atsakingas elgesys;
- vertybių ir etinės sistemos formavimas (1999, p. 24).

Kaip matyti didžioji dalis paauglystės amžiui priskiriamų vystymosi užduočių yra glaudžiai susiję su šeimos institucija, jos narių tarpusavio ryšiais. Todėl jų sprendimo sėkmė priklauso nuo to, kaip pati paauglio šeima plėtoja santykius ir geba numatyti bei tinkamai modeliuoti jam aktualias situacijas. Visa tai leidžia manyti, jog paauglys, kurio galimybės nuolat bendrauti su tėvais ir stebėti jų elgesį yra ribotos, neadekvačiai perims socialinius vaidmenis, sunkiau suvoks ir išmoks prisitaikyti

prie besikeičiančios savo išvaizdos, netinkamai įsisaugojus emocinį ir ekonominį nepriklausomumą, todėl atitinamai formuosis ir jo vertybinės orientacijos, atsakomybės pajautimas.

Kaip nurodo A. Petruolytė (2003), panašias paauglystės tarpsnio vystymosi užduotis išskiria ir Newmanai (Newman). Pagal autorius svarbesni paauglių vystymosi uždaviniai yra šie: fizinis brendimas, formalių operacijų formavimasis, emocinė raida, pritapimas prie bendraamžių grupės, draugystės su priešinga lytimi užmezgimas. Tačiau galima teigti, jog šios teoretikų Havighurst ir Newmanų nurodytos psichosocialinės raidos užduotys kaip tik ir sudaro asmenybės tapatumo pagrindą pagal Erikson.

Nepaisant šių prieštaravimų, autoriai vienareikšmiškai sutaria, jog psichologinė paauglio savijauta priklauso nuo gebėjimo spręsti visas šias užduotis ir įveikti krizes. Todėl apibendrinant galima teigti, kad į paauglį svarbu žiūrėti, kaip į asmenybę, aktyviai ieškančią jai iškilusių klausimų sprendimo būdų, kartais jų nerandančią bei klystančią. N. L. Gage, D. C. Berliner (1994) nurodo, jog nesėkmės atveju, paauglystėje išgyvenami prieštaravimai užsitęsia ir tai įtakoja veikimo suaugusiųjų socialiniuose vaidmenyse ribotumą. Tuo tarpu suradus visus atsakymus ir suderinus „aš“ vaizdinį, paauglystės krizė baigiasi ir suformuojama vientisa asmenybė. Tuomet, kaip teigia K. Trimakas (1997), paauglys gali sėkmingai pereiti prie kitų vystymosi uždavinių ir nukreipti dėmesį į socialinių santykių plėtojimą, kurie toliau įtakos vidinės darnos ir harmonijos formavimąsi.

1.3. Vidinė darna ir asmenybės tapatumas paauglystėje

Kaip teigia M. Markovienė (2004), vidinė darna šiuolaikinių edukologų darbuose siejama su holistiniu požiūriu į asmenybę. Harmoningai gyvenantis žmogus yra atviras savo potyriams ir geba savojo „aš“ valios dėka reguliuoti, kontroliuoti bei derinti atskiras asmenybės dalis, nė vienos iš jų neužgniauždamas ir nenuslopindamas. Lecky akcentuoja, jog „individas nuolat susiduria su dviem problemomis – vidinės darnos bei harmoningų santykių su aplinka formavimusi“ (Markovienė, 2001, p. 82). K. Pikūnas (1990) nurodo, kad žmogui vienas iš pagrindinių uždavinių – išlaikyti vidinę tvarką, neatsižadant prigimtinių savitumų, bet įkūnijant juos visuomeninėje aplinkoje. Saliutogenezės teorija ir jos šalininkas Antonovskis pateikia išsamų vidinės darnos apibrėžimą ir nurodo tris pagrindinius jos komponentus:

- aiškumo jausmas ir suprantamumas;
- gebėjimas kontroliuoti situaciją;
- prasmingumo jausmas (Markovienė 2001, p. 83).

Kaip nurodo M. Markovienė (2004), Lietuvoje atlikti tyrimai parodė, kad galima išskirti keturis vidinės darnos komponentus – pasitikėjimą savimi, pasitikėjimą aplinka, aplinkos reikalavimų priėmimą ir susidomėjimą gyvenimu.

Vidinė darną pradėjusi formuotis jau vaikystėje, sparčiai plėtojasi ir paauglystės periodu. Čia vidinės darnos jausmas yra glaudžiai susijęs su tapatumo raida. Tapatumui formuotis padeda pasitikėjimas savimi ir kitais, gebėjimas priimti tinkamą sprendimą, o visa tai, susiję ir su vidine darną. Taigi, kaip nurodo M. Markovienė (2001), vidinė darną ir tapatumo jausmas veikia vienas kitą. Šie du procesai neišvengiamai įtakoja ir paauglio sėkmingą psichosocialinę adaptaciją.

Paauglio išgyvenimai ir kasdinių problemų sprendimas vis labiau nulemia jo gyvenimo kokybę, laimingumą, fizinę ir psichologinę sveikatą. Svarbu tai, kad vidinės darnos formavimuisi reikšmės teikia lytis ir auklėjimo stilius šeimoje. Lietuvoje atlikti jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų vidinės darnos tyrimai (Markovienė, 2001) atskleidė šiuos dėsningumus:

1. Moksleivių vidinė darną yra tiesiogiai susijusi su vaikų savęs vertinimu, mokymosi psichologine savijauta ir pažangumu.
2. Vaikų iš nepilnų šeimų, palyginti su vaikais augančiais su abiem tėvais, vidinės darnos rodikliai žemesni, ypač pagal situacijos valdymo parametą. Todėl tikėtina, kad be tėvų augantys vaikai taip pat pasižymi žemesniais vidinės darnos rodikliais. Jiems gali būti sunku įvertinti situacijas ir numatyti tinkamus problemų sprendimo būdus dėl to, kad jie turi mažesnes galimybes stebėti, kaip tai daro suaugusieji. O negebėjimas savarankiškai ir nepriklausomai veikti net elementariose situacijose gali sukelti neigiamus išgyvenimus.
3. Empatiška ir palaikanti šeima lemia didesnę mergaičių vidinę darną. Tuo tarpu berniukams svarbiau, jog šeima palaikytų asmeninių ambicijų siekimą. Nors tėvų atstūmimas labiau veikia berniukų vidinę darną, tuo tarpu mergaitėms tai didelės reikšmės neturi (2001, p.87).

Pasak M. Markovienės (2004), moksleivių vidinė darną susijusi su šiais veiksniais: laimingumu, vienišumu, subjektyviu sveikatos vertinimu, polinkiu į depresiją (liūdesiu, bloga nuotaika), nervine įtampa, miego sutrikimais dėl rūpesčių mokykloje.

Apibendrinant galima teigti, jog vidinė darną ir asmenybės tapatumo formavimasis yra susiję ir tolygiai vienas kitą įtakoja. Šių, sėkmingą asmenybės psichosocialinę adaptaciją nulemiančių, veiksnių formavimuisi svarbūs yra ne tik fiziologiniai parametrai, bet ir aplinka, gebėjimas sugyventi su ja ir jos reikalavimais bei savęs vertinimas. Taigi santykių tarp tėvų ir paauglių kokybė yra vienas iš vidinę darną ir kryptingą tapatumo formavimąsi lemiančių veiksnių. Todėl hipotetiškai galima teigti, jog esant nepilnaverčiam bendravimui su tėvais paauglys išgyvena vidinę sumaištį ir tuo pačiu santykių suplinka bei pačiu savimi disharmoniją.

1.4. Paauglio psichologinės adaptacijos sunkumai

Paauglystės raidos specifika, šio amžiaus tarpsnio psichosocialinės užduotys bei tapatumo paieška atskleidžia ir paaugliui kylančius psichologinius sunkumus. Dalis jų pirmiausiai susijusi su fiziologiniais pokyčiais. Kaip nurodo G. Navaitis (2001), „spartesnis ar lėtesnis nei bendraamžių kūno

augimas, paprastai apsunkina fizinių pokyčių priėmimą, stabdo asmeninio tapatumo paiešką. Spartesnis lytinis brendimas skatina aplinkinius griežčiau kontroliuoti paauglį ir kliudo šiam eksperimentuoti autonomija bei atsakomybe“ (2001, p.11). Dėl to kyla vidiniai ir išoriniai konfliktai, veikiantys paauglio asmenybės raidą ir santykius su aplinka.

Ypač dažnai paauglių išgyvenimuose pasireiškia nerimas ir stresas. Sutton (1999) nurodo, kad nerimas kyla iš subjektyvaus vertinimo, kai pajaučiama grėsmė fiziniam ar psichologiniam „aš“. Paaugliai dažnai linkę jausti grėsmę, nors realaus pagrindo jai ir nėra. Nerimas sutrikdo jo pusiausvyrą, paauglys blaškosi neranda sau vietos. Dažni tokios būsenos palydovai yra ir fiziologiniai pojūčiai. Nerimą išgyvenantis paauglys ilgainiui tampa išsiblaškęs, blogėja jo mokymosi pasiekimai. Kaip nurodo R. Želvys (1994), nerimą gali sukelti sudėtingi santykiai su tėvais, mokytojais ar bendraamžiais, augimo sunkumai, seksualinio brendimo problemos. R. Giedrienė, J. Grudzinskas, G. Navaitis (1999) nurodo, jog nerimas kaip ir baimė yra būseną, kuomet nujaučiamas pavojus. Tačiau nerimas kyla tuomet, kai pavojaus šaltinis nėra labai aiškus, tuo tarpu baimė kyla konkrečiai situacijai arba veiksmui.

Padidėjęs paauglių kognityvinis pajėgumas, kuris leidžia paaugliams priskirti save platesniems socialiniams ryšiams, lemia tai, kad šiame amžiuje atsiranda baimės susijusios su seksualiniais dalykais, pinigais, darbu. Autoriai paauglystės amžiuje taip pat išskiria nesėkmės bei asmeninio neadekvatumo baimę. Ji susijusi su asmeniniais laimėjimais ir vis stiprėjančia bendraamžių priėmimo svarba. Paaugliai, priklausomai nuo santykių šeimoje, palaikymo, psichologinių atsparumo savybių, pasitikėjimo savimi skirtingai reaguoja į juos frustruojančias situacijas ir galimus šaltinius. Bosma, Jackon išskiria dešimt dažniausiai pasitaikančių paauglių reagavimo būdų:

- psichosomatinės reakcijos;
- pastangos kontroliuoti save;
- vengimas, kai mintyse siekiama pabėgti nuo nerimą keliančios situacijos;
- nervingumas, panika;
- siekimas numatyti, pasirengti;
- fizinis nerimą keliančios situacijos vengimas;
- savęs stiprinimas ir skatinimas siekiant susidoroti su suvokiama grėsme;
- depresiški liūdesio, nevilties, pesimizmo jausmai;
- bejėgiškumas;
- atsitraukimas ir atsisakymas reaguoti į nerimą (Giedrienė, Grudzinskas, Navaitis 1999, p. 56).

Kaip matyti paauglių reakcijos būna labai įvairios. Vienos jų padeda paaugliui kritiškai vertinti situaciją ir numatyti galimus problemos sprendimo būdus taip gausinant savo patyrimą ir stiprinant asmenybę, kitos atvirkščiai – dar labiau menkina paauglio savivertę ir skatina psichologinę dezadaptaciją. Sunku pasakyti, kaip į frustruojančias situacijas reaguoja paaugliai, kurie gyvena be

tėvų. Gali būti, kad atsiskyrimas nuo jų padidina paauglio savarankiškumą ir įgalina veikti eksperimentuojant ir priimant atsakomybę, tačiau lieka neaišku, ar tokie paauglio bandymai nėra per daug rizikingi jo savivertės formavimuisi, moralinėms ir etinėms normoms bei santykių su aplinkiniais kokybei. Kita vertus emocinio palaikymo stoka neabejotinai padidina paauglio pasimetimą, sukelia neigiamus išgyvenimus, bejėgiškumą, neviltį.

Viena iš dažniausių reakcijų į frustruojančias situacijas yra depresija. Kaip nurodo R. Campbell (2008), „paauglių jaunuolių depresija yra sudėtingas, subtilus ir pavojingas reiškinys. Sudėtingas dėl daugybės komplikuočių priežasčių ir pasekmių. Subtilus, nes depresijos dažnai neatpažįsta net patys paaugliai <...>. Pavojingas, nes depresija gali baigtis blogiausiais įvykiais“ (2008, p.120). A. Vaičiulienė (2004) taip pat nurodo, jog tai labai plataus neigiamų reiškinų spektro derinys. Jam būdingas liūdesys, kaltės jausmas, beviltiškumas, apatija, energijos stoka, nesugebėjimas sutelkti dėmesio, interesų praradimas. Depresiją, kaip ir kitas psichologines problemas dažnai lydi ir fiziologiniai sutrikimai. Paauglių depresiją, kaip ir daugelį kitų šio amžiaus sutrikimų įtakoja hormoniniai bei kūno formos pokyčiai ir besikeičiantis požiūris į save ir pasaulį. Paauglių depresija pasižymi specifinėmis ir asocialaus elgesio reakcijomis – impulsyvumu, polinkiu į delinkventinį elgesį, palaidu lytiniu gyvenimu, piktnaudžiavimu alkoholiu ir kitomis psichotropinėmis medžiagomis, bėgimu iš namų, mokyklos, bendravimo sunkumais, suicidiniais polinkiais. Būtent savižudybės yra viena baisiausių Lietuvos paauglių reakcijų į psichologinius sunkumus pasekmė. Statistiniai duomenys rodo, jog pagal savižudybių skaičių Lietuva yra pirmaujanti ne tik Pabaltijo regione, bet ir visoje Europoje (Savižudybių prevencija, 2009). Tuo tarpu paaugliai priskiriami dažniausiai besižudančiųjų grupei (Savižudybių statistika, 2009).

Priežastys, nulemiančios tokį problemų sprendimo kelią paauglystėje dažnai glūdi šeimoje ir santykiuose su bendraamžiais. Erikson teigia, kad paaugliai dėl negebėjimo pasijusti lygiateisiu nariu paauglių bendrijoje išgyvena vienišumą, atstūmimą (Leliūgienė, 1997). Ir nors konkrečių duomenų apie išvykusių tėvų laikinai paliktų vaikų polinkį į savižudybę nėra, R. Žukauskienės (2007) teigimu, tyrimai rodo, jog daugelis paauglių, nusižudžiusių ar mėginusių tai daryti, paprastai būna iš nepilnų šeimų arba jaučiasi nereikalingi, nemylimi vieno ar abiejų tėvų.

Taigi tėvų ir draugų abejingumas, nesutarimai šeimoje, sunkumai mokykloje, psichologinis nepasirengimas ankstyvam lytiniam brendimui gali sukelti mintis apie savižudybę, kaip vienintelį būdą atsikratyti slegiančių sunkumų. Deja, kaip rodo įvairūs tyrimai, paauglių savižudybė – tai ne pirmas bandymas atkreipti aplinkinių dėmesį į atrodytą neišsprendžiamas problemas. Dažniausiai savižudybė prilyginama „perpildytos“ taurės efektui, ir paaugliai iki tol siunčia daug pagalbos signalų, svarbu, kad aplinkiniai mokėtų juos tinkamai priimti ir įvertinti.

Savarankiškai spręsti kylančias problemas paaugliui trukdo ir šiam amžiaus tarpsniui būdingas egocentrizmas. Jis kyla iš naujų abstrakčių mąstymo galimybių, taip pat iš per didelio paauglio gebėjimo ir noro išvaizduoti, ką apie jį, jo išvaizdą, gabumus mano kiti žmonės – tėvai,

bendraamžiai, mokytojai. Visa tai sąlygoja „menamos auditorijos“ reiškinį. Kaip teigia R. Žukauskienė (2007), paaugliui ima atrodyti, kad kiekvienas pašalinis nuolat stebi, analizuoja ir vertina jo elgesį.

Dar viena su egocentrizmu susijusi savybė, trukdanti realiai vertinti situaciją yra susikaupimas savyje. I. Leliūgienė (1997) nurodo, jog šią paauglių egocentrizmo formą lydi tokie samprotavimai: „ Aš vienišas. Manęs niekas nesupranta. Aš nepakartojamas, unikalus, ir niekas nepatyrė bei negali patirti to, ką patiriu aš, išgyventi taip, kaip aš išgyvenu. Mano gyvenimas, mano biografija – priklauso tik man ir niekam daugiau“ (1997, p. 83). Dėl tokio mąstymo, paaugliai dažnai atsisako suaugusiųjų pagalbos, manydami, jog jie per seni ką nors suprasti, yra kitokie ir negali padėti. Paauglys suvokia, jog žmonės gali turėti ir kitokią nuomonę, tačiau dėl ribotų sprendimų ir nepakankamai racionalios logikos pradeda manyti, jog jis yra visų aplinkinių psichologinio pasaulio centre. Dėl šių priežasčių dažnai ir kyla nerimas, stresas baimė būti nesuprastam, nuvertintam, atstumtam. Todėl šiame procese ypač svarbi tampa paauglio artimiausios socialinės aplinkos įtaka ir santykis su ja bei pačiu savimi.

II. SOCIALINĖ KOMPETENCIJA

KAIP SĖKMINGO SOCIALIZACIJOS PROCESO REZULTATAS

2.1. Socializacijos ir socialinės kompetencijos samprata ir ryšys

Žmogus nuo pat savo prigimties tampa ne tik biologinė, bet ir socialinė būtybė. Vaitkevičius teigia, jog žmogus tai „sudėtinga biopsichosocialinė būtybė, veiklos ir bendravimo subjektas, vieninga kūno ir dvasios sistema, organiškai susijusi su išoriniu pasauliu“ (Savickytė 1996, p.6). Perimdamas visuomenei, kuriai priklauso, būdingas dorovines bei kultūrinės vertybes, nuostatas ir aktyviai dalyvaudamas tos visuomenės veikloje, žmogus tampa tos visuomenės dalis t.y. – socializuojasi. Šis procesas yra dinamiškas, nuolat atsinaujinantis ir trunkantis visą žmogaus gyvenimą, todėl nenuostabu, kad yra skirtingai vertinamas ir interpretuojamas. Tai priklauso nuo perspektyvos, kurioje analizuojama žmogaus ir visuomenės sąveika ir kas toje sąveikoje laikoma itin reikšminga. V. Aramavičiūtė, E. Martišauskienė (2004) nurodo, kad socializacijos paradigmos gali būti kelios:

- visuomenės sukauptos patirties perėmimas;
- socialinio statuso ir vaidmenų įgijimas;
- individo sąveika su socialine aplinka ir adaptacija joje;
- visuomenės vertybių pasirinkimas ir internalizacija;
- individualios patirties kaupimas ir taikymas;
- socialinis aktyvumas ir kt. (2004, p. 14)

A. Juodaitytė (2003), plačiai tyrinėjusi socializacijos procesus vaikystėje, nurodo dvi mokslininkų išskirtas socializacijos plotmes:

1. Socialinės patirties perėmimas, kurio procese „susikuria“ konkreti asmenybė.
2. Individo „priartėjimas“ prie visuomenės vertybių, socialinių santykių, įsijungimas į socialinės grupės ir visuomenės gyvenimą (2003, p. 40).

Mokslininkai A. Giddens D. Geulen socializaciją skirsto į du procesus: adaptaciją ir socialinę interiorizaciją (Juodaitytė, 2003). Pirmasis aiškina, kaip individas prisitaiko prie socialinės ir kultūrinės aplinkos sąlygų bei reikalavimų. Tuo tarpu interiorizacijos procesas tai normų ir vertybių perėmimas ir jų tapimas vidiniais asmenybės orientyrais. A. Juodaitytė (2003); V. Aramavičiūtė (2005) akcentuoja, jog būtent vertybių sistemos įsisąmoninimas ir sudaro asmenybės socializacijos pagrindą. Vaikas stebi aplinkinių elgesį ir siekia susitapatinti su artimais žmonėmis. Perimdamas artimųjų vertybinę sistemą, elgdamasis pagal jiems priimtinius elgesio modelius vaikas pelno pasitikėjimą, pagarbą, meilę. V. Černius (2006) išskiria šešis vertybių formavimosi lygmenis, kai:

1. Tenkinami fiziologiniai poreikiai.

2. Patiriami malonūs išgyvenimai.
3. Baudžiama ir atlyginama.
4. Situacijos siejamos su meile ir skatinimu.
5. Bijoma arba laukiama pagyrimų.
6. Mąstoma ir reflektuojama (2006, p. 181).

Kaip matyti, kiekvienas vertybių formavimosi lygmuo atitinka tam tikrus žmogaus poreikius, kai nuo fiziologinių poreikių patenkinimo artėjama prie aukštesnių – meilės, priklausomybės, savigarbos, pripažinimo ir pan. Galima daryti prielaidą, kad kuo vertybių interiorizacijos pagrindas yra aukštesnėje pakopoje, tuo asmenybės socializacija yra sąmoningesnė ir kryptingesnė.

Socializacijos samprata priklauso ir nuo koncepcijos, kuria remiamasi. Kaip nurodo V. Aramavičiūtė, E. Martišauskienė (2004), psichoanalizės atstovai socializacijos procesą aiškina, kaip individo prisitaikymą prie aplinkos, interakcionistai - kaip sąveiką, biheviorizmo – kaip socialinį išmokimą, o humanistai – kaip žmogaus ir pasaulio humanizavimą, padedantį išsaugoti žmogiškumą ne tik savyje, bet ir aplinkiniuose. Nepaisant skirtingų nuomonių ir požiūrių perspektyvos, socializacijos procese išvelgiami du, vienas kitą įtakojantys veiksniai – tai individas ir socialinė aplinka. Todėl šis fenomenas domina įvairių sričių specialistus – sociologus, psichologus, pedagogus. Pastarieji socializaciją taiko auklėjimo proceso metu, todėl, kaip teigia V. Savickytė (1996), socializacija pedagogikoje tai „žmogaus perėjimas nuo nesocialinio prado prie socialinio turinio“ (1996, p.10). Socializacijos esmė ta, kad ji ugdo žmogų kaip visuomenės, kuriai jis priklauso, narį, todėl supratimas apie žmogaus socializaciją keičiasi priklausomai nuo tos visuomenės nuostatų, jos socialinių, kultūrinių, religinių etinių idealų ir normų.

Socializacijos procesas skirtingais žmogaus amžiaus tarpsniais vyksta netolygiai, nes žmogus patenka į skirtingas aplinkybes. Šios aplinkybės vadinamos socializacijos veiksniais. Veiksnių, turinčių įtakos individo socializacijai, klasifikacija pagal skirtingus autorius taip pat yra labai įvairi. Vieni juos skirsto į vidinius ir išorinius, kiti – į biologinius ir psichologinius. I. Leliūgienė (1997) apibendrina ir nurodo tris socialinių veiksnių grupes:

- 1) Makroveiksniai (kosmosas, planetos, šalis, visuomenė). Jie veikia visos planetos gyventojų socializaciją.
- 2) Mezoveiksniai skirstomi pagal tautinį požymį, gyvenamą vietą ir jos tipą (miestas, gyvenvietė, kaimas). Šie veiksniai veikia socializaciją dviem būdais – tiesiogiai ir tarpiai, per trečios grupės veiksnius.
- 3) Mikroveiksniai, tai šeima, bendraamžiai, organizacijos, vykdančios socialinį ugdymą (1997, p.22).

Labiausiai individo socializaciją veikia mikroveiksniai, su kuriais susiduriama kasdien. Ši sąveika vyksta per tarpininkus – „agentus“, kurie priklausomai nuo socialinės aplinkos, skirtinguose amžiaus tarpsniuose būna labai įvairūs. Vaikystėje ir paauglystėje tokie „agentai“ yra tėvai, broliai, seserys,

bendraamžiai – artimiausios aplinkos žmonės, su kuriais sąveikaujama kiekvieną dieną. Taigi nesant galimybei nuolat bendrauti su šeimos nariais, perimti jų patirtį ir tuo būdu plėtoti savo socialinius gebėjimus, iškyla pavojus vaiko socializacijos raidai.

Vyresniame amžiuje agentų ratas prasiplečia, nes plečiasi ir individo socialinės sąveikos laukas. Socialinės aplinkos kaita leidžia išskirti ir socializacijos rūšis. A. Juodaitytė (2003) aptaria dvi - pirminę ir antrinę socializaciją. Pirminė socializacija formuojasi vaikystėje. Tuomet perimamos žinios ir pagrindiniai įgūdžiai, nuostatos, būtinos kasdienėse gyvenimo situacijose. Anot Juodaitytės tai „kažkas daugiau nei paprasčiausias kognityvinis procesas ir yra susijusi su apibendrintu realybės vaizdo sudarymu“ (Juodaitytė, 2003, p. 50). Antrinė socializacija apima daug platesnius institutus ir socialines grupes, veikiančias asmenybę. Tai švietimo įstaigos, neformalios ugdymo, laisvalaikio, profesinės bendruomenės ir k.t.

Taigi asmenybės socializacija suprantama, kaip visą žmogaus gyvenimą trunkantis procesas, kurio metu perimamos visuotinai nusistovėjusios socialinio elgesio taisyklės ir normos, įgalinančios individą veikti tam tikroje aplinkoje ir būti jos narių pripažintam bei vertinam. Svarbu nepamiršti, jog ne tik visuomenė veikia žmogų, bet ir pats žmogus savo įsitikinimais, elgesiu veikia visą jį supančią aplinką. Taigi šios sąveikos sėkmė priklauso nuo jų abiejų. Sėkmingos asmenybės socializacijos metu įgyjamos tam tikros kompetencijos kurios, sudaro galimybes individui efektyviai veikti socialinėje erdvėje (Vyšniauskytė – Rimkienė, 2007) .

Sąvoka „kompetencija“ Tarptautinių žodžių žodyne apibrėžiama, kaip individo funkcinis gebėjimas tinkamai atlikti tam tikrą veiklą, turėti tam pakankamai žinių ir įgūdžių (2005). Čia pat nurodoma, jog žmogaus kompetencija tuo svarbesnė, kuo didesnis jos socialinis reikšmingumas. H. S. Han, K. M. Kemple (2006) teigia, kad, socialinė kompetencija, kaip asmeninės žinios ir įgūdžiai reikalingi efektyviai kovoti su iškytančiomis problemomis, priimti tinkamus sprendimus, kelti ir siekti naujų tikslų. Autorės K. Samašonok, R. Žukauskienė (2004) nurodo, kad apie asmenybės nekompetentingumą vienai ar kitai veiklai byloja nepakankamas pasitikėjimas savimi, kritikos ir nesėkmių baimė, silpnai išsivystę socialiniai įgūdžiai, žemi akademiniai laimėjimai, nebrandumas, elgesio taisyklių ir normų nesilaikymas, jų ignoravimas ir destruktivus elgesys.

Kaip nurodo G. T. Dam, M. Volman (2007), socialinė kompetencija susijusi su vystymosi užduotimis ir priklauso nuo amžiaus tarpsnio bei socialinės grupės, kuri vertina socialinius gebėjimus. Galbūt todėl socialinės kompetencijos, kaip ir socializacijos sąvoka nėra iki galo sukonkretinta. Autoriai įvardina skirtingus socialinius gebėjimus, kurių pagrindu būtų galima vertinti asmenybės socialinį kompetentingumą. Kaip nurodo A. Lillvist, A. Sandberg, E.B. Akesson, M. Grandlund (2009), socialinės kompetencijos lygis vertinamas pagal gebėjimą spręsti problemas, kylančius konfliktus su aplinkiniais. Autoriai apklausę pedagogus išsiaiškino, jog jie socialinės kompetencijos komponentus skirsto į dvi grupes:

- *Asmeninės charakteristikos* (savęs vertinimas, empatija, išgyvenimai, savarankiškumas, autonomija, problemų sprendimas, atsakomybė).
- *Tarpasmeniniai santykiai* (bendravimo ir komunikacijos įgūdžiai, priklausymas bendraamžių grupei, populiarumas, pripažinimas) (2009, p. 61).

J. Vyšniauskaitė-Rimkienė, K. Kardelis (2004) išskiria panašius socialiai kompetentingos asmenybės gebėjimus: užmegzti kontaktus, bendrauti su kitais tam tikrose socialinėse grupėse ir tam tikrais socialiai priimtinais būdais, tinkamai reaguoti į įvairias gyvenimo situacijas bei pokyčius, laikytis kultūrinio gyvenimo normų ir pan.

Nuomonės dėl socialinės kompetencijos ir jai būtinų gebėjimų išsiskiria, kai šiuo aspektu bandoma įvertinti skirtingus amžiaus tarpsnius. Daug diskusijų kyla ir dėl vaikystės bei paauglystės amžiaus. Dviprasmiškumas kyla ne tik dėl skirtingų, šiems amžiaus tarpsniams priskiriamų vystymosi užduočių, bet ir dėl to, ką empiriniame tyrime laikyti socialinės kompetencijos objektu – apibendrintus socialinius gebėjimus, ar patį rezultatą. Pirmuoju požiūriu vaikų socialinei kompetencijai vertinti aktualūs tampa tokie gebėjimai – sprendimų priėmimas, problemų sprendimas, savęs pažinimas, empatija, gebėjimas įveikti stresą ir pan. Tuo tarpu antrasis požiūris įvardina konkrečius atitinkamų socialinių gebėjimų rezultatus – turėti draugų, būti populiariu ir kitų mėgstamu, veiksmingai bendrauti su bendraamžiais ir t.t. Autoriai A. Lillvist, A. Sandberg, E. B. Akesson, M. Grandlund (2009) nurodo, jog socialinės kompetencijos lygis priklauso ir nuo pačios situacijos. Todėl socialinė kompetencija turi būti vertinama ne kaip konkretus, apibrėžtas elgesys, bet kaip gebėjimas veikti tam tikrose situacijose. Taigi apibendrinant galima išskirti šiuos paauglystės amžiuje svarbiausius socialinės kompetencijos komponentus:

- Santykiai su bendraamžiais;
- Savivertė;
- Santykiai su tėvais ir pedagogais.

Todėl ir atlikdami paauglių, kurių tėvai laikinai išvykę, socialinės kompetencijos raiškos tyrimą, remsimės pastaruoju požiūriu, kai socialinis kompetentingumas vertinamas pagal santykių su aplinka ir pačiu savimi kokybę. Siekiant nustatyti tam tikras kompetencijų ribas ir normas būtina paanalizuoti, kaip šie santykiai formuojasi priklausomai nuo amžiaus tarpsnio ir esant normalioms psichosocialinėms sąlygoms.

2.1.1. Paauglio socialinė kompetencija santykių su bendraamžiais kontekste

Asmenybės socializacijos procese paauglystės tarpsniui skiriama ypatinga vieta. Pirmiausiai dėl to, jog tobulėja intelektinės jaunuolių galimybės, leidžiančios kitaip pažvelgti į save ir aplinką. Kaip teigia B. Bonjean, L. Broom (1992), paaugliai vis dažniau pradeda pastebėti prieštaravimus, dėl kurių nesirūpindavo jaunesniame amžiuje. V. Aramavičiūtė, E. Martišauskienė (2004) nurodo, jog intensyvi

psichofizinė raida paauglystėje ir su ja susiję asmenybės kryptingumo, aktyvumo bei savarankiškumo pokyčiai, neretai atveda paauglius į prieštarinę situaciją: realios galimybės neatitinka jaunuolio užsibrėžtų tikslų ar jam keliamų reikalavimų iš aplinkos, o tai apsunkina asmenybės identifikacijos procesus ir adekvatų savęs vertinimą.

Šiame etape šeimą, kaip pagrindinę ir pirminę socializacijos mikroaplinką, pakeičia antrinės socialinės grupės. Besiplečiantis socialinių partnerių ratas didina ir socialinę paauglio kompetenciją. Formuojama nauja bendravimo patirtis, kuri bus itin svarbi tolesnei asmenybės raidai. Autoriai R. Želvys (1994); I. Leliūgienė (1997); G. Navaitis (2001); A. Petruolytė (2003); R. Ramanauskienė, A. Valantinas, A. Endriulaitienė (2004), A. Virbalienė (2004) nurodo, jog šalia bendravimo su suaugusiaisiais, tėvais, mokytojais, paaugliui vis svarbesni tampa santykiai su bendraamžiais ir jų priėmimas. Tačiau tokia bendraamžių autoriteto ir pripažinimo reikšmė kyla esant normaliai socialinei situacijai, tuo tarpu, ar ši tendencija išlieka ir esant nepalankiems šeimos socialinio tinklo faktoriams, lieka neaišku.

Bendraamžių grupė paaugliui tampa referentine grupe, padedančia įvertinti savo paties veiksmus, lavinti socialinius įgūdžius. Priklausymas bendraamžių grupei pagal Eriksono asmenybės vystymosi užduotis yra viena svarbiausių užduočių paauglystės periode. Priklausymas kokiai nors grupei, padeda išspręsti ir tapatumo problemą. A. Virbalienės 2004 atliktas tyrimas, patvirtino prielaidą, jog “sėkminga socializacija tarp bendraamžių – tai viena iš reikšmingiausių asmenybės brandimo sąlygų. O atstūmimas ir nepripažinimas bendraamžių grupėse yra asmenybės desocializacijos šaltinis“ (2004, p. 217).

Konas nurodo tris svarbiausias paauglių bendravimo su bendraamžiais funkcijas (Petruolytė, 2003):

1. Bendraudami paaugliai keičiasi informacija.
2. Bendravimas mažose grupėse, užsiimant bendra veikla, ugdo socialinius įgūdžius, bendradarbiavimo ir gyvenimo kartu gebėjimus.
3. Bendravimas yra specifinė emocinio kontakto rūšis, per kurią siekiama didesnio emocinio artumo, intymumo, teikianti savitarpio pagalbos patirties (2003, p. 26).

Santykiai su bendraamžiais ir jų svarba skirtinguose paauglystės amžiaus perioduose nėra vienareikšmiai. R. Želvys (1994), A. Vaičiulienė (2004) skiria tris santykių su bendraamžiais raidos etapus. Ankstyvoje paauglystėje draugystės pamatas yra žaidimas, todėl ir draugais renkamas tuos, su kuriais gera kartu žaisti. 14 – 15 metų paaugliui svarbūs emocinio saugumo, pasitikėjimo ir ištikimybės elementai. Paauglystės pabaigoje užsimezgusiems santykiams būdingas interesų bendrumas – bendra veikla, pomėgiai, pažiūros ir pan. Taip pat skiriamas ir draugystės partnerių priklausomumas pagal lytį. Pavyzdžiui berniukams svarbu turėti bendrą veiklą, kurioje jie galėtų dalintis patirtimi, padėti vienas kitam, patarti, tuo tarpu mergaičių draugystės pagrindu laikomas emocinis ryšys ir abipusis artumas. Svarbu paminėti ir tai, jog ankstyvoje paauglystėje bendraamžių

grupės yra homogeninės, o vėliau partneriais pasirenkami priešingos lyties bendraamžiai. Tai atsitinka tada, kai įsisąmoninami moters ir vyro vaidmenys.

Siekimas įsitvirtinti tarp bendraamžių nulemia ir tai, jog paauglys stengiasi perimti kuo daugiau jų elgesio normų, vertybių. Sutinkama pamąstymų apie savitą ir atskirą paauglių visuomenę, kultūrą, kurią suaugusieji linkę smerkti ir ignoruoti. Kartų atotrūkis ir nulemia tai, jog santykiai tarp paauglių ir suaugusiųjų dažnai klostosi neigiamai. Tuo tarpu bendraamžių grupės įtaka stiprėja. Bendraamžių tarpe paaugliai mokosi bendrauti, čia lengviau randamas emocinis palaikymas ir supratimas, išsiaiškinamos įvairių problemų sprendimo galimybės. Būdamas tarp bendraamžių, paauglys supranta, jog ne jam vienam kyla abejonės „savęs“ paieškose. Paaugliai „labiau nei vaikystėje išitraukia į visuomenės gyvenimą ir pradeda suvokti socialinių vaidmenų skirtumus bei statusų įvairovę, o kartu vis dažniau pagalvoja apie savo vietą ir vaidmenį visuomeniniame gyvenime bei profesijos pasirinkimo perspektyvas“ (Juodaitytė 2003, p.49). Šiuo laikotarpiu susiformuoja socialinė elgesio motyvacija. Manydamas, jog subrendo aktyviai socialiniai veiklai, paauglys veržiasi į klasės, bendraamžių gyvenimą, jis nebenori būti vaiku, kuris yra nuo visų priklausomas. Jaunuolis aktyviai reiškia savo nuomonę, dalyvauja suaugusiųjų pokalbiuose, kritikuoja jų elgesį, tokiu būdu tarsi pareikšdamas visam pasauliui, kad jis egzistuoja, yra suaugęs ir pakankamai savarankiškas priimti sprendimus ir atsakomybę už juos. Kaip teigia L. Jovaiša (2001), svarbu, kad tokį paauglio savarankiškumą ir subrendimą pripažintų tėvai. Tuomet paauglys jaučiasi suprastas, priimtas, įvertintas. Šeimoje pripažintas jo socialinis vertingumas sudaro galimybes išlaikyti palankius, pasitikėjimu, pagarba, tolerancija grįstus santykius su tėvais. Tuo tarpu jei šeima atsisako priimti paauglį, kaip pilnateisį ir turintį savo nuomonę šeimos narį, jaunuolis gali pasiduoti blogos aplinkos įtakai.

Nuo santykių su bendraamžiais kokybės ir jų vertinimo labai priklauso ir paauglio savivaizdžio ir savivertės formavimasis. Paaugliui nuolat kyla abejonės ir baimė dėl to, kaip jis yra vertinamas bendraamžių grupės, kokį statusą joje turi, ar yra į juos panašus ir k.t. Paaugliui labai svarbu būti priimtam ir priklausyti kokiam nors grupei. Anot R. Giedrienės, J. Grudzinsko, G. Navaičio (1999), bendraamžių grupės priėmimo rodiklis leidžia numatyti socialinę bei psichologinę paauglio adaptaciją ar dezadaptaciją. Daugelis autorių sutinka, jog bendraamžių grupės atmetimas ir nepritapimas joje sukelia žymius psichologinius sunkumus. Tokiems paaugliams būdingas menkas savęs vertinimas, vienatvė, vidiniai išgyvenimai, mokymosi sunkumai, destruktivus elgesys ir pan. Kaip teigia R. Ramanauskienė, A. Valantinas, A. Endriulaitienė (2004), „paauglio pagarba sau formuojasi pagal tai, kaip jis sugeba užsitarnauti sau lygių bendraamžių pagarbą bei meilę“ (2004, p. 92). Tačiau kita vertus paauglio santykių su bendraamžiais sėkmė ir priklauso nuo to, kaip jis pats save vertina. Įrodyta, jog gerai save vertinantys paaugliai geba užmegzti palankesnius santykius su bendraamžiais ir yra mažiau nuo jų priklausomi. Tuo tarpu žema savivertė apsunkina kontaktą ir lemia didesnę pripažinimo tarp

bendraamžių poreikį. Taigi savęs vertinimas ir santykiai su bendraamžiais paauglio socializacijos procese veikia ir vienas kitą papildo.

A. Vaičiulienė (2004) nurodo, jog negalėdamas patenkinti bendravimo poreikių formaliose grupėse, paauglys dažnai pasirenka asocialias grupes, kurių bendravimo normos, interesai, vertybinės nuostatos dažnai nesutinka su šeimoje, mokykloje, visuomenėje priimtomis normomis. Tokiose prosocialiose grupėse paaugliai patenkina daugelį savo poreikių – savęs įtvirtinimo, priklausymo bendruomenei, pripažinimo bei pritarimo, naujų išpūdžių, globos bei paramos, saugumo. Kaip teigia A. Petruolytė (2003), būtent asocialioje subkultūroje paauglys kompensuoja socialioje aplinkoje patiriamas nesėkmes ir taip užsitikrina bent minimalų psichologinį komfortą.

Tačiau asocialiam elgesiui formuoti įtakos turi ne tik bendraamžių atstūmimas. M. Barkauskaitė (2007) nurodo, jog asocialaus elgesio priežastimi galima laikyti ir socialinius, paauglio asmenybės ypatumus, santykius šeimoje ir pan. A. Vaičiulienė (2004) taip pat pabrėžia ryšių su šeimos nariais reikšmę sėkmingai paauglio socializacijai bendraamžių grupėje. Šeimoje įgyta bendravimo patirtis, tėvų požiūris į aplinkinius daro didelę įtaką ir vaikų ryšiams už jos ribų. Todėl šeima gali tiek palaikyti paauglio norą plėsti bendravimo galimybes, tiek juos slopinti. Iš šeimos paauglys „pasiima“ vertybinių orientacijų, moralinių principų ir poelgių sistemą, kreipiasi į juos patarimo sprendami gyvenimiškas problemas. Tuo tarpu su bendraamžiais tariasi konkrečiais asmeniniais klausimais. Taigi ypač svarbu nesuabsoliutinti, kurio nors vieno šių sėkmingos paauglio socializacijos veiksmų, bet skirti ypatingą dėmesį abiem, turint galvoje, kad santykiai su bendraamžiais ir bendravimas šeimoje koreliuoja ir papildo vienas kitą, suteikdami galimybę paaugliui išsiugdyti teisingą socialinę kompetenciją.

2.1.2. Šeimos vaidmuo paauglio socializacijos ir socialinės kompetencijos raiškoje

Šeima pripažįstama pirmine ir svarbiausia terpe, kurioje vaikas gali sėkmingai augti ir vystytis kaip asmenybė, būti apsaugotas nuo žalingo aplinkos poveikio. Per šeimą vaikas suvokia save ir kitus, čia vyksta jo „Aš“ raida ir įgyjami svarbiausi socialinio gyvenimo gebėjimai ir įgūdžiai. Vaikas iš tėvų perima ir įsisąmonina egzistuojančias elgesio normas ir vertybių sistemą, socialinę patirtį, kuri vėliau ir įtakoja visą asmenybės raidą ir santykį su aplinka bei pačiu savimi. G. Kvieskienė (2005) teigia, jog šeima yra ir socialinio gyvenimo centras, nes ji individą sieja su kitomis socialinėmis grupėmis. Nuo to, kaip šeima atlieka savo funkcijas, kokie santykiai vyrauja šeimos gyvenime, priklauso vaiko fizinis, psichologinis, emocinis ir socialinis atsparumas.

Kaip nurodo G. Lipnevičienė, D. Augienė (2004), vaikui reikšmingas ne tik būvimas šeimoje, bet ir palankus moralinis – psichologinis klimatas bei geri šeimos narių tarpusavio santykiai. Šiuos santykius įtakoja daugelis vidinių veiksnių – šeimos narių santykių kokybė, turinys, individų asmenybės savybės ir suderinamumas.

Šeimoje, kaip emocinio gyvenimo mokykloje, išmokstama suvokti aplinkinių ir savo paties jausmus, tinkamai juos reikšti ir į juos reaguoti, numatyti, kaip jie gali įtakoti kitų elgesį. Toks mokymasis vyksta vaikui bendraujant su tėvais ir stebint jų tarpusavio bendravimą bei santykius.

Šeimoje formuojasi ir vaiko tapatumo raida. Pirmiausiai, ji priklauso nuo įgimtų savybių. Augant, anatominės biologinės vaiko organizmo savybės lemia psichinių reiškinių formavimąsi, veikia asmenybės emocingumą, temperamentą, formuoja charakterį. Tačiau tik gimęs kūdikis neatsineša jokios socialinės patirties, todėl jo įgimtas poreikis bendrauti ir jausti kontaktą su šeimos nariais yra nenuginčijamas asmenybės tapatumo veiksnys. Vaikas nuolat bendraudamas su artimiausia aplinka formuojasi požiūri į jį supančius žmones, o kartu ir į save patį.

Apibendrinant šeimos įtaką vaiko asmenybės tapatumui, galima remtis trimis Bajoriūno išskiriamais šeimos narių poveikiais vienas kitam:

1. Tiesioginis, nes veikia kiekvieno šeimos nario emocijas, gerina arba žaloja jo sveikatą, teikia džiaugsmo arba skausmo.
2. Reikšmingas žmogaus gyvenimui, nes paliečia šeimos narių likimą.
3. Nuolatinis, nes daro įtaką visiems šeimos nariams (Pivorienė, Miliauskienė, 2006, p.96).

Taigi šeima yra ta terpė, kuri formuoja ir nenuginčijamai veikia kiekvieno individo emocinį, socialinį, kultūrinį gyvenimą, per tas nuostatas, elgesį ir vertybes, kurias pati pripažįsta ir reiškia. Šeimos narių santykiai ir jų kokybė neabejotinai svarbi ir paauglio socializacijai, nors jos vaidmuo įvairių autorių vertinamas prieštarinčiai. Kaip nurodo R. Ramanauskienė, A. Valantinas, A. Endriulaitienė (2004), vienuose šaltiniuose šeimos ir bendraamžių įtaka sėkmingai paauglio socializacija vertinama, kaip vienodai svarbi ir viena kitą papildanti, leidžianti paaugliui laisvai veikti, ieškoti savojo „aš“, eksperimentuoti socialiniais vaidmenimis ir taip įgyti reikšmingos patirties. Kituose, pasak autorių, laikomasi nuostatos, jog šeimos įtaka paauglystėje ženkliai sumažėja, o pagrindine paauglio socializacijos institucija tampa bendraamžių grupė. Dar kiti mano, jog bendraamžių grupė paaugliui svarbi tampa tik tuomet, kai tėvai nepatenkina esminių supratimo, įvertinimo, savarankiškumo, pagarbos, pripažinimo poreikių. Tuo tarpu pasitikėjimu ir pagarba grįsti santykiai šeimoje išlieka reikšmingi ir suteikia daugiau laisvės, noro plėsti socialinius santykius. Visgi, pasak A. Petruolytės (2003), moksliniai tyrimai patvirtina pastarąją nuomonę, jog daugiausiai paauglio santykius su aplinka, savivertės formavimąsi ir socialinių vaidmenų priėmimą lemia šeima. Tik laikui bėgant, keičiasi tos įtakos pobūdis. Autorė nurodo, kad šią kaitą sąlygoja ne tik paauglio fiziniai pokyčiai, psichosocialinė raida, bet ir daugelis pačios šeimos veiksnių: tėvų išsilavinimas, šeimos materialinė padėtis, socialinis statusas, tėvų profesinė sėkmė, jų tarpusavio santykiai, laisvalaikio turtingumas, jo reikšmė asmenybės tobulėjimui ir pan.

Kaip minėta, paauglio ir tėvų santykių kaitą pirmiausiai nulemia biologiniai ir psichosocialiniai pokyčiai nagrinėjamu amžiaus tarpsniu. Kylantis seksualinis potraukis, negali būti patenkinamas šeimoje, todėl paaugliai turi atsiskirti nuo šeimos ir kurti naujus santykius. Pirmiausiai paauglys turi

emociškai atsiriboti nuo tėvų. Tačiau šis atsiribojimas yra paviršutiniškas, „fasadiškas“. Iš tikrųjų paauglys visą laiką išlieka priklausomas nuo savo šeimos, tikisi jų meilės, šilumos, supratimo. Tačiau santykiai ne visada būna tokie, kokių nori abi pusės. Tėvus ir paauglius gali sieti įvairūs ryšiai: nuo šiltų, dėmesingumu ir meile, įvairiomis skatinimo formomis pagrįstų, iki šaltų, šiurkščių, bausmėmis grindžiamų santykių. Pastarieji, žinoma, ne tik nesustiprina kontakto su tėvais, bet ir dar labiau juos sumenkina ir tampa konfliktų, nesantaikos, pagiežos ir socialiai nepriimtino elgesio priežastimi. Santykiai šeimoje priklauso nuo tėvų auklėjimo stiliaus pasirinkimo. Kaip nurodo O. Malinauskienė, R. Žukauskienė (2004, p. 2), auklėjimo stilius suprantamas kaip stabilus požiūrių ir įsitikinimų kompleksas, sudarantis vaikų auklėjimo praktikos kontekstą. Kitaip sakant, tai auklėjimo turinio ir priemonių pasirinkimas, siekiant tam tikro auklėjamojo poveikio.

Baumrind nagrinėjo tėvų auklėjimo stiliaus poveikį paauglio socialinės kompetencijos raidai ir išskyrė tris tėvų elgesio stilius ir skirtingą jų poveikį (Petruolytė, 2003):

1. Autokratinis – grindžiamas paauglio priklausomybe nuo tėvų, jų ar kitų, valdžią turinčių asmenų baime, įžūliu elgesiu, nerimu.
2. Autoritetinis – pasižymi normaliais ir protingais santykiais bei elgesiu, skatinančiu atsakomybę vieniems už kitus, savarankiškumą, teigiamą savęs vertinimą, savikontrolę.
3. Liberalus – jam būdingas laisvas auklėjimo stilius, viską leidžiantys santykiai, ignoruojamos normos ir taisyklės. Toks auklėjimas neskatina paauglio savikontrolės, iškreipia savivertę (2003, p. 15):

Taigi prieita prie išvados, jog labiausiai paauglio socialinę kompetenciją šeimoje ugdo tėvų atsakomybė, atidumas, parama ir pasitikėjimas. Čia akcentuojama ir tėvų pavyzdžio svarba, tam tikros moralinės nuostatos ir normos, socialinių vaidmenų demonstravimas, santykiai, kuriuos stebėdami paaugliai priima, kaip reikšmingus ir priimtinius elgesio modelius. Autorė taip pat pažymi, jog tėvų ir paauglių santykių kokybei lemiamą reikšmę turi keliamų reikalavimų pagrįstumas, vienodumas, motyvavimas ir atsižvelgimas į vaiko nuomonę, tinkamas valdžios santykis, adekvataus savarankiškumo ir nepriklausomumo skatinimas, taisyklių ir normų kintamumas, priklausomai nuo situacijos.

Kaip nurodo daugelis autorių (Petruolytė, 2003; Černius, 2006; Vaičiulienė, 2004; Pikūnas, Palujanskienė, 2001; Bonjean, Broom, 1992) paauglių ir tėvų santykiai paaštrėja, jei pastarieji nepriima ir nesistengia suprasti paauglio nepriklausomumo ir savarankiškumo siekio. Fiziologiniai pokyčiai lemia tai, jog paauglys jaučiasi vis labiau subrendęs, taigi nori priimti sprendimus, išreikšti savo nuomonę, patarti t.y. - santykiuose su suaugusiais siekia lygiateisiškumo. Tačiau dažnai atsitinka taip, kad pajutę gali vertinti pasaulį, paaugliai pradeda eksperimentuoti ir manipuliuoti laisve, sąmoningai priešintis tėvų normoms, taisyklėms. Tėvai to nesuprasdami elgiasi dvejopai – siekia susigražinti valdžią, tuo būdu tik dar labiau ją sumenkindami arba suteikia paaugliui nepriklausomybės, pripažįsta jo kaip asmenybės teisę į savo nuomonę, požiūrius, kultūrą.

Kai vaikas auga mylinčioje ir protingai jo laisvę reguliuojančioje šeimoje, tai jo santykiai su tėvais paauglystės amžiuje išlieka nuoširdūs ir neįtempti. Kaip teigia J. Pikūnas, A. Palujanskienė (2001), paklusnumas pakeičiamas į pagarbų draugiškumą ir tuo pat metu rengiamasi prisiimti atsakomybę už savo šeimos kūrimą.

M. Gaigalienė, D. Subačius (2001) atliko tyrimą, kuriame siekta išsiaiškinti auklėjimo stiliaus šeimoje paplitimą, tėvų elgesio bruožus, paauglių savijautą šeimoje, nustatyti paauglių ir tėvų nesutarimo priežastis. Tyrime paaiškėjo, kad daugelyje tirtų šeimų vyrauja demokratinis, mažiau autoritarinis ir mažiausiai liberalus auklėjimo stilius. Tėvų elgesys skiriasi priklausomai nuo paauglio amžiaus ir lyties: griežčiau elgiamasi su jaunesniais paaugliais, tuo tarpu su vyresnio amžiaus vaikais tėvai linkę labiau tartis, jais pasitikėti, leidžia būti savarankiškesniems. Vaikiniai mažiau kontroliuojami nei merginos. Dauguma paauglių namuose jaučiasi nereikalingi ir nemylimi, ypač jaunesnieji paaugliai ir merginos. Išryškėjo įvairios nesutarimų priežastys: jaunesnieji paaugliai dažniau nesutaria dėl savo elgesio, televizijos programų žiūrėjimo bei draugų, vyresnieji – dėl mokymosi, piktnaudžiavimo alkoholiu ir pan.

Analizuojant paauglių ir tėvų santykius, ypatinga vieta skiriama paauglio savęs vertinimui. Kaip parodo įvairūs atlikti tyrimai, šeimos palaikymas yra pirminis ir vienas iš svarbiausių paauglio savivertę lemiančių šaltinių. Ir nors tėvų požiūris paauglystės tarpsnyje priimamas tik kaip vienas iš galimų vertinimo variantų, jis yra labai reikšmingas ir dažnai apsprendžia paauglio santykį ne tik su aplinka, bet ir pačiu savimi. Psichologai Adleris (R. Adler), Harperis (J. Harper) nurodo, jog adekvačiam paauglio savęs vertinimui esminiais tampa jau minėti faktoriai – tėvų vadovavimo stilius bei emociniai ryšiai tarp šeimos narių (Ramanauskienė, Valantinas, Endriulaitienė, 2003). Paaugliams, kuriais tėvai rūpinasi, stengiasi suprasti vaiko vidinį pasaulį, skatina iniciatyvumą, bet kartu būna ir reiklūs, palaiko atitinkamą drausmę, susiformuoja adekvatus savęs vertinimas ir pasitikėjimas, tinkamai įgyvendinamas savarankiškumo ir autonomiškumo siekis (Ramanauskienė, Valantinas, Endriulaitienė, 2003; Allen, Hauser, Bell, O'Connor, 1994). Tuo tarpu autoritariniai, perdėtai reguliuojantys ir laisvę varžantys auklėjimo metodai veikia priešingai. Taigi, galima hipotetiškai teigti, jog paaugliams, kurių tėvai laikinai išvykę, formuojasi neadekvatus savęs vertinimas. Jaunuoliai sunkiai suvokia tėvų reikalavimų ir kontrolės ribas, o santykiai, dėl epizodiško bendravimo, yra paviršutiniški ir nenuoširdūs, todėl nepatenkina pagrindinių paauglio emocinių poreikių. Paauglys gali jausti didesnę laisvę, bet tuo pačiu ir per didelę atsakomybę ne tik už save, bet ir už aplinkinius su kuriais jis lieka. Todėl bijodamas nuvilti tėvus, suklysti, savarankiškai priėmęs tam tikrus sprendimus, paauglys gali jaustis nepasitikėjimą savo jėgomis, neviltį, bejėgiškumą.

Tiesiogiai paauglio savęs vertinimą veikia ir tėvų aspiracijų lygis. Tėvai, kurie nepasitikimi savo vaikais, ugdo tokius pat jausmus. R. Ramanauskienė, A. Valantinas, A. Endriulaitienė atlikę paauglių savęs vertinimo bei santykių su bendraamžiais ir tėvais sąveikos ypatumų tyrimą (2003), atskleidė ryšį tarp paauglių santykių su tėvais kokybės ir savivertės formavimosi, priklausomai nuo lyties ir amžiaus.

Įrodyta, jog mergaičių savęs vertinimas mažėja blogėjant santykiams su tėvais ir šių santykių kokybė labiau įtakoja savivertę nei santykiai su bendraamžiais. Tuo tarpu berniukams svarbesnis bendraamžių palaikymas ir priėmimas.

Taigi socialinė kompetencija, kaip sėkmingos socializacijos rezultatas, paauglystės amžiuje įtakojamas keleto tarpusavyje susijusių ir vienas kitą stimuliuojančių veiksnių – fiziologinių pokyčių ir santykių su artimiausia aplinka kokybės. Reikšmingi socialiniai gebėjimai ir įgūdžiai tinkama linkme formuojasi tuomet, kai paauglys adekvačiai suvokia savo kūno pasikeitimus, yra vertinamas kitų, sulaukia palaikymo iš artimiausios aplinkos ir įgauna savarankiškumo, atsakomybės bei pasitikėjimo savimi ir aplinka. Šiuos jausmus pirmiausiai skatina tinkamas tėvų požiūris į paaugliui kylančias problemas, jo gebėjimų ir siekių vertinimas, socialinių santykių kūrimo skatinimas, grindžiamas meile, „protinga“ laisve ir pasitikėjimu. Todėl paaugliai augantys šeimose, kurios dėl įvairių priežasčių negali užtikrinti nuolatinio ir vaiko poreikius atitinkančio bendravimo, priežiūros ir pilnaverčių santykių, patenka į socialinės dezadaptacijos rizikos grupę. Šiems jaunuoliams, skirtingai nuo augančių normaliose šeimose, atitinkamai formuojasi ir įvairūs socialiniai gebėjimai, vaidmenų perėmimas, savęs vertinimas, Nesudarant galimybės stebėti normalių šeimos santykių, dalyvauti įvairiose bendravimo situacijose, perimti problemų sprendimo būdus, slopinami ir paauglio gebėjimai plėtoti socialiai reikšmingus santykius, pagal priimtinas moralines ir etines nuostatas.

2.2. Vaiko, augančio nepilnoje ar netipinėje šeimoje, socializacijos bruožai

Šalyje vykstančios ekonominės, politinės pertvarkos ir pokyčiai dažniausiai įtakoja mažiausio socialinio vieneto - šeimos, gyvenimo kokybę. Jau keletą metų, vienas iš labiausiai šeimos santykius žalojančių procesų – gyventojų emigracija. Statistikos departamento duomenimis (2007) 2006 metais iš Lietuvos išvyko 27,8 tūkstančio gyventojų. Taip pat nurodoma, jog tais pačiais metais tėvų globos neteko 3006 vaikai. Net 1733 vaikai tėvų globos neteko dėl netinkamo auklėjimo, nesirūpinimo, nesidomėjimo. Galima daryti prielaidą, kad į šį skaičių patenka ir tie vaikai, kurie, tėvams išvykus dirbti į užsienį, liko vieni.

Priežastys, kurios lemia emigracijos srautus dažniausiai – ekonominės. Išvykstantieji nerimauja dėl neužtikrinto rytojaus, bijo netekti pragyvenimo šaltinio, nori įgyvendinti tam tikrus finansinius išsipareigojimus, siekia tvirtesnio materialinio pagrindo. Tačiau čia išvelgiama ir kita priežastis – psichologinių nuostatų svarba. Kaip nurodo I. Leliūgienė (2005), dalis žmonių nemoka efektyviai spręsti jiems kylančių problemų, neišvelgia ateities perspektyvos toje aplinkoje, kurioje gyvena. Tačiau daugelis atliktų tyrimų patvirtino faktą, jog emigracija, kaip pasirinktas materialinių sunkumų įveikimo kelias, atneša daugiau problemų, nei jų išsprendžia. Šeima, kai vaikai atskiriami nuo tėvų, negali įgyvendinti pagrindinių savo funkcijų, todėl nepataisomai žalojami ne tik šeimos tarpusavio santykiai, bet ir vaiko asmenybė. Vaikui likus gyventi su vienu iš tėvų arba visiškai savarankiškai,

netenkama galimybės stebėti tėvų bendravimą, tarpusavio santykius, o tuo pačiu perimti vertybines, moralines nuostatas, formuoti tinkamo elgesio modelius, priimti tinkamus socialius vaidmenis. Sutrinka ne tik socialinis pažinimas, santykis su aplinka, bet ir elgesys, emocijos.

Atlikti tyrimai (Kasparavičienė, Čepienė, 2007; Leliūgienė, 2005; Glebuviene, Čiumakova, 2005) patvirtina, jog tėvų išvykimą vaikai išgyvena taip pat, kaip ir bet kokią kitą netektį ar šeimos krizę – artimo žmogaus mirtį, tėvų skyrybas, bedarbystę ir pan. Su tuo susiję neigiami išgyvenimai, tokie kaip baimė, nerimas, kaltė, pyktis, liūdesys apsunkina ir vaiko socializaciją, nulemia kompetencijų stoką. V. Glebuviene, S. Čiumakova (2005) atlikusios netipinės šeimos vaiko kompetencijų ypatumų tyrimą, nustatė, kad netipinės šeimos vaiko įvairių kompetencijų įgijimas yra komplikuoatas, jų lygis žemesnis nei vaikų, augančių pilnose šeimose. Komunikavimo kompetencijos sėkmingai plėtotei trukdo pasikeitusi šeimos struktūra, per mažas suaugusiųjų dėmesys bendravimui su vaiku. Tinkamam socialinės kompetencijos formavimuisi trukdo vaiko nevisavertiškumo pojūtis, kuris atsiranda dėl šeimos „kitoniškumo“ suvokimo, baimės ir netikrumo jausmo.

Taigi pasikeitusi šeimos struktūra tiesiogiai nulemia vaiko gyvenimo kokybę. Vaiko reakciją į pasikeitimus šeimoje sąlygoja ir daugelis kitų veiksnių – amžius, lytis, vaiko paruošimas šeimos pokyčiams, pačių tėvų požiūris į vaiko gebėjimą išgyventi krizę. Dažnai patys vaikai stengiasi neparodyti savo neigiamų emocijų, nepasitenkinimo, nusivylimo, taip bijodami tik dar labiau pabloginti situaciją šeimoje. Vaikai dažnai save kaltina dėl kilusių problemų. Tai įtakoja ir vaiko savęs vertinimą.

Paauglystės amžiuje vaikų reakcija į netektį, išsiskyrimą su tėvais yra specifiška. I. Leliūgienės (2005) teigimu, paaugliai dėl didėjančio mąstymo autonomiškumo, gebėjimo greičiau apdoroti informaciją, didesnio žinių bagažo, gebėjimo numatyti ateities perspektyvas, suvokti kitų ir savo poreikius bei jausmus, kritiškiau vertina aplinką, todėl ir jų reakcija būna adekvatesnė. Autorė taip pat pabrėžia ir lyčių skirtumus: berniukai linkę išgyventi daugiau neigiamų emocijų, jiems būdingi dažnesni ir ilgiau trunkantys elgesio sutrikimai. Tai paaiškinama reakcijos į traumuojančią faktą būdų skirtumais tarp abiejų lyčių t.y. mergaitės dažniau linkusios reaguoti mažiau pastebimais emocijų sutrikimais, tuo tarpu berniukai savo protestą ir nepasitenkinimą reiškia konkrečiais neigiamais veiksmais ir elgesiu.

A. Kasparavičienė, R. Čepienė (2007) atliko emigravusių tėvų laikinai paliktų vaikų socialinės situacijos pokyčių ir psichinės būsenos ypatumų tyrimą. Siekdamos išsiaiškinti minėtų vaikų socialinę situaciją, jos išskyrė tokias plotmes: vaiko psichinė savijauta gyvenant be tėvų ir pirminio šeimos socialinio tinklo pokyčiai. Atliktas tyrimas parodė, jog laikinai be tėvų gyvenančių vaikų psichinė savijauta nėra stabili, juos lydi tokie neigiami išgyvenimai, kaip nerimas, uždarumas, liūdesys, melavimas, skausmas nuolat skiriantis su tėvais, nepasitikėjimas ir pan. Tėvų išvykimas nulemia ir tokius socialinio tinklo pokyčius: pasikeičia vaiką prižiūrintys asmenys, tačiau santykiai su jais dažnai klostosi prieštaringai, dėl pastarųjų negebėjimo tenkinti pagrindinių vaiko poreikių, atliepti jo reikmių;

vaikai didžiąją laiko dalį praleidžia su bendraamžiais, todėl dažniau patenka į rizikos grupes; tėvams netekus galimybės aktyviai bendradarbiauti su mokymo įstaiga ir kontroliuoti vaiko mokymo(si) procesą, prastėja akademiniai pasiekimai, mokymosi motyvacija ir tuo pačiu santykiai su pedagogais.

Apibendrinant galima pasakyti, kad vaikams likus gyventi be tėvų nukenčia socialinių vaidmenų perėmimas, vertybių įsisąmoninimas, mokymosi pasiekimai, išgyvenama daug neigiamų emocijų bei padidėja prosocialaus elgesio tikimybė. Taigi sutrikdomas vaiko socializacijos procesas, sunkiau įgyjama tinkamų socialinių įgūdžių. Jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikų desocializacija lengviau apčiuopiama, todėl plačiau nagrinėta. Tuo tarpu paauglių situacija, dėl tam tikrų amžiaus tarpsniui būdingų psichosocialinių bruožų, vertinama atsargiau, išskiriant tik poveikį paauglių išgyvenimams, mokymosi pasiekimams, vertybinių orientacijų formavimuisi. Tačiau neanalizuojama, kaip formuojasi paauglių, likusių gyventi be tėvų socialinė kompetencija – santykiai su bendraamžiais, tėvais ir mokytojais, savęs vertinimas.

III. PAAUGLIŲ, KURIŲ TĖVAI LAIKINAI IŠVYKĘ, SOCIALINĖS KOMPETENCIJOS RAIŠKOS TYRIMAS

3.1. Tyrimo organizavimas ir metodika

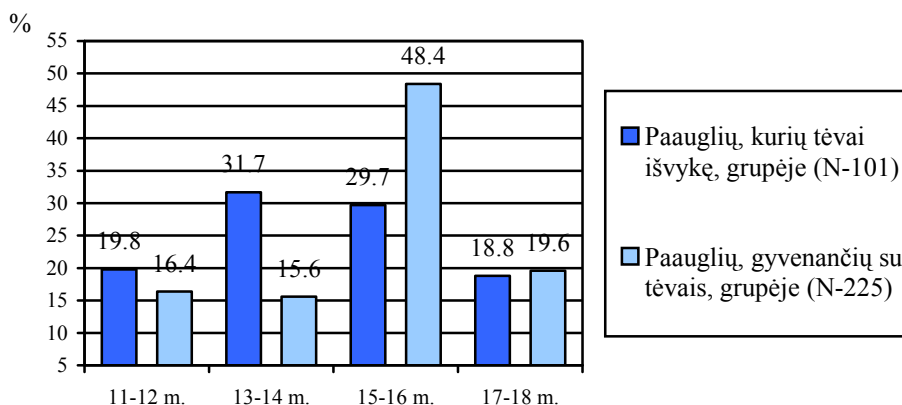
Tyrimo tikslas: atskleisti paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) išvykę į užsienį, socialinės kompetencijos raišką. Šiam tikslui pasiekti naudotas apklausos raštu metodas ir atliktas kiekybinio tipo tyrimas, kuriame dalyvavo 326 paaugliai. Kadangi nėra tikslų statistinių duomenų, kiek Šiauliuose iš viso yra paauglių, kurių tėvai išvykę dirbti į užsienį, t.y. – generalinė aibė nežinoma, buvo naudojamas netikimybinis tiriamųjų parinkimo būdas - tikslinės atrankos metodas. Respondentai parinkti taip, kad sudarytų dvi grupes. Pirmajai grupei respondentai atrinkti pagal šiuos kriterijus:

1. Vienas arba abu vaiko tėvai dirba užsienyje;
2. Vaikas mokosi VI – XII klasėje.

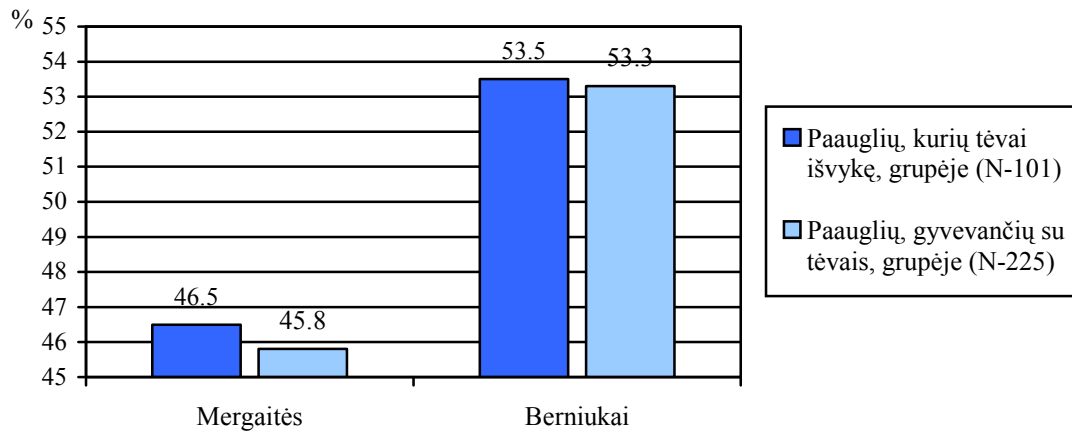
Antrajai grupei tiriamieji atrinkti taip pat pagal du kriterijus – amžiaus tarpsnį ir šeimos socialinę padėtį, t.y. – paaugliai, kurių tėvai nėra emigravę. Taigi populiacijoje išsiskyrė dvi tiriamųjų grupės: paaugliai, kurių tėvai laikinai emigravę (101 respondentas) ir paaugliai gyvenantys su tėvais (225 respondentai). Toks grupių parinkimas leido identifikuoti ir palyginti skirtingą socialinį statusą turinčių paauglių socialinės kompetencijos bruožus.

Atliekant statistinę analizę tiriamieji iš pirmosios grupės suskirstyti į du pogrupius – paaugliai, kurie tėvams (arba vienam iš jų) išvykus, palikti trečiųjų asmenų globai (46 respondentai) ir paaugliai, kurių išvykęs tik vienas iš tėvų (55 respondentai). Tačiau atliekant duomenų analizę tarp šių grupių, statistiškai reikšmingų skirtumų nenustatyta, todėl toliau, aprašant tyrimą respondentai sudarys vieną tikslinę – paauglių, kurių tėvai (arba vienas iš jų) laikinai dirba užsienyje, grupę. Jos duomenys lyginami su paauglių, gyvenančių su tėvais duomenimis, išskiriant pasisakymų dažnius, statistiškai reikšmingus skirtumus tarp grupių bei atliekant koreliacinę analizę.

Respondentų pasiskirstymas pagal amžių ir lytį, atskirose grupėse, pavaizduotas 1 paveiksle:

1 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal amžių (%)

2 pav. Respondentų pasiskirstymas pagal lytį (%)

Kaip matyti iš pirmo paveikslo, paauglių, kurių tėvai laikinai išvykę, grupėje du trečdaliai tiriamųjų - 13-16 metų paaugliai. Paauglių, gyvenančių su tėvais grupėje, beveik pusė tiriamųjų - 15-16 metų moksleiviai. Maždaug po penktadalį tiriamųjų abejose grupėse pasiskirsto 11-12 ir 17-18 metų amžiaus grupėse.

Pagal lytį respondentai pasiskirstę beveik vienodai, t.y. – berniukų abejose grupėse yra daugiau (apie 55 %). Bendras respondentų pasiskirstymas tiek pagal amžių, tiek pagal lytį atitinka 2008 metų gyventojų ir socialinės statistikos vaikų demografinės charakteristikas. Taigi grupės yra panašios, todėl galima jas lyginti.

Tyrimas atliktas 2009 metų pradžioje. Jį sudarė dvi dalys – pilotinis (bandomasis) tyrimas, kurio metu vienos Šiaulių mokyklos moksleiviams pateiktos anketos, siekiant nustatyti ar jos respondentams yra suprantamos ir tinkamai sudarytos. (Iš viso 27 respondentai: 5 paaugliai, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykęs ir 22 paaugliai, gyvenantys su tėvais). Vėliau, paaiškėjus, jog parengtas instrumentas yra tinkamas, atliktas tyrimas ir kitose Šiaulių mokyklose.

Remiantis mokyklų socialinių pedagogų pateikta informacija iš vaiko socialinio paso, anketos išdalintos emigrantų vaikams bei vienos mokyklos VI-XII klasės mokiniams. Pildant anketas išlaikytas anonimiškumo ir vaiko laisvo apsisprendimo principas. Paaugliai, peržiūrėję anketas, galėjo pasirinkti ar jas pildys. Tyrimo duomenų analizei atrinktos kokybiškiausiai užpildytos anketos.

Pateiktos anketos abiejų grupių tiriamiesiems analogiškos (1, 2 priedas), tik paauglių, gyvenančių su tėvais klausimyne nėra klausimų apie jų tėvų išvykimo laiką, gyvenimo, tėvams išvykus, situaciją, bendravimo būdus, dažnumą ir pan.

Anketą sudaro 3 dalys:

I. Tyrimo pristatymas / instrukcija.

II. Demografiniai duomenys (amžius, lytis, šeimos sudėtis).

II. Pagrindinės struktūrinės klausimyno dalys paauglių socialinės kompetencijos raiškai

įvertinti:

- Paauglių ir tėvų santykiai (9 klausimai);
- Santykiai su bendraamžiais (5 klausimai);
- Savęs vertinimas (3 klausimai).

Klausimai paauglių ir tėvų santykių kokybei nustatyti parengti remiantis R. Ramanauskienės, A. Valantino, A. Endriulaitienės, (2004); I. Leliūgienės, (2005); V. Gudžinskienės, J. Laucevičienės, (2001); M. Barkauskaitės, (2007); M. Gaigalienės, D. Subačiaus, (2001) teoriniais pagrindais. Paauglystės tarpsnyje, kaip nurodo autoriai D. Beresnevičienė (2003); R. Želvys (1994); A. Vaičiulienė, (2004); A. Petrulytė, (2003), tėvai nėra patys reikšmingiausi paauglio socialinių ir emocinių santykių partneriai, tačiau tyrimu siekta išsiaiškinti kaip tėvams išvykus keičiasi šis santykių pobūdis, kada paaugliams labiausiai trūksta tėvų dėmesio, koks bendravimo ir auklėjimo stilius vyrauja šeimose, kaip patys vaikai vertina savo ir tėvų santykius, kas juose kelia nerimą, ką norėtų keisti.

Paauglystės amžiuje ypač svarbus tampa bendraamžių pritarimas, palaikymas, autoritetas, todėl paauglių santykiams su bendraamžiais įvertinti skirta didžioji dalis anketos klausimų, sudarytų remiantis A. Virbalienės, (2004); R. Ramanauskienės, A. Valantino, A. Endriulaitienės, (2004); I. Leliūgienės, (2005); J. Višniauskytės – Rimkienės, K. Kardelio, (2004), teoriniais pagrindais bei atliktais tyrimais. Analizuojant paauglių ir bendraamžių santykius, dėmesys kreiptas į santykių kokybę, paauglių supratimą apie draugystę palaikančius veiksnius, sunkumus bendraujant, pačią draugytės sampratą.

Savęs vertinimui identifikuoti pateiktas klausimas iš 20 teiginių su trimis pasirinkimo variantais: „būdinga“, „nebūdinga“, „nežinau“. Teiginiai pritaikyti remiantis V. Gudžinskienės, J. Laucevičienės, (2001) teoriniais pagrindais bei atliktu tyrimu apie paauglių emocinę savijautą ir jų požiūrį į santykius su tėvais. Taip pat pateikti dar du atviri klausimai kokybiniam paauglio savęs bei amžiaus tarpsnio vertinimui identifikuoti.

Visų anketoje pateiktų atvirų klausimų duomenys tvarkyti *kontent* analizės metodu, grupuojant tiriamųjų pasisakymus į kategorijas bei jų dalis – subkategorijas, kurių turinį sudaro išskirti prasminiai – leksiniai vienetai (sakiniai ir jų dalys). Sugrupuotų duomenų turinio analizė leido apibūdinti laikinai emigravusių tėvų paliktų paauglių bei paauglių, gyvenančių su tėvais, socialinę situaciją, tiesioginį santykių su tėvais, bendraamžiais bei pačiu savimi vertinimą. Darbe pateikti paauglių pasisakymai yra originalūs, kalba ir stilius netaisyta.

3.2. Paauglių, kurių tėvai išvykę, socialinės kompetencijos raiškos tyrimo rezultatų analizė

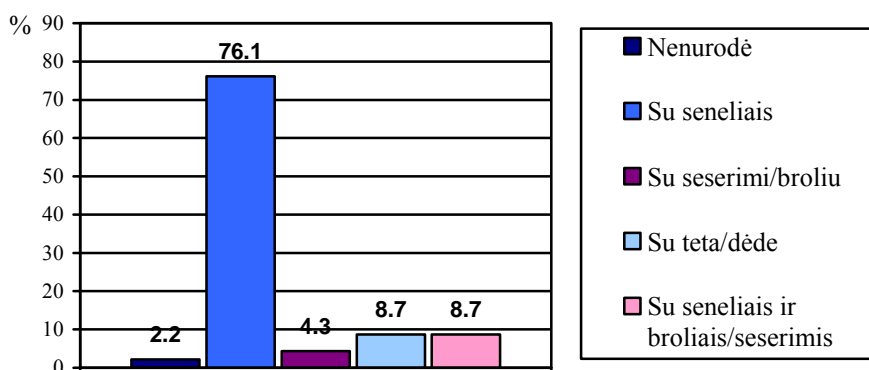
➤ *Paauglio socialinės situacijos ir santykių su išvykusiais tėvais pokyčiai.* Viena pagrindinių šeimos funkcijų – vykdyti pirminę vaiko socializaciją (Lipnevičienė, Augienė, 2004), tačiau pasikeitusi ekonominė – socialinė situacija pastaraisiais metais nulemia šeimos funkcijų išsigimimą ir jos narių tarpusavio ryšių destabilizaciją. Tėvams išvykus uždarbiauti į užsienio šalis, vaikai paliekami likusiems šeimos nariams – vienam iš sutuoktinių, seserims, broliams, seneliams ir t.t. Toks šeimos skilimas realybėje, gali sugriauti ir šeimos sampratą vaiko pašamonėje. Vis dėl to tyrimas atskleidė (žr. 1 lentelė), jog dauguma paauglių šeimos nariams priskiria artimiausius savo giminaičius – mamą, tėtį, seseris/brolius (55 %).

1 lentelė

Paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) išvykę, išvardinti šeimos nariai

Šeimos nariai	Mama, tėtis	Tėvai broliai/ seserys	Tėvai, broliai/seserys, seneliai	Tėvai, broliai/seserys, seneliai, tetos/dėdės	Seserys/ broliai, seneliai
N	24	56	14	2	5
%	23.8 %	55.4 %	13.9 %	2 %	5 %

Ketvirtadalis tiriamųjų, šeimos nariais įvardina tik mamą arba tėtį. Tačiau tai galbūt atspindi tikrąją šeimos situaciją, kai tėvai išsiskyrę arba vienas iš jų yra miręs, o šeimoje auga vienturtis vaikas. Tokiu atveju, tėvams išvykus, jie paliekami trečiųjų asmenų (senelių, tetų/dėdžių ir k.t.) globai. Tyrimas parodė (žr. 3 paveikslas), jog abiem tėvams arba vienam iš turimų išvykus (N=46), daugiausiai paaugliai paliekami seneliams (84.8 %) ir tik nedidelė dalis lieka su teta/dėde (8.7%) arba seserimis/broliais (4.3%).

3 pav. Asmenys, kurių globai tėvams išvykus, paliekami paaugliai (%)

Džiugu nors tai, kad tėvai vaikų nepalieka vienu. Tai užtikrina ir Lietuvos įstatymai, kuriuose nurodoma, jog prieš tėvams išvykstant, vaikui iki 18 metų turi būti skiriamas laikinas globėjas/rūpintojas. (Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaiko

laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo. 2007 m. gegužės 28 d. Nr. A1-145 V.). Iki šio įstatymo pataisos emigrantų vaikų situacija buvo liūdnė - 2004 metais I. Leliūgienės atliktas tyrimas (2005) parodė, jog tėvams išvykus dirbti į užsienį, net 7 % apklaustųjų V-XII klasių mokinių paliekami visiškai vieni.

Tėvų išvykimo dirbti į užsienį trukmė pavaizduota 2 lentelėje.

2 lentelė

Tėvų išvykimo dirbti į užsienį trukmė (N-101)

Išvykimo trukmė	N	%
Iki 1 metų	23	22.8
2-3 metai	29	28.7
4-5 metai	18	17.8
Daugiau nei 5 metai	31	30.7

Kaip matyti, penktadalis (22.8 %) apklaustųjų be tėvų (ar vieno iš jų) gyvena iki 1 metų, beveik trečdalis respondentų (28.7 %) nurodė, jog tėvai išvykę 2-3 metus. Taigi 2/3 apklaustųjų be tėvų auga palyginti neilgai. Tačiau neramina tai, jog net trečdalis paauglių (30.7 %) be savo tėvų (ar vieno jų) gyvena labai ilgai – daugiau nei 5 metus. Taigi tikėtina, jog pasikeitusi šeimos socialinio tinklo situacija turi didžiausią įtaką šių paauglių socialinės kompetencijos raiškai.

Tyrimo metu paaiškėjo, kaip dažnai paaugliai susitinka su savo tėvais. (žr. 3 lentelė).

3 lentelė

Paauglių susitikimų su išvykusiais tėvais intensyvumas (N-101)

Susitikimų su tėvais dažnumas	Per šventes	Kartą per mėnesį	Kartą per pusmetį	Kartą per metus	Rečiau nei kartą per metus
N	18	19	34	16	13
%	17.8 %	18.8 %	33.7 %	15.8 %	12.9 %

Kartą per mėnesį matosi beveik penktadalis paauglių (18.8 %), tačiau didžioji dalis respondentų nurodė, jog su tėvais susitinka žymiai rečiau: kartą per pusmetį (33,7 %), kartą per metus (15.8 %), rečiau nei kartą per metus (12.9 %). Dar beveik penktadalis apklaustųjų nurodė, jog su išvykusiais tėvais susitinka per šventes. Todėl šios grupės tiriamuosius taip pat galima būtų priskirti retai su tėvais besimatančių paauglių grupei. Taigi pastarajai priklauso net 80 % tiriamųjų. Tokia situacija rodo, jog paauglių tiesioginis bendravimas su tėvais yra gana epizodiškas. Todėl galima teigti, kad paaugliai, kurių tėvai išvykę, išgyvena emocinio ir fizinio kontakto stoką, kurią galbūt stengiasi užpildyti kitose referentinėse grupėse.

Tyrimo duomenys taip pat atskleidė, jog paaugliai su savo tėvais dažniausiai bendrauja telefonu ar sms žinutėmis (65.3 %), internetu (31,7 %) ir mažiausiai jų (3 %) – laiškais. Šie duomenys tai pat leidžia manyti, jog kalbėdamiesi su tėvais telefonu ar rašydami jiems žinutes paaugliai negali pilnai

patenkinti bendravimo poreikio, išsakyti savo problemų, gauti patarimų, atvirai ir nuoširdžiai reikšti savo jausmus, todėl tikėtina, kad visi šie išgyvenimai yra slopinami ir gali neigiamai veikti paauglio emocinę būseną, santykius ir kt.

Kaip dažnai paaugliai bendrauja su išvykusiais tėvais, pavaizduota 4 lentelėje.

4 lentelė

Paauglių netiesioginio bendravimo su išvykusiais tėvais dažnumas

Pasirinkimai	N	%
Kasdien	33	32.7
Kelis kartus per savaitę	28	27.7
Kartą per savaitę	29	28.7
Kelis kartus per mėnesį	5	5.0
Kartą per mėnesį	3	3.0
Kartą per pusmetį	3	3.0

Daugiau nei trečdalis tiriamųjų (32.7 %) su išvykusiais tėvais bendrauja kasdien, 2 trečdalis – kelis kartus (27.7 %) ar kartą (28.7 %) per savaitę. Vis dėl to net dešimtadalis tiriamųjų (11 %) nurodė, kad su tėvais bendrauja retai – kelis kartus, kartą per mėnesį ar tik kartą per pusmetį. Galima teigti, jog toks bendravimo intensyvumas yra gana mažas, tėvai neturi galimybių arba menkai domisi paauglio gyvenimu, todėl tikėtina jog tėvų palikti vaikai dažnai išgyvena tėvų dėmesio stoką, jaučiasi vieniši, neprižiūrimi, pamiršti. Tai, žinoma, labai priklauso nuo to, kiek tėvai nuoširdžiai bendrauja su savo vaikais, kaip geba parodyti ir išreikšti dėmesingumą, rūpestį ir ar visa tai paauglys jaučia. Pateikto klausimo apie tėvų domėjimosi paauglio gyvenimo sritimis atsakymai pavaizduoti 5 lentelėje.

5 lentelė

Tėvų domėjimosi paauglio gyvenimo sritimis intensyvumas

Paauglio gyvenimo sritys	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N-101)					
	Nesidomi		Kartais paklausia		Nuolat domisi	
	N	%	N	%	N	%
Savijauta	4	4.0	29	28.7	68	67.3
Mokymasis	6	5.9	17	16.8	78	77.2
Santykiais su draugais	14	13.9	55	54.5	32	31.7
Santykiais su mokytojais	14	13.9	51	50.5	36	35.6
Laisvalaikis	2	2.0	37	36.6	62	61.4

Pastebėta, jog paauglių, kurių tėvai išvykę grupėje, labiausiai domimasi vaiko mokymosi pasiekimais (77.2 %), kiek mažiau - savijauta (67.3 %) ir laisvalaikiu (61.4 %). Tėvai mažiau domisi paauglio santykiais su mokytojais (35.6 %) ir bendraamžiais (31.7 %). Nerimą kelia tai, jog visiškai paauglio gyvenimu nesidomi daugiau nei trečdalis (39.7 %) tiriamųjų tėvų.

Taigi, ne maža dalis paauglių nuolat jaučia tėvų dėmesio stoką net elementariose gyvenimo situacijose, tėvai mažai domisi pačiais svarbiausiais vaiko gyvenimo momentais, todėl negali jiems tinkamai patarti, padėti. Galima teigti, kad ir šiose gyvenimo srityse iškilusias problemas paaugliai

sprendžia be tėvų žinios, palaikymo ar pritarimo. Ir nors paauglystės amžiuje tėvų autoriteto svarba yra sumažėjusi, vis dėl to tyrimai parodo, jog paaugliams išvykusių artimųjų palaikymas yra labai svarbus. A. Kasparavičienės, R. Čepienės, 2007 atliktas tyrimas atskleidė, jog paaugliai, gyvenantys be tėvų (ar vieno jų) dažnai susiduria su neigiamais išgyvenimais – nerimu, uždarumu, liūdesiu, jie nuolat jaučia įtampą, dėmesio, pagalbos, emocinio ryšio, bendrų išgyvenimų stygių. Žemiau pateiktoje lentelėje atsispindi, kokiose situacijose paaugliai dažniausiai patiria tėvų dėmesio stoką.

6 lentelė

**Tėvų dėmesio stoka, įvairiose probleminėse situacijose,
pasiskirstymas skirtingose tiriamųjų grupėse**

Probleminės sritys	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)				Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)				Skirtumai tarp grupių		
	Taip		Ne		Taip		Ne		χ^2	N ₁ %	N ₂ %
	N	%	N	%	N	%	N	%			
Kai reikia pagalbos mokantis	25	24.8	76	75.2	31	13.8	193	85.8	p<0.05	28.3	71.7
Kai nesutari su kitais šeimos nariais	33	32.7	67	66.3	42	18.7	183	81.3	p<0.05	26.8	73.2
Kai nesutari su bendraamžiais	22	21.8	79	78.2	36	16.0	189	84.0	p>0.05		
Kai nesutari su mokytojais	11	10.9	90	89.1	28	12.4	197	87.6	p>0.05		
Kai nori pasidalinti džiaugsmu	45	44.6	56	55.4	35	15.6	190	84.4	p<0.01	22.8	77.2
Kai būna liūdna	53	52.5	48	47.5	46	20.4	179	79.6	p<0.01	21.1	78.9
Kai sergi	37	36.6	64	63.4	46	20.4	179	79.6	p<0.05	26.3	73.7
Per šventes	38	37.6	63	62.4	32	14.2	193	85.8	p<0.01	24.6	75.4
Tėvų dėmesio netrūksta	14	13.9	87	86.1	125	55.6	100	44.4	p<0.01	10.1	89.9

Kaip matyti, mažiausiai tėvų paramos ir palaikymo paaugliams reikia konfliktų su mokytojais metu. Ryškesnių skirtumų šiuo aspektu nepastebėta ir tarp tiriamųjų grupių. Todėl galima manyti, kad stabilūs santykiai su mokytojais paaugliams kelia mažiausiai nerimo. Šią prielaidą būtų galima paaiškinti sumažėjusia pedagogų autoriteto reikšme paauglystės amžiuje. Tai atskleidė ir E. Martišauskienės atliktas tyrimas (2004). Jo metu prieita išvados, kad mokytojai paauglių savijautai mokykloje didesnę įtaką daro per paauglių veiklos sėkmingumą, bet ne per savo tiesioginius santykius, t.y. paaugliams svarbiau tai, kaip jie mokosi, nei tai, kaip sutaria su mokytojais. Tai patvirtina ir mūsų atliktas tyrimas, nes paauglių, nurodančių, jog tėvų pagalbos ir dėmesio mokantis jiems reikia labiau, nei sprendžiant konfliktus su mokytojais, yra daugiau.

Daugiausiai tėvų dėmesio stokojama esant tam tikroms emocinėms, fiziologinėms būsenoms ir situacijoms. Kai būna liūdna, tėvų dėmesio stokoja net daugiau nei pusė visų apklaustųjų (52.5%). Išgyvenamu džiaugsmu su tėvais norėtų pasidalinti beveik pusė respondentų (44.6). Švenčių metu tėvų dėmesio pasigenda daugiau nei trečdalis (37.6%) paauglių, kurių tėvai išvykę. Tai gana keista, nes paprastai šventes paaugliai linkę sutikti artimiausių draugų rate ir jas švęsti ne pagal šeimoje

nusistovėjusias tradicijas, bet pagal bendraamžių rate priimtinius būdus ir formas. Tai atsiskleidžia ir lyginat paauglių, gyvenančių su tėvais ir paauglių, kurių tėvai išvykę pasisakymus. Išryškėja, jog pastariesiems tėvų dėmesio trūksta nuolat ($p < 0.01$). Tai rodo, jog bendraamžių grupė paaugliui, kurio tėvai išvykę, nekompensuoja emocinio kontakto, šiltų santykių, neužtikrina geros savijautos. Šeimoje priimtose tradicijos ir ritualai yra svarbi paauglio gyvenimo dalis, kurios netekimą pastarieji išgyvena lydimi neigiamų emocijų. Šiuos tyrimo rezultatus ir išvadas patvirtina ir jau minėtas I. Leliūgienės 2005 metais atliktas tyrimas, kuriame išryškėjo bendra paauglio nuotaikos pablogėjimo tendencija, tėvams išvykus dirbti į užsienio šalis.

Lyginant paauglių, kurių tėvai (ar vienas iš jų) išvykę ir gyvenančių su tėvais atsakymus, išryškėjo dar daugiau skirtumų. Nepatiriančių tėvų pagalbos ir dėmesio mokantis paauglių, kurių tėvai išvykę, yra mažiau nei gyvenančių su tėvais ($p < 0.05$). Paaugliai, gyvenantys su tėvais dažniau nurodė ir tėvų dėmesio nestokojantys, kai nesutaria su kitais šeimos nariais ($p < 0.05$), vyraujant teigiamoms emocinėms būsenoms ($p < 0.05$). Tai gal būt, parodo, jog paaugliai, kurių tėvai išvykę, dažniau patiria santykių su likusiais šeimos nariais sunkumų ir negeba jų savarankiškai įveikti. Juolab, kad beveik pusė jų – palikti trečiųjų asmenų globai – seneliams ar kitiems artimiems giminaičiams. Todėl galima teigti, jog išvykusių tėvų ilgesys ir tuo pačiu neigiami išgyvenimai, nesutariant su likusiais šeimos nariais, apsunkina paauglio būtį.

Paauglių, kurie gyvena su tėvais, nurodančių, kad tėvų dėmesio jiems niekada netrūksta buvo statistiškai reikšmingai daugiau, nei jų bendraamžių, iš paauglių, gyvenančių su tėvais grupės ($p < 0.01$). Taigi, galima daryti prielaidą, kad paaugliai, kurių tėvai išvykę, žymiai dažniau patiria tėvų dėmesio stoką, jie norėtų pasidalinti savo išgyvenimais, džiaugsmu, nerimu, su tėvais sutikti šventes, sulaukti jų pagalbos mokantis. Todėl šie lūkesčiai gali būti vertinami, kaip nepasitenkinimo santykiais su tėvais, išraiška.

Paaugliai paprašyti įvertinti išvykusių tėvų palaikymą ir supratimą (žr. 7 lentelė). Didžioji dalis tiriamųjų (76.2 %) nurodė, kad jaučia tai iš tėvų ir tik beveik dešimtadalis respondentų (7.9 %) teigė nejaučiantys tėvų palaikymo ir supratimo.

7 lentelė

Paauglių, kurių tėvai išvykę, tėvų pasitikėjimo ir palaikymo vertinimas (N-101)

Ar tėvai tave visada paliko ir supranta	Taip	Ne	Nežinau
N	77	8	16
%	76.2	7.9	15.8

Dar beveik 16 % tiriamųjų negalėjo įvertinti šios santykių charakteristikos. Todėl galima teigti, jog pastarieji dviprasmiškai vertina savo ir tėvų santykius ir negali jų apibūdinti, kaip grįstus abipusiu pasitikėjimu, supratimu, palaikymu.

Tarp paauglių vertinimo, jog išvykę tėvai jais pasitiki, palaiko ir tam tikrų santykių su jais charakteristikų pastebėtas tiesioginis ryšys. Pavyzdžiui, tėvų palaikymą ir pasitikėjimą paaugliai linke

sieti su tokiomis santykių charakteristikomis: besąlyginė meilė ir rūpestis ($r = 0.33$, $p < 0.01$), nuomonių sutapimas ($r = 0.20$, $p < 0.05$), tėvų nuomonės paisymas ($r = 0.29$, $p < 0.01$). Taigi, kuo tėvai labiau palaiko savo paauglį, jį supranta ir vertina, tuo jų autoritetas, pavyzdys ir patarimas yra svarbesnis.

Paaugliai taip pat paprašyti nurodyti, ką labiausiai vertina savo tėvuose (žr. 8 lentelė). Daugiau nei pusė respondentų (60.4 %) nurodė, jog jiems patinka santykiai su tėvais, t.y. tai – kaip jie su savo vaikais elgiasi.

8 lentelė

**Paauglių pasisakymai apie tėvų ar santykių su jais,
labiausiai vertinamas charakteristikas**

Charakteristikos	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)		Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)	
	N	%	N	%
Charakteris	9	8.9	14	6.2
Santykiai	61	60.4	154	68.4
Materialinis išlaikymas	3	3.0	3	1.3
Viskas patinka	18	17.8	22	9.8
Nežino	10	9.9	32	14.2

Beveik penktadalis respondentų emigrantų tėvų grupėje (17.8 %) patenkinti visomis santykių pusėmis, kiek mažiau paaugliai teigiamai vertino tėvų charakterio savybes (8.9 %) ir labai mažai daliai respondentų (3 %) svarbiausia yra tėvų materialinis išlaikymas. Dar beveik dešimtadalis respondentų (9.9 %) negalėjo įvardinti, kas jiems santykiuose su tėvais yra reikšmingiausia. Galima daryti prielaidą, jog būdami toli nuo savo vaikų, tėvai stengiasi kuo labiau suprasti, palaikyti paauglius, nekonfliktuoti. Bendraudami netiesiogiai nuolat išreiškia tokius jausmus kaip meilę, rūpestį, pasitikėjimą, o ilgesys juos tik dar labiau sustiprina. Tačiau, kaip paaiškėjo aptariant ankstesnius duomenis, paaugliai jaučia santykių su tėvais nepilnavertiškumą, todėl toks teigiamas jų vertinimas gali būti tik paauglio lūkesčiai ir svajonės arba nenoras pripažinti esamos situacijos, kuri jų netenkina. Tuo labiau, kad daugiau nei pusė paauglių nurodė esą patenkinti savo tėvais ir nieko nenorėtų juose keisti (62.4 %).

9 lentelė

Paauglių pasisakymai apie tai, ką savo tėvuose arba santykiuose su jais norėtų keisti.

Charakteristikos	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)		Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)	
	N	%	N	%
Charakterį	6	5.9	16	7.1
Santykius	16	15.8	53	23.6
Nieko nekeistų	63	62.4	20	8.9
Keistų viską	1	1.0	2	0.9
Nežino	15	14.9	133	59.1

Daugiau nei dešimtadalis (15.8 %) respondentų nurodė nepatenkinti savo ir tėvų santykiais, beveik 6 % norėtų pakeisti tam tikras tėvų charakterio savybes. Apie 15 % tiriamųjų nežinojo, ką norėtų keisti tėvuose. Toliau pateikiamas detalesnis paauglių pasisakymuose išryškėjusių santykių su tėvais vertinimo turinys.

10 lentelė

Paauglių labiausiai vertinamos tėvų ir santykių su jais charakteristikos

Kategorija	Subkategorija	Pavyzdžiai (<i>Kuo tau tėvai labiausiai patinka?</i>)
<u>Charakterio savybės</u>	Linksmumas	<i>Humoru. (T.a.g. 44)*</i> <i>Mano tėvai yra labai paini ir linksmi. (G.s.v. 1)*</i> <i>Linksmi žmonės. (G.s.v. 47)</i>
	Šiuolaikiškumas	<i>Šiuolaikišku mąstymu. (T.a.g. 46)</i>
	Nuoširdumas	<i>Yra nuoširdūs. (G.s.v. 2)</i>
	Reiklumas, atsakingumas.	<i>Kad aš daryčiau parėjęs iš mokyklos pamokas. (G.s.v. 15)</i> <i>Jie labai griežti, bet aš suprantu, kad jie nori geriausio. Aš jiems – vienturtė, todėl gaunu daug dėmesio. (G.s.v.19)</i>
<u>Santykiai</u>	Meilė, pagarba, dėkingumas.	<i>Nes jie mane myli. Ir šiaip, Jie – mano tėvai. Tik jų dėka aš čia esu. Jie dėl manęs stengiasi. Dėl jų esu toki, koki esu. (T.a.g. 7)</i>
	Rūpestis	<i>Kad nors ir yra toli, rūpinasi ir domisi manimi. (T.a.g. 8)</i> <i>Kad manęs nepamiršta, domisi, kaip man sekasi. (T.a.g. 26)</i> <i>Jie yra puikūs tėvai, domisi mokslu, duoda daug patarimų (G.s.v.5)</i> <i>Padeda, kai man reikia pagalbos. (G.s.v.28)</i>
	Draugiškumas	<i>Kad padeda, supranta, yra kaip draugai. (T.a.g. 6)</i> <i>Nes jie – draugiški. (G.s.v.36)</i>
	Pasitikėjimas ir supratingumas	<i>Mama yra supratinga, visada palaiko ir stengiasi padėti nors ir yra užsienyje. (T.a.g. 20)</i> <i>Tuo, kad galiu pasakoti viską, kad manimi pasitiki. (T.a.g. 23)</i> <i>Nes jie nekontroliuoja, ką aš veikiu laisvalaikiu. (G.s.v. 12)</i> <i>Visada mane supranta, apie viską kalbamės ramiai tonu, nebūna namuose barnių. (G.s.v. 37).</i> <i>Gal dėl to, kad jie abu yra labai supratingi, moka išklaudyti. (G.s.v. 39)</i> <i>Kad jie iškart nepradeda rėkti, kai pamato 6 ar 7, ramiai viską išsako. (G.s.v. 42)</i>
<u>Materialinis išlaikymas</u>	Tiesioginė - pinigine parama	<i>Duoda pinigų. (T.a.g 3)</i>
	Dovanos	<i>Kai grįžta, ko paprašau, tą nuperka. (T.a.g. 13)</i>

* T.a.g. 44 – iš paauglių, paliktų trečiųjų asmenų globai, grupės, 44 anketa.

* G.s.v. 1 – iš paauglių, gyvenančių su vienu (neišvykusiu) tėvu, grupės, 1 anketa.

Kaip paaiškėjo iš paauglių pasisakymų, labiausiai vertinamos tėvų charakterio savybės yra linksmumas ir nuoširdumas. Teigiamų santykių foną sukuria tai, jog paaugliai jaučia tėvų meilę, rūpestį, pasitikėjimą ir supratingumą, gali tėvams patikėti savo paslaptis, su jais pasitarti sprenddami problemas, išsipasakoti. Paaugliai vertina tėvų gebėjimą išklaudyti, nemoralizuoti, jų požiūrį į savo vaikus, kaip į savarankiškus, suaugusius asmenis. Kaip nurodoma literatūroje, tokie draugiški, pasitikėjimu, pagarba ir kartu reiklumu grįsti paauglių ir tėvų santykiai yra vienas iš svarbiausių paauglio teigiamą socializaciją sąlygojančių veiksnių (Ramanauskienė, Valantinas, Endriulaitienė, 2003). Todėl galima teigti, jog paaugliai, kurie rinkosi šias santykių charakteristikas yra linkę ieškoti ir kurti naujus santykius su aplinka ir joje jaučiasi saugūs, savimi pasitikintys.

Sekančioje lentelėje pateikti paauglių atsakymų pavyzdžiai apie tai, kas tėvuose jiems labiausiai nepatinka ir ką jie norėtų keisti.

Paauglių išskiriamos, nepasitenkinimą keliančios tėvų bei santykių su jais charakteristikos

Subkategorija	Požymiai	Pavyzdžiai (<i>Kuo tau tėvai labiausiai nepatinka? Ką juose norėtum keisti?</i>)
<u>Charakterio savybės</u>	Nuoširdumas, gerumas.	<i>Mamai tai nieko, o tėčiui, kad būtų geresnis.</i> (T.a.g. 32)*
	Piktumas, susierzinimas.	<i>Kad ne taip dažnai nervuotųsi.</i> (G.s.v. 36)*
<u>Santykiai</u>	Pasitikėjimas, neprikalstomybės, autonomiškumo siekis.	<i>Kad mama neskaitytų mano telefone esančių sms, kai neleidžiu.</i> (T.a.g.6) <i>Kartais norėčiau, kad būtų man atlaidesni. Kad išleistų nuvykti ten, kur dabar neišleidžia.</i> (G.s.v. 19) <i>Bijojimą dėl manęs, lyg amžinai pakliūčiau į bėdą.</i> (G.s.v. 42)
	Supratimas, išklašymas, bendravimas.	<i>Kartais, kad labiau suprastų.</i> (T.a.g. 8) <i>Norėčiau, kad labiau mane suprastų.</i> (G.s.v.5) <i>Jų supratingumą.</i> (G.s.v. 40) <i>Kad dažniau su manimi kalbėtų.</i> (G.s.v. 47)
	Rūpestis, domėjimasis	<i>Nieko. Tik galbūt, kad tėvas galėtų retkarčiais pasidomėti manimi.</i> (T.a.g. 20)
	Buvimas kartu	<i>Būti kartu su jais, kad jie būtų užsienyje „legaliai“, turėtų darbo ir aš galėčiau su broliu būt ten.</i> (T.a.g. 25) <i>Norėčiau, kad jis nevažiuotų į užsienį.</i> (T.a.g. 26) <i>Kad galėtų atvykti dažniau.</i> (T.a.g. 29) <i>Kad mažiau būtume atskirai.</i> (T.a.g. 34) <i>Norėčiau, kad dirbtų Lietuvoje.</i> (T.a.g. 35)
	Tėvų tarpusavio santykiai	<i>Kad jie susitaikytų.</i> (T.a.g. 37) <i>Kad mažiau pyktųsi dėl smulkmenų.</i> (G.s.v. 17)
<u>Viskas patinka</u>	Besąlyginis tėvų priėmimas	<i>Nieko nenorėčiau keisti.</i> (T.a.g. 2). <i>Manau, jog nieko. Tobulų žmonių nėra, kiekvienas turi trūkumų. O mano tėvų trūkumai nėra velniškai dideli, jog juos reiktų pakeisti.</i> (T.a.g.7) <i>Jie ir taip labai geri.</i> (G.s.v. 3) <i>Nieko, nes jie mano šeima.</i> (G.s.v. 4) <i>Tėvai – ne daiktai.</i> (G.s.v. 35) <i>Nieko, jie – tobuli.</i> (G.s.v. 41)

* T.a.g. 32 – iš paauglių, paliktų trečiųjų asmenų globai, grupės, 32 anketa.

* G.s.v. 36 – iš paauglių, gyvenančių su vienu (neišvykusiu) tėvu, grupės, 36 anketa.

Kaip matyti iš pateiktų pasisakymų, paaugliai nerimauja dėl tėvų išvykimo ir jo nulemtu santykių atitolimo. Daugelis įvardina, jog norėtų, kad tėvai dirbtų Lietuvoje. Vadinasi, priešingai nei jaunesnio amžiaus vaikai, paaugliai įvardina, kad tėvų išvykimas ir su tuo susijusi geresnė ir stabilesnė materialinė padėtis, jiems mažiau reikšminga nei buvimas kartu. Paaugliai nurodo pasigendantys tėvų supratingumo, noro atvirai pasikalbėti, išsakyti. Gali būti, kad jie jaučiasi atsakingi už šeimą ištikusius materialinius sunkumus, norėtų padėti. Todėl tėvų išvykimą, nenorą tartis, pasidalinti slegiančiais išgyvenimais vertina, kaip jo gebėjimų ir galių nuneigimą. Iš kitos pusės, išvykus tėvams lengviau realizuojamas autonomiškumo ir savarankiškumo siekis. Todėl, nors ir išgyvendami bendravimo su tėvais stoka, paaugliai vertina šiuos santykius kaip tam tikrą jų savarankiškumo, atsakomybės už save ir kitus išbandymą. Kaip nurodo I. Leliūgienė (2005), tokia tendencija išryškėja ypač tarp vyresniųjų paauglių, kurie gyvendami be tėvų jaučiasi laisvesni ir nepriklausomesni.

Autonomiškumo ir savarankiškumo poreikis ir siekis jį patenkinti paauglystėje priklauso nuo tėvų auklėjimo stiliaus. Todėl paauglių paprašyta nusakyti savo ir išvykusių tėvų santykių kokybę,

kiekvieną teiginį, atitinkantį tam tikrą auklėjimo stilių, įvertinant pasirinkimais „visada“, „dažnai“, „niekada“. Atsakymų pasiskirstymas pavaizduotas 12 lentelėje.

12 lentelė

Paauglio ir tėvų santykių kokybiniai parametrai

Eil. Nr.	Teiginys	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje						Skirtumai tarp grupių		
		Visada		Dažnai		Niekada		χ^2	Eksperimentinė grupė (%)	Kontrolinė grupė (%)
		N	%	N	%	N	%			
1.	Priekaištauja	2	2.0	51	50.5	48	47.5	p<0.01	15.4	84.6
2.	Žino ir vertina mano sugebėjimus ir pasiekimus	59	58.4	40	39.6	2	2.0	p>0.05		
3.	Išklausyti mano pasiūlymus ir į juos atsižvelgia	52	51.5	45	44.6	4	4.0	p>0.05		
4.	Mane myli tokį, koks aš esu	83	82.2	16	15.8	2	2.0	p>0.05		
5.	Manimi pasitiki	63	62.4	35	34.7	3	3.0	p>0.05		
6.	Neriboja laisvės pasirinkti draugus	29	28.7	41	40.6	31	30.7	p<0.01	22.0	78.0
7.	Mano ir tėvų nuomonė sutampa	16	15.8	79	78.2	6	5.9	p>0.05		
8.	Rodo nepasitenkinimą manimi	5	5.0	17	16.8	79	78.2	p>0.05		
9.	Jaučiuosi našta savo tėvams	2	2.0	18	17.8	81	80.2	p>0.05		
10.	Suaugusieji mane vertina, kaip mažą vaiką	8	7.9	29	28.7	64	63.4	p>0.05		
11.	Man svarbi tėvų nuomonė, aš į ją atsižvelgiu	43	42.6	51	50.5	7	6.9	p>0.05		
12.	Bijau kreiptis į tėvus paramos, nes bijau jų priekaištų	4	4.0	24	23.8	73	72.3	p>0.05		
13.	Nepateisinu tėvų lūkesčių	10	9.9	26	25.7	65	64.4	p<0.01	20.0	80.0
14.	Mano ir tėvų santykiai - šalti	4	4.0	15	14.9	82	81.2	p>0.05		
15.	Nuolat mane kaltina	2	2.0	18	17.8	81	80.2	p>0.05		
16.	Pats galiu rinktis, kaip praleisti laisvalaikį	38	37.6	55	54.5	8	7.9	p>0.05		
17.	Reikalauja daugiau, nei aš galiu ir sugebu	7	6.9	34	33.7	60	59.4	p>0.05		

Visus teiginius lentelėje galima suskirstyti į tris grupes, pagal tai, kokiam tėvų auklėjimo stiliui nurodyta charakteristika yra būdinga: autokratiniam stiliui bus priskiriami - 1, 8, 9, 10, 12, 13, 15, 17; autoritetiniam – 2, 3, 4, 5, 7, 11; liberaliam – 6, 14, 16 teiginiai.

Išryškėjo, kad iš paauglių ir jų tėvų santykių charakteristikų dominuoja tos, kurios priskiriamos autoritetiniam (demokratiniam) auklėjimo stiliui. Didžioji dalis respondentų teigė, kad jaučiasi mylimi ir vertinami (82.2 %), tiki, jog tėvai jais pasitiki (62.4 %), žino ir vertina jų pasiekimus bei sugebėjimus (58.4 %), tėvai išklauso paauglio pasiūlymus ir mintis ir į juos atsižvelgia (51.5 %). Dar mažiau nei pusė respondentų (42.6 %) nurodė, jog jiems taip pat svarbi tėvų nuomonė ir pritarimas.

Liberalus auklėjimo stilius, kai dominuoja viską leidžiantys santykiai, ignoruojamos normos ir taisyklės, būdingas nemažai daliai tiriamųjų šeimų. Šiuos teiginius rinkosi trečdalis apklaustųjų. Deja, toks auklėjimo stilius, neskatina paauglio savikontrolės ir iškreipia savivertę (Petruilytė, 2003). Ir nors paauglystės amžiuje autonomiškumo siekis yra gana didelis, tėvų atsiribojimas gali sukelti neigiamų padarinių – paauglys, pajutęs laisvę ir neturėdamas tinkamai susiformavusios socialinės kompetencijos, gali lengvai peržengti delinkventinio elgesio ribas, pasiduoti blogai bendraamžių įtakai.

Džiugu, kad autokratinį savo ir išvykusių tėvų santykių pobūdį atspindinčias charakteristikas pasirinko tik nedidelė dalis respondentų. Juo labiau, jog autoritarizmu grįsti santykiai labiausiai žaloja paauglio asmenybę, sukelia neigiamus išgyvenimus, tokius kaip baimę, kaltę, pyktį, gėdą, nepasitenkinimą. Šie išgyvenimai, savo ruožtu, yra reikšmingi paauglio savivaizdžio formavimuisi, santykių su aplinkiniais kokybei. Iš vienos pusės, paaugliai, kurių išvykę tėvai vadovaujasi autokratinio elgesio normomis gali kelti sau itin didelius reikalavimus, dėti daug pastangų tėvų lūkesčiams patenkinti. Iš kitos pusės, toks auklėjimas gali sutelkti paauglį nuolatiniais stresiniais išgyvenimais, uždaramui, savęs menkinimui.

Tarp tėvų autoritarinio auklėjimo stiliaus ir dėmesio stokos nesutariant su draugais pastebėtos neigiamos koreliacijos. Pavyzdžiui, kuo labiau tėvai priekaištuoja, reiškia nepasitenkinimą, kuo santykiai tarp išvykusių tėvų ir paauglių yra šaltesni, tuo jų dėmesio nesutariant su draugiais paaugliui reikia mažiau ($r = - 0.28$, $p < 0.01$). Vadinasi, paaugliai, kurie iš tėvų susilaukia daugiau priekaištų, nepasitenkinimo, jaučia santykių šaltumą, mažiau kalbasi su jais ir apie santykių su bendraamžiais problemas. Taigi, kilus konfliktams su bendraamžiais, paaugliai tokiu atveju nelinkę apie tai kalbėtis su tėvais, prašyti jų patarimo ar palaikymo, todėl šioje situacijoje paauglys lieka visiškai vienišas, pasimetęs ir neturi kam atskleisti savo išgyvenimų.

Lyginant abi grupes, pastebėta, jog paaugliai, kurių tėvai išvykę, teigia sulaukiantys mažiau tėvų priekaištų, rečiau jaučiasi nepateisinantys jų lūkesčių, mažiau ribojama laisvė pasirinkti draugus, nei tų, kurie gyvena su tėvais ($p < 0.01$). Tai būtų galima vertinti dviprasmiškai. Gal būtų tai įtakoja išaugęs vaikų atsakomybės poreikis. Būdami toli nuo tėvų, paaugliai jaučiasi savarankiškesni, stengiasi mažiau su jais konfliktuoti, sąmoningiau suvokia savo teises, pareigas ir jas vykdo. Tačiau iš kitos pusės, tokią situaciją gali nulemti ir nepakankamas tėvų domėjimasis vaiko gyvenimu, jo veikla, laisvalaikiu. Bet kokiu atveju, paaugliai, kurie gyvena kartu su tėvais, santykius su jais linkę vertinti blogiau. Sunku pasakyti, kuriems jų šeimos situacija šiuo aspektu yra palankesnė. Gali būti, kad net labiau santykiškai su išvykusiais tėvais patenkinti paaugliai, mažiau kontroliuojami ne visada priima

tinkamus sprendimus, įtakojančius ne tik jų pačių, bet ir aplinkinių gyvenimą, o rodomas per didelį tėvų pasitikėjimas skatina neadekvatų savo galių vertinimą. Tai patvirtina ir A. Kasparavičienės, R. Čepienės, 2007 tyrimas, kurio metu paaiškėjo, jog nepakankamas tėvų dėmesys ir kontrolė, rodomas pasitikėjimas, skatina paauglius daugiau laiko praleisti su bendraamžiais, kurie ne visada renkasi pozityvias veiklos formas, todėl didėja ir šių paauglių delinkventinio elgesio tikimybė.

Paaugliai buvo prašyti įvertinti santykių pokyčius, tėvams (ar vienam jų) išvykus. Duomenys pateikti 13 lentelėje.

13 lentelė

Paauglių santykių su išvykusiais tėvais pokyčiai

Teiginys	Taip		Ne	
	N	%	N	%
Tėvai man tapo kaip draugai	23	22.8	78	77.2
Labiau manimi pasitiki	39	38.6	62	61.4
Kai iškyla problemos, aš pats priimu sprendimus	43	42.6	58	57.4
Nuolat nurodinėja, ką turiu daryti, kaip pasielgti	17	16.8	84	83.2
Tėvai man daugiau leidžia	23	22.8	78	77.2
Esu labiau kontroliuojamas	20	19.8	81	80.2
Jie nuolat kišasi ne į savo reikalus	9	8.9	92	91.1
Tėvai mane visai pamiršta	6	5.9	95	94.1
Labiau domisi mano problemomis	46	45.5	55	54.5

Mažiau nei pusė respondentų (45.5 %) nurodė, jog tėvai labiau domisi jų problemomis, panašiai tiek pat apklaustųjų (42.6 %) pajuto išaugusį savarankiškumą bei atsakomybę už priimtus sprendimus. Tai gali įtakoti tėvų rodomas pasitikėjimas paaugliu ir jo sprendimais (38.6 %). Tik penktadalis respondentų nurodo, jog santykiai su tėvais tapo geresni, tėvai tapo draugiškesni (22.8 %). Tiek pat tiriamųjų (22.8 %) nurodė, pajutę didesnę laisvę. Šiek tiek mažiau paauglių (19.8 %) pastebi, kad išvykę tėvai juos labiau kontroliuoja. Išaugusią kontrolę įvardino ketvirtadalis respondentų (25.7 %). Taigi, išvada, jog dauguma išvykusių tėvų paaugliams suteikia daugiau savarankiškumo ir mažiau kišasi į jų gyvenimą, pasitvirtina. Be to, buvo ir tokių, kurie teigė, jog tėvams išvykus jų santykiai visiškai nutolo (5.9 %).

Taigi, nors paaugliai ir pajuto didesnę laisvę ir atsakomybę, tačiau šios santykių pokyčių charakteristikos paauglių socialinės kompetencijos kontekste negali būti vertinamos teigiamai. Juo labiau, kad tokias charakteristikas, kaip padidėjusį tėvų dėmesingumą, rūpestį, draugiškumą rinkosi palyginti nedidelė dalis paauglių. Tad, galima teigti, jog santykiai su tėvais jiems išvykus, neatitinka paauglio amžiaus tarpsnio poreikių. Negalėdami išlaikyti pusiausvyros tarp paauglio iniciatyvumo, adekvataus savarankiškumo skatinimo ir pagarba, pasitikėjimu, lygiateisiškais santykiais grįstos kontrolės, tėvai sukuria tokias situacijas, kai paauglys negali adekvačiai įvertinti savo gebėjimų, tėvų pavyzdžio ir autoriteto svarbos, suvokti jų reikalavimų ir savo elgesio ribų. Todėl toks laviravimas tarp visiškai nepriklausomybės ir baimės suklysti sukelia ne tik neigiamus išgyvenimus, bet ir apsunkina paauglio socialinių vaidmenų priėmimą, savojo „aš“ paieškas.

Paaugliai nurodo, jog labiausiai tėvams išvykus, jie nerimauja dėl pačių šeimos narių (66.3 %) (žr. 14 lentelė). Daugiau nei trečdalis respondentų nurodė stokojantys tėvų paramos ir palaikymo (39.6 %). Apie penktadalis paauglių nerimauja dėl savo ateities (16.8) ir visiško tėvų atsiskyrimo (16.8 %). Dešimtadalis paauglių (10.9 %) jaučiasi vieniši ir nemylimi. Nerimas dėl ateities tiesiogiai susijęs su vienišumo jausmu ($r = 0.27$, $p < 0.01$). Daugiau nei dešimtadalis tiriamųjų nurodė, kad tėvams išvykus, jie nesugeba patys išspręsti kylančių problemų, tinkamai pasirūpinti savimi ir kitais. Kaip parodė tyrimo duomenys, paaugliai, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykęs, mažiau nerimauja dėl savo ateities ($p < 0.01$). Tai leidžia manyti, jog paaugliai mažiau galvoja apie save, gal būt jie labiau susikoncentravę ties savo šeimos socialine situacija, jaučia išskirtinumą, todėl problemos, kurios įtakoja tokį šeimos gyvenimą paaugliui atrodo svarbesnės, nei jo paties likimas. Tuo labiau, jog pastariesiems didelį nerimą kelia mintys apie tėvų išvykimą ar jiems grėšiančius pavojus (66.3 %).

14 lentelė

Paauglių nurodytos dažniausiai nerimą keliančios situacijos

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)				Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)				Skirtumai tarp grupių		
	Taip		Ne		Taip		Ne				
	N	%	N	%	N	%	N	%	χ^2	N ₁ %	N ₂ %
Bijau dėl savo ateities	17	16.8	84	83.2	156	69.3	69	30.7	p<0.01	9.8	90.2
Nesugebu pasirūpinti savimi ir kitais	6	5.9	95	94.1	15	6.7	210	93.3	p>0.05		
Jaučiuosi vienišas ir nemylimas	11	10.9	90	89.1	20	8.9	205	91.1	p>0.05		
Bijau, kad tėvams kas bloga nenutiktų	67	66.3	34	33.7	-	-	-	-	-		
Trūksta tėvų paramos ir palaikymo	40	39.6	61	60.4	17	7.6	208	92.4	p<0.01	70.2	29.8
Nemoku pats išspręsti savo problemų	6	5.9	95	94.1	40	17.8	185	82.2	p<0.01	13.0	87.0
Bijau, kad tėvai niekada nebegrįš	17	16.8	84	83.2	-	-	-	-	-	-	-

Taigi tėvų išvykimas sutelkia paauglį ne ties jam konkrečiai kylančiais sunkumais, problemomis, kurios turėtų būti aktualios paaugliui, bet perkelia ir dalį atsakomybės už šeimą, jos narių ateitį. Šią išvadą patvirtina ir duomenys, jog laikinai į užsienio šalis išvykusių tėvų palikti paaugliai, mažiau, nei jų bendraamžiai iš pilnų šeimų, nerimauja dėl negebėjimo tinkamai išspręsti kylančių problemų ($p < 0.01$). Galima manyti, jog išvykus tėvams, savos problemos paaugliui tampa ne tik mažiau reikšmingos, bet ir jų sprendimas tampa paviršutiniškesnis, mažiau svarstoma apie galimas vienokio ar kitokio paties priimto sprendimo pasekmes. Negalėdami arba nenorėdami pasitarti su tėvais, nebijodami jų priekaištų, paaugliai problemas sprendžia lengviausiai prieinamais, tačiau ne visada tinkamais būdais.

Apibendrinant galima teigti, jog nepaisant paauglystės amžiuje didėjančio savarankiškumo, autonomiškumo ir atsakomybės už save siekio, išvykus tėvams paaugliai patiria emocinio kontakto stoką, ypač jiems socialiai reikšmingose situacijose. Taip pat paaugliai nerimauja dėl pasikeitusių santykių kokybės ir nėra užtikrinti priimamų sprendimų teisingumu, nepakankamai pasitiki savo jėgomis. Visa tai leidžia manyti, kad tėvų išvykimas apsunkina ne mažos dalies paauglių santykius su aplinka, tinkamą savivaizdžio formavimąsi, socialiai reikšmingų vaidmenų įsisavinimą.

➤ **Paauglio ir bendraamžių santykių vertinimas.** Paauglystės amžiuje santykiai su bendraamžiais tampa labai reikšmingi. Priklausymas grupei, bendraamžių priėmimas ir palaikymas yra vienas pagrindinių, sėkmingą paauglio socializaciją, įtakojančių veiksnių. Nuo to, kaip yra bendraamžių vertinamas, kokie tarpusavio santykiai vyrauja, priklauso paauglio emocinė būseną, bendravimo patirtis, savivertė, moralinių normų bei vertybių įsisąmoninimo lygis. Įsiliejimas į bendraamžių grupės gyvenimą, tam tikrų socialinių vaidmenų priėmimas padeda realizuoti ir atsiskyrimo nuo tėvų, savarankiškumo, autonomijos, atsakomybės poreikius. Bendraamžių grupė daugumai paauglių tampa pagrindine ir socialiai reikšmingiausia aplinka, kuri ypatingai svarbi ir paauglio socialinei kompetencijai formuotis. Todėl tyrime ir buvo siekta išsiaiškinti, kuri socialinė aplinka – šeima ar bendraamžių grupė yra reikšmingesnė, tėvų emigracijos atveju, ar gali santykiai su bendraamžiais kompensuoti ryšio su tėvais stoką. Paauglių prašyta nurodyti, su kuo jie labiausiai mėgsta leisti laiką. Atsakymų pasiskirstymą pavaizdavome lentelėje.

15 lentelė

Svarbiausi paauglio laisvalaikio praleidimo partneriai

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)				Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)				Skirtumai tarp grupių		
	Taip		Ne		Taip		Ne				
	N	%	N	%	N	%	N	%	χ^2	N ₁ %	N ₂ %
Su mama	54	53.5	47	46.5	54	24	171	76	p<0.01	21.6	78.4
Su tėčiu	46	45.5	55	54.5	38	16.9	187	83.1	p<0.01	22.7	77.3
Su seserimi/broliu	30	29.7	71	70.3	21	22.7	174	77.3	p>0.05		
Su seneliais	9	8.9	92	91.1	25	11.1	200	88.9	p>0.05		
Su visa šeima	44	43.6	57	56.4	96	42.7	129	57.3	p>0.05		
Su draugu/draugais	59	58.4	42	41.6	187	83.1	38	16.9	p<0.01	24.0	76.0
Vienas	11	10.9	90	89.1	19	8.4	206	91.6	p>0.05		
Su augintiniu	10	9.9	91	90.1	44	19.6	181	80.4	p<0.05	81.5	18.5

Kaip ir buvo tikėtasi, paaugliai dažniausiai laisvalaikį leidžia su draugais. Šį atsakymą pasirinko daugiau nei pusė respondentų (58.4 %). Tačiau ne ką mažiau svarbesnis bendravimo ir laiko praleidimo partneris paaugliams, kurių tėvai išvykę, yra mama (53.5 %). Su tėčiu ar visa šeima laisvalaikį noriai praleidžia mažiau nei pusė apklaustųjų (atitinkamai 45.5 % ir 43.6%), su seserimis, broliais – trečdalis (29.7 %) paauglių. Mažiausiai laisvalaikį paaugliai linkę leisti su seneliais (8.9 %)

ar vieni (11 %). Taigi asmenys kuriems, tėvams išvykus, dažniausiai patikima vaiko globa, yra mažiausiai reikšmingi paauglio gyvenime. Tai, žinoma, įtakoja paauglystės amžiui būdingi psichosocialiniai pokyčiai, tačiau galima teigti, kad asmenys, kurie pasilieka su vaiku ir yra už jį atsakingi, vis dėl to negali užtikrinti visapusiško bendravimo ir šiltų santykių su paaugliu, patenkinti jo emocinių ir socialinių poreikių.

Grupių tiriamųjų atsakymų pasiskirstymo palyginimas rodo, jog paaugliai, kurių tėvai išvykę, žymiai mažiau laisvalaikį leidžia su draugais, nei paaugliai, kurie gyvena su tėvais ($p < 0.01$). Tai rodo, jog nesant tėvų, priklausymo bendraamžių grupei poreikis yra kur kas mažesnis, nei gyvenant su tėvais. Tai vėl gi patvirtina mokslinėje literatūroje iškeltą mintį, jog išgyvendami santykių su tėvais pilnatvę, paaugliai yra labiau linkę kurti ir naujus santykius kitose socialinėse grupėse. Tuo tarpu paaugliams, kurie gyvena be tėvų, santykiai su bendraamžiais nėra tokie reikšmingi, nes negali kompensuoti tėvų ir vaikų tarpusavio ryšių. Arba paaugliai tiesiog vengia palaikyti artimesnius santykius su bendraamžiais, bijodami jų atstūmimo, suvokdami išskirtinę savo padėtį, kuri gal būt stebint draugus ir jų santykius su kartu gyvenančiais tėvais, sustiprina neigiamus išgyvenimus.

Siekiant išsiaiškinti santykių su bendraamžiais pobūdį, paauglių prašyta įvertinti tam tikrus teiginius. (žr. 16 lentelė). Daugiau nei pusė apklaustųjų (64.4 %) nurodė, kad būti su draugais jiems patinka, tačiau jei palyginsime abi grupes, tai paaugliai, augantys be tėvų (ar vieno iš jų) žymiai rečiau nurodė, jog bendraamžių draugija jiems yra labai svarbi. ($p < 0,05$).

Šiek tiek mažiau paauglių teigė, jog turi be galo daug draugų (52.5 %) ir, bet kada gali su jais pasikalbėti (52.5 %). Trečdalis respondentų (31.7 %) jaučiasi mylimi ir gerbiami savo draugų tarpe, bet tarp grupių išryškėja statistiškai reikšmingi skirtumai - paaugliai, kurių tėvai išvykę, jaučiasi mažiau gerbiami ir mylimi savo bendraamžių grupėje ($p < 0,05$). Gali būti, jog taip santykius su bendraamžiais paaugliai vertina ir dėl savo nenoro ir negebėjimo užmėgsti ir palaikyti naujus santykius. Jie jaučia nepasitikėjimą, baime, todėl formuojasi ir atitinkama nuostata apie pripažinimo lygį draugų tarpe.

Daugiau nei trečdalis (30.7 %) turi vieną, gerą draugą, dešimtdalis paauglių (10.9 %) savo bendraamžių tarpe jaučiasi lyderiais. Tačiau tik maža dalis tiriamųjų (5.9 %) nurodė, jog jų draugai norėtų būti tokie kaip jie. Taigi, nors gana didelė grupė tiriamųjų jaučiasi reikšmingi ir svarbūs, tačiau ar tie santykiai grįsti pagarba ir pasitikėjimu, o ne jėgos, galios demonstravimu, lieka neaišku. Tuo labiau, jog tik beveik penktadalis paauglių (18.8 %) nurodė, jog draugų nuomonė ir pritarimas jiems yra pats svarbiausias. Aiškinant šiuos duomenis, pravartu pasiremti I. Tilindienės (2006) atlikto tyrimo išvadomis. Nustatyta, jog paaugliai iš nepilnų šeimų, labiau nei jų bendraamžiai iš pilnų šeimų, yra linkę nepriimti grupinių standartų ir socialinių vertybių. Taigi draugų nuomonė, pritarimas ir palaikymas jiems yra mažiau reikšmingas. Galima numanyti, jog šeimos narių taisyklės, normos ir socialinis palaikymas paaugliui, kurio tėvai išvykę, yra svarbesnės ir jų siekiama laikytis labiau, nei bendraamžių tarpe priimtų.

Paauglių santykius su bendraamžiais apibūdinantys teiginiai

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)				Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)				Skirtumai tarp grupių		
	Taip		Ne		Taip		Ne		χ^2	N ₁ %	N ₂ %
	N	%	N	%	N	%	N	%			
Draugai nori būti tokie, kaip aš.	6	5.9	95	94.1	17	7.6	208	92.4	p>0.05		
Turiu be galo daug draugų.	53	52.5	48	47.5	95	42.2	130	57.8	p>0.05		
Esu mylimas ir gerbiamas.	32	31.7	69	68.3	43	19.1	182	80.9	p<0,05	27.5	72.5
Turiu vieną gerą draugą.	31	30.7	70	69.3	62	27.6	163	72.4	p>0.05		
Draugai mane nuolat erzina.	9	8.9	92	91.1	25	11.1	200	88.9	p>0.05		
Manęs niekas nemėgsta.	4	4.0	97	96.0	10	4.4	215	95.6	p>0.05		
Man nereikia draugų.	3	3.0	98	97.0	4	1.8	221	98.2	p>0.05		
Mano nuomonė niekam neįdomi.	9	8.9	92	91.1	16	7.1	209	92.9	p>0.05		
Mano geriausi draugai – tėvai.	4	4.0	97	96.0	22	9.8	203	90.2	p>0.05		
Draugų tarpe esu lyderis.	11	10.9	90	89.1	19	8.4	206	91.6	p>0.05		
Bet kada galiu pasikalbėti su daugeliu draugų.	53	52.5	48	47.5	138	61.3	87	38.7	p>0.05		
Kai neateinu į mokyklą, manęs niekas nepasigenda.	5	5.0	96	95.0	25	11.1	200	88.9	p>0.05		
Būti su draugais man labai patinka.	65	64.4	36	35.6	169	75.1	56	24.9	p<0,05	27.8	72.2
Draugų nuomonė ir pritarimas man pats svarbiausias.	19	18.8	82	81.2	50	22.2	175	77.8	p>0.05		

Iš kitos pusės, teiginį, jog tėvai yra geriausi draugai, rinkosi labai nedidelė dalis (4 %) apklaustųjų. Taigi paaugliai gana dviprasmiškai vertina ir įvardina jiems socialiai reikšmingus asmenis. Galima manyti, jog pasikeitus šeimos situacijai paauglys nori ir stengiasi išlaikyti kuo artimesnius santykius su tėvais, tačiau patiria nusivylimą, kuris slopina ir norą ieškoti naujų bendravimo partnerių. Tuo labiau, kad beveik dešimtadalis apklaustųjų (8.9 %) nurodė, jog bendraamžiai juos nuolat erzina ir tiek pat teigė, jog jų nuomonė niekam neįdomi. Dar keli nurodė, jog neatvykus į mokyklą, jų niekas nepasigenda (5 %) arba draugų tarpe jaučiasi nemėgiami (4 %). Visa tai rodo apie dalies tiriamųjų pašlijusius santykius su bendraamžiais. Paaugliai, kurių tėvai išvykę, nori būti pripažinti ir gerbiami tarp bendraamžių, tačiau nežino, kaip pelnyti jų pasitikėjimą ir pripažinimą arba tai daro netinkamais būdais. Taigi santykių kokybę priklauso ne tik nuo bendraamžių reakcijos, grupėje vyraujančių normų, standartų ir taisyklių, bet ir nuo pačio paauglio supratimo apie tai, kas palaiko draugiškus santykius bei įtakoja santykių su aplinkiniais kokybę ir gali vienaip ar

kitaip juos paveikti. Todėl tiriamieji prašyti nurodyti savybes ir situacijas, kurios, jų manymu, padeda arba trukdo susirasti draugų. Paauglių atsakymai leidžia įvertinti ne tik jų pačių suvokimą apie draugystę palaikančius veiksnius, bet ir jiems reikšmingus santykių aspektus.

17 lentelė

Paauglių nuomonė apie draugystę įtakančias situacijas ir savybes

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)			Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)			Skirtumai tarp grupių		
	Padedą	Trukdo	To neturiu	Padedą	Trukdo	To neturiu	χ^2	N ₁ %	N ₂ %
	%	%	%	%	%	%			
Manimi galima pasitikėti	89.1	6.9	4.0	95.6	1.8	2.7	p<0,05	29.5	70.5
Kūrybiškumas	67.3	5.9	26.7	61.8	6.7	31.6	p>0.05		
Pagarba kitam	84.2	6.9	8.9	92.9	3.1	4.0	p<0,05	28.9	71.1
Draugiškumas	91.1	7.9	1.0	98.2	0.4	1.3	p<0,05	25	75
Manęs visi bijo	5.9	19.8	74.3	7.1	22.7	69.3	p>0.05		
Nuoširdumas	83.2	6.9	9.9	83.1	7.1	9.8	p>0.05		
Tolerancija	70.3	10.9	18.8	72.9	8.4	18.7	p>0.05		
Pinigai	34.7	33.7	31.7	41.8	25.3	32.9	p>0.05		
Tvarkingumas	85.1	5.9	8.9	79.6	4.4	16.0	p>0.05		
Protینگumas	79.2	10.9	9.9	79.6	7.1	12.9	p>0.05		
Pareigingumas	79.2	9.9	10.9	78.2	8.0	13.3	p>0.05		
Rūpinimasis kitais	83.2	5.0	10.9	79.6	5.8	14.2	p>0.05		
Graži išvaizda	60.4	11.9	27.7	52.0	10.2	37.3	p>0.05		
Išklausymas ir gebėjimas patarti	89.1	6.9	4.0	87.6	3.6	8.4	p>0.05		
Fizinė jėga	48.5	13.9	37.6	54.2	16.0	29.3	p>0.05		
Žalingi įpročiai	11.9	20.8	67.3	14.7	24.0	61.3	p>0.05		
Nuolaidžiavimas ir pataikavimas	41.6	22.8	35.6	32.4	23.1	44.4	p>0.05		
Gebėjimas pasirūpinti savimi	89.1	7.9	3.0	92.4	4.0	3.6	p>0.05		
Atsakingumas	87.1	8.9	4.0	84.0	6.7	9.3	p>0.05		

Tyrimas parodė, jog paaugliai nurodytas savybes ne tik vertina, bet ir jomis vadovaujasi, kurdami santykius su aplinkiniais. Tačiau lyginant grupes, paaiškėjo, jog skirtumai tarp jų, vertinant pasitikėjimą ir draugiškumą yra gana reikšmingi. Paaugliai, kurių tėvai išvykę, linkę nuvertinti save santykiuose su bendraamžiais. Pavyzdžiui, kad pasitikėjimas padeda užmegzti santykius, paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje nurodė žymiai mažiau respondentų (p<0.05), taip pat, pastarieji dažniau save vertino, kaip nepasižyminčius draugiškumu (p<0.01). Tuo labiau, jog tarp tiriamųjų išsiskyrė didelė dalis tokių, kurie santykius grindžia negatyviais, laikinumu, nenatūralumu ir objektyvumu pasižyminčiais dalykais – išvaizda (60.4 %), fizine jėga (48.5 %), nuolaidžiavimu ir pataikavimu (41.6 %), materialine padėtimi (34.7 %), žalingais įpročiais (11.9 %). Tai rodo, jog nemaža dalis tiriamųjų į santykių kūrimą ir jų išlaikymą žiūri gana paviršutiniškai, o savo indelį į draugystės kūrimą vertina gana skeptiškai ir draugų pritarimo, palaikymo, įvertinimo siekia lengviausiai prieinamais būdais, kurie nereikalauja daug pastangų, o kartais nuo jų pačių net nepriklauso.

Taigi tėvų išvykimas ir negebėjimas nuolat stebėti jų pavyzdžio, perimti socialiai reikšmingą patirtį, bendravimo įgūdžių stoka neigiamai veikia ir paauglio santykius su bendraamžiais. Paaugliai, kurie gyvena be tėvų, kurdami santykius su bendraamžiais, jaučiasi mažiau pasitikintys savimi, nežino, kaip tinkamai elgtis, kad būtų bendraamžių įvertinti ir gerbiami ir tuo pačiu neadekvačiai vertina savo galimybes.

Respondentams nurodžius, kam, jų manymu reikalingi draugai (žr. 18 lentelė), paaiškėjo jog paaugliams labiausiai reikia draugų išklauso ir patarimo (74.3 %).

18 lentelė

Paauglių pasisakymų, apie tai, kam reikalingi draugai, pasiskirstymas

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)				Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)				Skirtumai tarp grupių		
	Taip		Ne		Taip		Ne		χ^2	N ₁ %	N ₂ %
	N	%	N	%	N	%	N	%			
Kad išklaustyti ir patartų	75	74.3	26	25.7	186	82.7	39	17.3	p>0.05		
Kad paskolintų pinigų	5	5.0	96	95.0	28	12.4	197	87.6	p<0,05	15.2	84.8
Kad būtų ant ko išsiliesti, kai supyksti	10	9.9	91	90.1	27	12.0	198	88.0	p>0.05		
Kad padėtų mokytis	32	31.7	69	68.3	73	32.4	152	67.6	p>0.05		
Kad būtų ką veikti	70	69.3	31	30.7	158	70.2	67	29.8	p>0.05		
Kad būtų kam atskleisti savo paslaptis	45	44.6	56	55.4	106	47.1	119	52.9	p>0.05		
Kad nebūtum vienišas	69	68.3	32	31.7	163	72.4	62	27.6	p>0.05		
Kad galėtum iš jų pasimokyti	49	48.5	52	51.5	102	45.3	123	54.7	p>0.05		
Kad padėtų, kai iškyla problemos	65	64.4	36	35.6	161	71.6	64	28.4	p>0.05		
Kad turėtum, kam vadovauti	1	1.0	100	99.0	12	5.3	213	94.7	p>0.05		
Kad būtų, kas tavimi rūpinasi	11	10.9	90	89.1	48	21.3	177	78.7	p<0,05	18.6	81.4
Kad jaustumėsi reikalingas ir mylimas	39	38.6	62	61.4	119	52.9	106	47.1	p<0,05	24.7	75.3
Kad jaustumėsi saugus	31	30.7	70	69.3	74	32.9	151	67.1	p>0.05		
Kad galėtum kartu planuoti ir leisti laisvalaikį	62	61.4	39	38.6	168	74.7	57	25.3	p<0,05	27.0	73.0

Didelė dalis paauglių draugystę sieja su užimtumu (69.3 %) ir laisvo laiko praleidimu (61.4 %). Tačiau paaugliai, gyvenantys su tėvais, šį draugystės motyvą rinkosi žymiai dažniau (p<0.05). Tai dar kartą patvirtina prielaidą, jog nesant tėvų, bendraamžiai neužpildo santykių su jais spragų. Juo labiau, kad paaugliai, augantys be tėvų, žymiai rečiau draugystės svarbą sieja su siekiu patirti meilę, pasijusti reikalingu (p<0.05). Kaip matyti iš lentelės, paaugliams draugai reikalingi tam, kad nesijaustų vienišai (68.3 %), padėtų spręsti problemas (64.4 %), galėtų patikėti paslaptis (44.6 %). Paaugliams svarbus ir bendraamžių pavyzdys (48.5 %), pagalba (31.7 %). Maža dalis respondentų nori, kad draugai jais rūpintųsi (10.9 %). Tuo tarpu bendraamžiai, gyvenantys su tėvais, statistiškai reikšmingai dažniau draugystę įvertino rūpesčio vieni kitais aspektu ((p<0.05). Kaip matyti, paaugliai, tėvams išvykus,

tikisi bendraamžių palaikymo, pagalbos, dėmesio, tačiau santykius su jais jie linkę vertinti ne emocinio kontakto, bet labiau pragmatiniais aspektais.

Paklausti, kur dažniausiai susiranda draugų (žr. 19 lentelė), dauguma paauglių atsakė, jog mokykloje (74.3 %), beveik vienodai respondentų teigė, draugų susirandantys kieme, mieste (42.6 %) ar vakarėliuose (39.6 %). Mažiausiai tiriamųjų su bendraamžiais susipažįsta būreliuose (36.6 %).

19 lentelė

Vietos, kuriose paaugliai dažniausiai susiranda naujų draugų.

Tiriamųjų grupės		Nurodytos vietos							
		Mokykla		Kiemas, gatvė, miestas		Būreliai		Vakarėliai, gimtadieniai	
		N	%	N	%	N	%	N	%
Paaugliai, kurių tėvai išvykę (N ₁ -101)		11	10.9	28	27.7	14	13.9	2	2.0
Paaugliai, gyvenantys su tėvais (N ₂ -225)		39	17.3	39	17.3	41	18.2	2	0.9
Skirtumai tarp grupių	χ^2	p>0.05		p>0.05		p>0.05		p<0,05	
	N ₁ %							25.0	
	N ₂ %							75.0	

Būtų galima teigti, jog tėvams išvykus, vaikams užkraunama didesnė atsakomybė, gyvendami su seneliais ar kitais giminaičiais, jie įgyja daugiau pareigų, todėl būrelių lankymas, o kartu ir draugų tinklo plėtimas juose, yra ribojamas. Tačiau šiam teiginiui prieštarautų I. Leliūgienės (2005) atlikto tyrimo duomenys. Autorė ištyrusi paauglių, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykę, laisvalaikio praleidimo formas prieš ir po tėvų išvykimo, nustatė, jog tėvams išvykus, paaugliai dažniau užsiima mėgstama veikla. Todėl galima teigti, jog draugų paieškas ne tik būreliuose, bet ir kieme, vakarėliuose įtakoja ne jų lankymo dažnumas, bet pačių paauglių negebėjimas arba nenoras kurti ir palaikyti santykius tose vietose, kur aplinka yra mažiau pažįstama ir saugi. Tai patvirtintų ir duomenys, rodantys, jog paaugliai, kurie gyvena su tėvais žymiai dažniau nurodė susipažįstantys su draugais diskotekose, gimtadieniuose, vakarėliuose (p<0.05).

Kaip parodė tyrimas (žr. 20 lentelė), santykiuose su bendraamžiais paauglius labiausiai neramina baimė būti atstumtam ir nesuprastam (42.6 %), išgyventi patyčias (32.7 %). Kiek mažiau tiriamųjų nurodė, jog nerimauja dėl sunkumo bendraujant (17.8 %), nenoro būti panašiam į draugus (13.9 %), siekio atsispirti blogai jų įtakai (7.9 %). Tuo tarpu paaugliai, gyvenantys su tėvais, žymiai dažniau nurodė nerimaujantys dėl negebėjimo atsispirti draugų siūlymams parūkyti, vartoti alkoholį ir pan. (p<0.01). Tai vėl gi patvirtina prielaidą, jog paaugliai, kurių tėvai išvykę, yra labiau linkę eksperimentuoti santykiuose su bendraamžiais, išbandyti santykius, nepaklūstant tam tikroms elgesio normoms ir taisyklėms. Taigi bendraamžių palaikymas, įvertinimas ir pritarimas yra mažiau reikšmingi.

Santykiuose su bendraamžiais labiausiai nerimą keliančios situacijos

Pasirinkimai	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)		Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)		Skirtumai tarp grupių		
	N	%	N	%	χ^2	N ₁ %	N ₂ %
Sunkumai bendraujant	18	17.8	33	14.7	p>0.05		
Baimė būti atstumtam, nesuprastam	43	42.6	90	40.0	p>0.05		
Patyčių baimė	33	32.7	74	32.9	p>0.05		
Nenoras būti tokiu, kaip visi	14	13.9	47	20.9	p>0.05		
Sunku atispirti blogai įtakai	8	7.9	59	26.2	p<0,01	11.9	88.1
Jaučiasi neišklauskytas	5	5.0	13	5.8	p>0.05		
Jaučiasi kitoks	14	13.9	39	17.3	p>0.05		

Tyrimas parodė, jog tarp nerimo dėl sunkumo bendraujant ir draugiškų santykių su tėvais yra tiesioginis ryšys t.y. kuo santykiai su tėvais yra draugiškesni, tuo paauglys mažiau nerimauja dėl santykių su bendraamžiais ($r=0.30$, $p<0.01$).

Daugiau nei dešimtadalis paauglių (13.9 %) nurodė nerimaujantys dėl to, jog jaučiasi ne tokie, kaip visi ir tai yra tiesiogiai susiję su bendravimo sunkumais ($r=0.26$, $p<0.01$). Tačiau šį nerimą, gal būt daugiau lemia fiziologiniai, bet ne psichosocialiniai pokyčiai paauglystėje, kai paaugliui sunku priprasti prie greitai besikeičiančios išvaizdos. Žinoma, paauglio nerimą dėl išskirtinumo gali įtakoti ir pasikeitusi - t.y. kitokia, nei daugelio bendraamžių, situacija šeimoje. Šią išvadą paremia ir minėtas I. Leliūgienės tyrimas (2005), kuriame nustatyta, jog išvykus tėvams paaugliai jaučia kalbę, gėdą, skriaudą, nerimauja dėl savo ateities, pasikeitusios šeimos socialinės situacijos.

➤ **Paauglio savęs vertinimas.** Paauglystėje aktyviai sąveikaujant su aplinkiniais bei sprendžiant šiam amžiaus tarpsniui būdingas vystymosi užduotis, formuojasi paauglio savęs vertinimas, kuris anot R. Ramanauskienės, A. Valantino, A. Endriulaitienės (2004), turi reikšmingas pasekmes asmens adaptacijai ir gerovei. Teigiamas savęs suvokimas ir vertinimas išreiškiamas tam tikrais jausmais, vidiniais išgyvenimais, kai suvokiami reikšmingos veiklos rezultatai, aplinkinių požiūris į individą. Todėl tyrime paauglių buvo prašyta nurodyti, koks elgesys ar savijauta jiems yra būdingas (žr. 21 lentelė).

Kaip matyti, daugiau nei pusė paauglių, kurių tėvai išvykę, yra patenkinti savimi (64.4 %) ir savo gyvenimu (65.3%). Panašiai tiek respondentų jaučia šilumą ir draugiškumą aplinkiniams (62.4%), gali laisvai reikšti savo nuomonę (60.4%). Daugiausia paauglių nurodė mokantys tinkamai reikšti savo jausmus (72.3%). Visa tai rodo apie pakankamai gerą santykį su aplinkiniu pasauliu ir pačiu savimi. Tačiau daugumai svarbu, kad aplinkiniai juos vertintų ir gerbtų (69.3%), todėl galima manyti, kad paauglio savivertė nėra susiformavusi, ji vis dar labai priklausoma nuo aplinkinių padaršinimo, pritarimo, kitaip paauglys jaučiasi nesaugus.

Skirtingose tiriamųjų grupėse paauglių sau priskiriamos savybės ir elgesys

Savybė ar elgesys	Paauglių, kurių tėvai išvykę, grupėje (N ₁ -101)						Paauglių, gyvenančių su tėvais, grupėje (N ₂ -225)					
	Būdinga		Nebūdinga		Nežinau		Būdinga		Nebūdinga		Nežinau	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Esu savimi patenkintas.	65	64.4	14	13.9	22	21.8	126	56.0	29	12.9	69	30.7
Jaučiu šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauju.	63	62.4	19	18.8	19	18.8	139	61.8	35	15.6	51	22.7
Galiu laisvai reikšti savo nuomonę.	61	60.4	16	15.8	24	23.8	150	66.7	34	15.1	41	18.2
Jaučiuosi blogesnis nei kiti.	15	14.9	61	60.4	25	24.8	24	10.7	137	60.9	64	28.4
Aš patenkintas savo gyvenimu.	66	65.3	17	16.8	18	17.8	140	62.2	36	16.0	49	21.8
Smerkiu save dėl savo klaidų ir trūkumų.	27	26.7	44	43.6	30	29.7	80	35.6	95	42.2	50	22.2
Moku tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir k.t.	73	72.3	10	9.9	18	17.8	142	63.1	30	13.3	53	23.6
Naujose situacijose ir tarp nepažįstamų žmonių jaučiuosi nejaukiai.	42	41.6	44	43.6	15	14.9	93	41.3	75	33.3	57	25.3
Niekuo nepasitikiu ir įtarinėju.	8	7.9	73	72.3	20	19.8	25	11.1	150	66.7	50	22.2
Nusileidžiu kitiems, nes jie yra už mane pranašesni.	13	12.9	64	63.4	24	23.8	23	10.2	140	62.2	61	27.1
Kai būnu vienas jaučiuosi vienišas, liūdnas ar nelaimingas.	19	18.8	57	56.4	25	24.8	52	23.1	114	50.7	59	26.2
Man labai svarbu, kad aplinkiniai mane vertintų ir gerbtų.	70	69.3	12	11.9	19	18.8	158	70.2	27	12.0	40	17.8
Lengvai randu draugų ir juos išsaugau.	65	64.4	12	11.9	24	23.8	131	58.2	34	15.1	60	26.7
Man labai reikia kitų pritarimo.	43	42.6	28	27.7	30	29.7	91	40.4	63	28.8	71	31.6
Iškilius problemoms, aš pats viską apmąstau ir priimu sprendimą.	55	54.5	23	22.8	23	22.8	130	57.8	37	16.4	58	25.8
Mėgstu kritikuoti ir menkinti kitus.	10	9.9	75	74.3	16	15.8	31	13.8	144	64.0	50	22.2
Priimu atsakomybę už savo sprendimus.	69	68.3	8	7.9	24	23.8	165	73.3	23	10.2	37	16.4
Jei man nesiseka, kalti aplinkiniai – tėvai, draugai, mokytojai.	5	5.0	79	78.2	17	16.8	26	11.8	152	67.6	47	20.9
Manau, kad esu pats geriausias.	8	7.9	69	68.3	24	23.8	25	11.1	131	58.2	69	30.7
Pavydžiu kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų.	30	29.7	46	45.5	25	24.8	64	28.4	94	41.8	67	29.8

Galima manyti, jog taip atsitinka dėl nepakankamos socialinės patirties, mažesnių galimybių stebėti suaugusiųjų, t.y. - tėvų santykius, bendravimo situacijas ir įgyti socialiai reikšmingų gebėjimų. Taigi, neturėdami aiškaus savęs vertinimo, nepakankamai užtikrinti savo jėgomis ir bijodami būti atstumti, išjuokti, pažeminti, paaugliai gali riboti socialinių ryšių ratą ir taip tik dar labiau slopinti socializaciją. Nors daugiau nei pusė apklaustųjų teigė lengvai surandantys naujų draugų ir mokantys juos išsaugoti (64.4%), tačiau beveik ketvirtadalis (23.8 %) negalėjo įvardinti, ar jie pasižymi šiais gebėjimais. Šiuos duomenis galbūt paaikškina V. Gudžinskienės, J. Laucevičienės atlikti tyrimai (2001), kuriuose paaikškėjo, jog vėlyvosios paauglystės periode jaunuoliams itin reikšmingi tampa jų išvaizdos pokyčiai, kurie ir gali sukelti kompleksų bendraujant su bendraamžiais ar užmezgant naujas pažintis.

Paaugliai nurodė priimantys atsakomybę už sprendimus (68.3%), tačiau, kad juos, iškilus problemoms, suranda patys, nurodė tik pusė apklaustųjų (54.5%). Vadinasi, tik kas antras paauglys, kurio tėvai ar vienas iš jų yra išvykęs, pasitiki savo sprendimų teisingumu, kitiems reikalingas aplinkinių patarimas, pagalba, padrąšinimas.

Nemažai daliai apklaustųjų būdingos žemesnio savęs vertinimo charakteristikos: daugiau nei ketvirtadalis paauglių (26.7%) nurodė, jog smerkia save dėl savo klaidų ir trūkumų ir net trečdalis paauglių (29.7%) pavydi kitiems jų išvaizdos ar sugebėjimų. Beveik penktadalis būdami vieni išgyvena neigiamas emocijas – vienišumą, liūdesį, o daugiau nei dešimtadalis tiriamųjų jaučiasi blogesni nei kiti (14.9%) ir dėl to linkę nuolaidžiauti (12.9%). Taigi šiems paaugliams formuojasi žemas savęs vertinimas ir saviraiškos lygis, auga nepasitikėjimas savimi ir savo asmenybės menkinimas, perdėtas poreikis būti globojamu ir priklausomu.

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp paauglių savęs vertinimo skirtingose grupėse nenustatyta, tačiau išryškėjo, jog tarp paauglių santykių su tėvais, bendraamžiais ir jų savivertės egzistuoja tam tikri ryšiai.

Paauglių, kurių tėvai laikinai išvykę, grupėje pasitikėjimas savimi tiesiogiai susijęs su tėvų palaikymu ir supratimu ($r = 0.30, p < 0.01$) ir atvirkščiai proporcingas tėvų priekaištavimui. ($r = -0.33, p < 0.01$). Tuo tarpu paaugliams, gyvenantiems su tėvais, pastarųjų priekaištai įtakos pasitikėjimui savimi nedaro. Tai rodo, jog santykiai su tėvais ir jų vertinimas paaugliams, kurių tėvai išvykę, yra kur kas reikšmingesnis. Galbūt paaugliai, gyvenantys kartu su savo tėvais ir nepatiriantys jų dėmesio ir paramos stokos, linkę mažiau atsižvelgti ir į tėvų nuomonę, pastabas ir labiau vertina bendraamžių tarpe deklaruojamas normas bei taisykles.

Išvykusių tėvų paaugliai taip pat dažniau linkę priimti atsakomybę už savo sprendimus, kai tėvai mažiau demonstruoja savo nepasitenkinimą jais ($r = -0.26, p < 0.01$), kai nebijoma kreiptis į tėvus paramos, dėl priekaištų vengimo ($r = -0.33, p < 0.01$). Taip pat atsakomybę dažniau priimti linkę pasitenkinimą savimi jaučiantys ($r = 0.27, p < 0.01$), gebantys laisvai reikšti savo nuomonę ($r = 0.27, p < 0.01$), turintys aplinkinių įvertinimo ir pagarbos poreikį ($r = 0.34, p < 0.01$) bei save teigiamai vertinantys paaugliai ($r = 0.29, p < 0.01$). Tuo tarpu tarp paauglių, gyvenančių su tėvais, atsakomybės

jausmo ir tėvų rodomo nepasitenkinimo jais statistiškai reikšmingo ryšio nepastebėta ($r = -0.01$, $p > 0.05$). Taigi paaugliai, gyvenantys be tėvų jaučia didesnę atsakomybę už savo sprendimus, kai santykiai su tėvais yra grįsti pasitikėjimu, draugiškumu, tarpusavio supratimu ir pagalba, kiekvieno nario individualumo vertinimu.

Save nuvertinti linkę tie paaugliai, kurie nemoka tinkamai reikšti savo jausmų ($r = 0.21$, $p < 0.05$), yra priklausomi nuo kitų nuomonės ($r = 0.29$, $p < 0.01$). Savęs vertinimas tiesiogiai priklauso nuo gebėjimo prisiimti asmeninę atsakomybę ($r = 0.21$, $p < 0.05$).

Išvykusių tėvų laikinai palikti paaugliai jaučia mažesnę pasitenkinimą gyvenimu, jei santykiai su tėvais yra šalti ($r = -0.20$, $p < 0.05$). Tokie santykiai su tėvais taip pat įtakoja savo gebėjimų nuvertinimą ($r = -0.21$, $p < 0.05$). Jaunuolio santykį su aplinka taip pat įtakoja tėvų keliamų reikalavimų adekvatumas jo gebėjimams ($r = -0.28$, $p < 0.01$), o tėvų palaikymo ir supratimo ($r = -0.20$, $p < 0.05$) bei aplinkinių pritarimo stoka ($r = 0.27$, $p < 0.01$) lemia tai, jog paauglys nuolat save smerkia dėl savo klaidų ir trūkumų. Tuo tarpu, paauglių, gyvenančių su tėvais, santykiai su jais visiškai neįtakoja savęs vertinimo ($r = 0.08$, $p > 0.05$).

Analizuojant ryšius tarp paauglių savęs vertinimo ir santykių su bendraamžiais, paaiškėjo žymiai mažiau reikšmingų sąsajų. Nustatyta, jog paaugliai, kurie nurodė turintys daug draugų yra mažiau patenkinti savo gyvenimu ($r = -0.28$, $p < 0.01$). Vadinasi, apsuptas didelio draugų rato paauglys jame nesijaučia gerai, gal būt santykiai su jais nėra tokie geri ir stabilūs, kaip paauglys norėtų. Gali būti, jog dideliame draugų rate paauglys jaučiasi neįvertintas, negali arba nenori tinkamai savęs išreikšti, dėl baimės būti atstumtas, nesuprastas.

Turintis vieną gerą draugą paauglys dažniau prisiima atsakomybę už sprendimus ($r = 0.27$, $p < 0.01$). Tikėtina, kad santykiai su vienu draugu yra kur kas šiltesni, todėl pastarojo palaikymas ar patarimas paaugliui yra reikšmingas priimant sprendimus ir atsakomybę už juos.

Paauglys, kuriam svarbus aplinkinių įvertinimas ir pagarba, jaučiasi mažiau mylimas ir gerbiamas bendraamžių tarpe ($r = -0.21$, $p < 0.05$). Tai normalu, nes siekdamas aplinkinių įvertinimo paauglys parodo silpnumą ir nepasitikėjimą savo jėgomis, tuo tarpu bendraamžiai tokiomis savybėmis pasižymintį draugą linkę ignoruoti. Paaugliui, kuris jaučiasi nemėgstamas bendraamžių grupėje, dažniau būdingas nuolaidžiavimas bei pataikavimas ($r = -0.38$, $p < 0.01$). Žinoma, kurį laiką tokios savybės padeda išlaikyti draugystę, tačiau visiškai sumenkina asmenybę ir daro ją priklausomą, nuolat išgyvenančią dėl savo silpnavališkumo.

Paaugliai taip pat buvo paprašyti įvardinti, ko labiausiai savyje nemėgsta ir ką norėtų keisti. Iš sugrupuotų, pagal tam tikrus prasminius vienetus, atsakymų išsiskyrė mažiausiai vertinamos asmenybės charakteristikos (žr. 22 lentelė). Kaip matyti, abeiose grupėse reikšmingai išsiskyrusių charakteristikų, kurias paaugliai norėtų savyje keisti, nėra. Gali būti, kad nepasitenkinimas tam tikromis savybėmis priklauso nuo amžiaus, lyties, santykių su aplinkiniais. Tačiau čia reikėtų išsamesnių tyrimų.

Paauglių pasisakymai, apie mažiausiai vertinamas savo charakteristikas

Tiriamųjų grupės	Charakteristikos											
	Išvaizda		Charakterio savybės		Elgesys		Viskas nepatinka		Viskas patinka		Nežino	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Paaugliai, kurių tėvai išvykę (N ₁ -101)	11	10.9	28	27.7	14	13.9	2	2.0	29	28.7	17	16.8
Paaugliai, gyvenantys su tėvais (N ₂ -225)	39	17.3	39	17.3	41	18.2	2	0.9	60	26.7	44	19.6

Daugiausiai paauglių tiek eksperimentinėje (28.7%), tiek kontrolinėje grupėje (26.7%) , nurodė esantys savimi visiškai patenkinti ir nenorėtų nieko keisti. Tačiau jie sudaro tik trečdalį visų apklaustųjų. Vadinasi, daugiau nei kas trečias paauglys mato savyje tam tikrų trūkumų, kurie jam kelia nerimą. O tai rodo apie menkesnį savęs vertinimą. Dar beveik penktadalis tiriamųjų negalėjo įvardinti, kas jiems labiausiai nepatinka. Vadinasi šie paaugliai sąlyginai gali būti priskiriami tai grupei tiriamųjų, kurie savyje mato tam tikrų trūkumų. Todėl pastarieji eksperimentinėje grupėje sudaro net 71.3% apklaustųjų, iš kurių daugiausiai nepatenkinti savo charakterio savybėmis (27.7 %), elgesiu tam tikrose situacijos (13.9 %) ir net dešimtadalis (10.9 %) norėtų pakeisti savo išvaizdą.

Toliau lentelėje pateikiamos paauglių nurodytos, nepasitenkinimą savimi, keliančios charakteristikos (žr. 23 lentelė). Jos pagal individualius pasisakymus sugrupuotos į 3 kategorijas. Dažniausiai paaugliai išreiškė nepasitenkinimą savimi – jiems nerimą kelia uždarumas, drąsos stoka, nepasitikėjimas savimi, savo sugebėjimais, neadekvati reakcija į neigiamą aplinkinių, dažniausiai bendraamžių, vertinimą. Išreiškiamas savęs menkinimas trukdo šiems paaugliams bendrauti, plėsti socialinius santykius, rasti savo vietą ir pelnyti aplinkinių įvertinimą. Ne maža dalis paauglių nurodė norintys keisti savo užsispyrimą, savarankiškumo siekį, norą išsiskirti. Tai, žinoma, natūralu paauglystės amžiuje, o ypač tėvams išvykus, kai noras demonstruoti savarankiškumą yra dar stipresnis. Galima manyti, jog tokiomis savybėmis nepatenkinti paaugliai turi aukštesnį savęs vertinimą, aspiracijų lygį. Savo elgesiu nepasitenkinimą išreiškiantys paaugliai taip pat įvardino žemam savęs vertinimui būdingas savybes – negebėjimą atsispirti neigiamai aplinkinių įtakai, dėl noro pritapti, nuolaidžiovimą, pripažinimo ir įvertinimo siekį, bet kokiais būdais.

Tarp pasisakymų išsiskyrė nepasitenkinimas savo išvaizda, apsirengimo stiliumi. Kaip pastebėta, tai labiau būdinga mergaičių pasisakymuose, nes kaip ir nurodoma mokslinėje literatūroje, paauglystės metais fiziologiniai pokyčiai ir baimė dėl standartų neatitikimo turi labai didelės įtakos merginų savęs vertinimui. Dar viena iš nerimą paaugliams keliančių charakteristikų yra intelektualiniai gebėjimai. t.y. mokymosi pasiekimai. Jau ir anksčiau analizuoti duomenys parodė, jog paaugliams, būdingas mokymosi veiklos sėkmingumo siekis dėl noro būti aplinkinių pripažintam ir įvertintam.

Paauglių pasisakymų apie labiausiai savyje nepatinkančias charakteristikas, pavyzdžiai

Kategorija	Subkategorija	Pavyzdžiai (Kas tau savyje labiausiai nepatinka? Ką norėtum keisti?)
<u>Fizinės charakteristikos</u>	Išvaizda	<i>Norėčiau būti dar tvarkingesnė, nepatinka, kad neturiu savo stiliaus. (G.s.v.42)*</i> <i>Norėčiau pakeisti savo išvaizdą ir kai kuriuos būdo bruožus. (G.s.v.34)</i> <i>Norėčiau būti gražesnė. (G.s.v.22)</i> <i>Man nepatinka mano išvaizda, svoris. (G.s.v.5)</i>
	Jėga	<i>Norėčiau būti stipresnis. (G.s.v.45)</i>
<u>Charakterio savybės</u>	Užsispyrimas, savarankiškumo, autonomijos siekis.	<i>Norėčiau pakeisti keletą savo charakterio bruožų. Būti mažiau užsispyrusi, kur to nereikia. (T.a.g. 40)*</i> <i>Kartais parodau per daug savo principus. (T.a.g. 21)</i> <i>Esu užsispyrusi. (G.s.v.51)</i> <i>Norėčiau keisti savo atvirumą ir didelį planavimą į ateitį. (G.s.v.40)</i>
	Draugiškumas	<i>Norėčiau būti draugiškesnė. (T.a.g. 32)</i>
	Supratimas ir tolerancija	<i>Neturiu tolerancijos. (T.a.g. 31)</i>
	Uždarumas ir nepasitikėjimas savimi.	<i>Tai, kad labiau būnu namuose. (T.a.g. 29)</i> <i>Esu ne labai drąsi, norėčiau būti drąsesnė. (T.a.g. 14)</i> <i>Gal būt norėčiau lengviau bendrauti su nepažįstamais paaugliais. (T.a.g. 11)</i> <i>Kartais norėčiau labiau pasitikėti savimi. (T.a.g. 9)</i> <i>Man nepatinka tai, jog esu per daug jautri, jog kartais būnu bjauri (bet kas tokiais nebūna), aš šiaip dažniausiai nepatinku sau, bet nuo savęs nepabėgsi, tenka susitaikyti. (T.a.g. 7)</i> <i>Nepatinka, kad būnu nedrąsus su merginom, kad neišsikaltu. (T.a.g. 2)</i> <i>Kad esu labai jautri, jei kas man ką pasako, jei draugai nenuramina, kartais net apsiverkiu. (G.s.v.39)</i>
Pyktis	<i>Per didelis irzlumas, norėčiau nesinervinti dėl įvairių garsų, žmonių erzinančio elgesio. (T.a.g. 1)</i> <i>Norėčiau būti toks nepiktas. (G.s.v.49)</i>	
<u>Elgesys</u>	Noras pritapti, negebėjimas atsisipirti.	<i>Žalingi įpročiai. (T.a.g. 42)</i> <i>Būdinga, kad ne labai moku saugoti paslaptis. Norėčiau užčiaupti burną. (G.s.v.41)</i>
	Nuolaidžiavimas ir pataikavimas.	<i>Esu labai nuolaidi ir atvira. (T.a.g. 41)</i>
	Mokymosi pasiekimai.	<i>Geriau mokytis. (T.a.g. 37)</i> <i>Kartais tingiu mokytis. (T.a.g. 20)</i> <i>Kad per mažai laiko duodu pamokoms. (G.s.v.43)</i> <i>Kad aš labai tingiu mokytis, o tai labai sunku panaikinti. (G.s.v.17)</i>

* T.a.g. 40 – iš paauglių, paliktų trečiųjų asmenų globai, grupės, 40 anketa.

* G.s.v. 42 – iš paauglių, gyvenančių su vienu (neišvykusių) tėvu, grupės, 42 anketa

Paprašyti įvardinti, kas paauglystėje yra sunkiausia, respondentai pagal atsakymus taip pat suskirstyti į tam tikras grupes (žr. 24 lentelė). Nors statistiškai reikšmingų skirtumų tarp grupių nenustatyta, tačiau matyti, kad grupėse išsiskiria paauglių pasisakymai dėl santykių su tėvais ir bendraamžiais. Paaugliai, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykę, žymiai rečiau nurodė, kad paaugliui sunkiausia palaikyti tinkamus santykius su bendraamžiais. Tikėtina, kad santykiams su išvykusiais tėvais, išlaikyti, pelnyti jų pasitikėjimą ir įvertinimą paaugliai deda daugiau pastangų, nei norėdami

pelnyti draugų pripažinimą. Tuo labiau, kad išvykusių tėvų paaugliai dažniau nurodė, jog paauglystėje sunkiausia yra santykių su tėvais stabilumas.

24 lentelė

Tiriamųjų nurodytų situacijų, keliančių daugiausiai sunkumų paauglystės amžiuje, pasiskirstymas pagal dažnumą

Tiriamųjų grupės	Pasirinkimai											
	<i>Socialinis įprasminimas</i>		<i>Santykiai su bendraamžiais</i>		<i>Santykiai su tėvais</i>		<i>Santykiai</i>		<i>Mokymosi pasiekimai</i>		<i>Nežino</i>	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Paaugliai, kurių tėvai išvykę (N ₁ -101)	22	21.8	17	16.8	13	12.9	12	11.9	6	5.9	31	30.7
Paaugliai, gyvenantys su tėvais (N ₂ -225)	51	22.7	54	24.0	12	5.3	26	11.6	13	5.8	69	30.7

Tuo tarpu, kitas paauglystės amžiui būdingas vystymosi užduotis – socialinių vaidmenų paiešką ir priėmimą, savęs įprasminimą abiejų grupių tiriamieji įvertino maždaug vienodai. Didžiausia dalis apklaustųjų abejojose grupėse (30.7 %), nurodė nežinantys, kas paauglytės amžiuje jiems yra sunkiausia. Tikėtina, jog pastariesiems paauglystės tarpsniu visose situacijose kyla vienodai problemų. 25 lentelėje pateikti sugrupuoti konkretūs paauglių, kurių tėvai ar vienas iš jų išvykęs, atsakymai, apie jų manymu sudėtingiausias situacijas paauglystės amžiuje (žr. 25 lentelė).

Socialinio įprasminimo kategorijos bloke, atsiskleidžia paauglių mintys apie sunkumus, kylančius iš noro būti savarankišku, įvertintu ir pripažintu. Tuo pačiu atskleisti ir išlaikyti savo individualumą bei suvokti ir priimti tiek savo psychosocialinius, tiek fizinius pokyčius. Paaugliai nerimauja dėl vienišumo, pernelyg didelių suaugusiųjų reikalavimų, kurių jie dar negali patenkinti, dėl to, tikėtina, jaučia pasimetimą, nepasitikėjimą savimi ir iš to kylančius prieštaravimus. Iš pasisakymų taip pat išryškėja, jog paaugliai sunkiai suvokia savo norus, siekius ir galimybes, bijo likti nesuprasti, ar pasirinkti netinkamą problemų sprendimo būdą, pasiduodant aplinkinių įtakai ir tuo pačiu parodyti savo silpnavališkumą.

Kaip sunkiausią paauglystės užduotį išskyrę santykius, paaugliai dažniausiai įvardino santykių su bendraamžiais, tėvais ar visais aplinkiniais sunkumus. Kaip ir įprasta, paauglystės tarpsnyje, jaunuoliai labiausiai nerimauja dėl nepritapimo bendraamžių tarpe, patyčių, bendravimo sunkumų, noro būti išskirtiniu ir parodyti savo pranašumą.

Bendraujant su tėvais paauglius neramina požiūrių ir nuomonių išsiskyrimas, noras demonstruoti savo autonomiškumą, negebėjimas išlaikyti šiltus, pasitikėjimu, pagarba grįstus santykius. Žinoma, tėvams esant toli, toks nerimas tik dar labiau sustiprėja, nes išlaikyti ir nuolat puoselėti pilnaverčius santykius yra labai sudėtinga.

Paauglių pasisakymų, apie sunkiausias paauglystės amžiuje situacijas, pavyzdžiai

Kategorija	Subkategorija	Pavyzdžiai (Kaip manai, kas paaugliui yra sunkiausia?)
<u>Socialinis įprasminimas</u>	Pripažinimo, įvertinimo siekis	<i>Ištvirti šį periodą, kai atrodo, kad esi vienišas. (G.s.v. 53)*</i> <i>Jeigu tau pasiūlo išgerti ar parūkyti, jis lengvai pasiduoda. Aš to nedarysiu. (G.s.v. 41)</i> <i>Žalingi įpročiai, nesivelti į muštynes. (G.s.v. 36)</i> <i>Būti vienam, kai kiti tavęs nepalaiko. (G.s.v. 22)</i> <i>Manau, sunkiausia yra tai, jog tave laiko „suaugusiu“ ir iš tavęs daug tikisi. O tu nenori nuvilti žmonių. (T.a.g. 7)*</i>
	„Aš“ paieškos	<i>Išlikti savimi. (G.s.v. 51)</i> <i>Manau, kad paaugliams yra sunkiausia prisitaikyti prie didėjančios atsakomybės, kai patys nesupranta, ko nori, dažnai lieka nesuprasti. (T.a.g. 40)</i> <i>Paauglystė yra labai sunkus laikotarpis, nes gali nuklysti ir susigriauti sau gyvenimą. (T.a.g. 20)</i> <i>Nenuieiti klystkeliais, kai aplinkui pilna pagundų ir klasėje daugiau tokių, kurie elgiasi blogai. (T.a.g. 1)</i>
	Pokyčių priėmimas	<i>Susitaikyti su įvairiais pokyčiais. (G.s.v. 40)</i> <i>Kai viskas vyksta taip, kaip tu nenori. (G.s.v. 16)</i> <i>Brendimas: visas tas keitimasis, išvaizda, meilė, mokslai. (T.a.g. 24)</i>
<u>Santykiai</u>	Su bendraamžiais	<i>Neturėti draugų. (G.s.v. 49)</i> <i>Pritapti prie kitų paauglių ir surasti bendrą kalbą. (G.s.v. 34)</i> <i>Bendrauti su bendraamžiais, visi nori būti pranašesni. (G.s.v. 23)</i> <i>Klaustyti gal kokių pašaipų, būti nepriimtam į draugų ratą. (G.s.v. 10)</i>
	Su tėvais	<i>Bendrauti su vyresniais. (G.s.v. 47)</i> <i>Pasikalbėti su tėvais apie savo paslaptis. (G.s.v. 42)</i> <i>Kai yra peršami suaugusiųjų norai, siekiai, sprendimai. (G.s.v. 37)</i> <i>Paaugliui sunkiausia sutarti su tėvais, nes atsiranda savi principai ir norai. (G.s.v. 19)</i>
	Su visais aplinkiniais	<i>Manau, kad paaugliui sunkiausia, jei jis yra nesuprastas šeimos, draugų, yra vienišas, atstumtas. (G.s.v. 55)</i> <i>Išklaustyti kitus ir suprasti juos. (T.a.g. 29)</i> <i>Neišklusymas, nesupratimas. (T.a.g. 5)</i>

* T.a.g. 7 – iš paauglių, paliktų trečiųjų asmenų globai, grupės, 7 anketa.

* G.s.v. 53 – iš paauglių, gyvenančių su vienu (neišvykusiu) tėvu, grupės, 53 anketa

Tėvai ne visada turi laiko ir noro nuoširdžiam bendravimui su savo vaiku, tuo labiau, kad toks bendravimas vyksta epizodiškai. O negalėjimas visiškai išsipasakoti, atskleisti savo jausmus, sulaukti patarimo ir pagalbos tik dar labiau atitolina. Tuo tarpu, likus su trečiaisiais asmenimis, vienvėsi pojūtis tik stiprėja, nes, kaip parodė tyrimas, santykiais su jais paaugliai yra mažiausiai patenkinti. Paaugliai nurodė nerimąjantys dėl aplinkinių nesupratimo, atstūmimo, negebėjimo ir nenoro išklaudyti, suprasti, patarti.

Visa tai rodo, jog paaugliai jaučia pasimetimą bendraudami tiek su bendraamžiais, tiek su šeimos nariais ir kitais aplinkiniais. Juos trikdo jų pačių negebėjimas kurti ir išlaikyti draugiškus santykius ir aplinkinių dėmesio, supratimo, pritarimo stoka. Todėl galima teigti, jog tokie nepilnaverčiai santykiai su aplinka ir negebėjimas tinkamai suvokti ir išreikšti savo norus, jausmus, siekius slopina paauglio savivertę ir tuo būdu silpnina norą tyrinėti, pažinti, išbandyti naujus socialinius vaidmenis ir plėtoti savo socialinius gebėjimus.

IŠVADOS

1. Paauglystė – sudėtingas amžiaus tarpsnis, kuriame dėl sparčių fizinių, psichologinių, socialinių pokyčių paaugliui išskyla santykių su aplinka ir pačiu savimi kūrimo bei valdymo sunkumų. Siekdami atsiriboti nuo šeimos ir taip patenkinti savo autonomiškumo ir savarankiškumo siekį, paaugliai lygiuojasi į bendraamžių grupes, perima jų taisykles, normas ir vertybes.

2. Socialinio tinklo plėtimo sėkmė priklauso nuo to, kokias žinias, įgūdžius, gebėjimus tinkamai suvokti, prisitaikyti ir valdyti situacijas jaunuolis įgijęs ir kaip jis geba toliau tuos gebėjimus plėtoti. Šių gebėjimų, kitaip – socialinės kompetencijos, pagrindas padedamas šeimoje, kai stebėdamas tėvų tarpusavio santykius, bendravimo ir problemų sprendimo situacijas, kiekvieno individo atsakomybę, paauglys perima tam tikrus elgesio modelius, išmoksta vertinti save ir kitus. Todėl nepalankūs socialinio tinklo pokyčiai šeimoje nulemia ir jaunuolio socialių kompetencijų plėtojimosi sunkumus.

3. Socialinė kompetencija suvokiama, kaip sėkmingos socializacijos padarinys, kai formuojasi tam tikri asmeniniai gebėjimai ir tinkamai plėtojami tarpasmeniniai ryšiai. Šių gebėjimų pagrindu individas geba plėsti savo socialines patirtis, tinkamai spręsti problemas, kurti santykius su aplinkiniais ir adekvačiai vertinti save.

4. Iškelta hipotezė, kad paauglių, kurių tėvai ar vienas iš jų yra laikinai išvykę dirbti į užsienį, socialinės kompetencijos įgijimas ir plėtojimas yra labiau komplikuoatas nei paauglių gyvenančių su tėvais, pasitvirtino.

5. Didžioji dalis paauglių be nuolatinės tėvų priežiūros ir dėmesio gyvena palyginti ilgai – daugiau nei 3 metus. Todėl gyvenant su vienu iš tėvų arba su trečiaisiais asmenimis, galimybės stebėti normalius šeimos santykius ir perimti reikiamus socialinius gebėjimus yra ribotos. Tuo labiau, jog ir netiesioginio bendravimo intensyvumas su tėvais yra gana mažas. Todėl paaugliai patiria ne tik socialinės patirties perėmimo, bet ir emocinio kontakto, dėmesio stoką.

6. Kaip parodė tyrimas, tėvai mažai domisi net pagrindinėmis paauglio gyvenimo sritimis – savijauta, mokymusi, santykiais su bendraamžiais, pedagogais. Labiausiai tėvų dėmesio stokojama išgyvenant džiaugsmą, liūdesį, sergant. Paaugliams be tėvų sunkiausia sutikti šventes. Tai išryškina šeimos emocinio klimato, tradicijų, narių bendravimo svarbą paauglio gyvenime.

7. Paaugliai jaučia išvykusių tėvų pasitikėjimą, palaikymą ir tai įtakoja jų autoriteto vertinimą bei siekį išlaikyti šiltus ir draugiškus santykius. Labiausiai vertinamos charakteristikos – draugiškumas, nuoširdumas, atvirumas. Tačiau paaugliai, apibūdindami santykius su tėvais, būtent jų ir pasigenda. Paaugliams nerimą kelia ir santykių atitolimas, per mažas tėvų rūpestis ir domėjimasis jais. Jaunuoliai išgyvena dėl šeimą ištikusių materialinių sunkumų, dėl kurių jie linkę prisiimti dalį atsakomybės. Todėl negalėdami pakeisti situacijos jaučiasi kalti, savimi nepatenkinti. Vis tai įtakoja nenorą plėsti ir išlaikyti santykius už šeimos ribų, perdėtą susitelkimą ties šeimos, bet ne savo problemomis.

8. Tėvų rodomas pasitikėjimas, negalėjimas kontroliuoti ir nustatyti tinkamo elgesio ribų, paaugliui suteikia daugiau laisvės, kuri jį verčia eksperimentuoti, mažiau galvoti apie padarytų sprendimų pasekmes. Nors prisiimti atsakomybę už juos paaugliai, kurių tėvai išvykę, linkę labiau, nei tie, kurie gyvena su tėvais.

9. Santykių su tėvais nepilnavertiškumas lemia mažesnę paauglio norą plėsti draugiškus santykius su bendraamžiais. Šie santykiai jiems yra mažiau reikšmingi, nei paaugliams, gyvenantiems su tėvais. Išvykusių tėvų laikinai palikti paaugliai nors ir jaučia poreikį artimai draugystei, tačiau bijo arba nežino, kaip ją išlaikyti, mažiau pasitiki savo gebėjimais, jaučia išskirtinumą, todėl bijo būti atstumti, neįvertinti. Nors, kaip parodė tyrimas, bendraamžiams priimtinos normos ir taisyklės jiems yra mažiau reikšmingos nei diegiamos šeimoje.

10. Paauglių savivertė ir tvirtas savęs suvokimas nėra susiformavęs. Jiems ypač svarbi kitų nuomonė, pritarimas ir įvertinimas. Tai labiau priklauso nuo tėvų, nei nuo bendraamžių palaikymo ir pripažinimo. Didžioji dalis paauglių nurodo esą nepatenkinti tam tikrais savo išvaizdos bruožais, charakterio savybėmis, elgesiu ir norėtų juos keisti. Labiausiai paauglius neramina jų pačių uždarumas, drąsos stoka, nepasitikėjimas savo jėgomis, baimė būti nuvertintam.

11. Kaip daugiausiai sunkumų paauglystės amžiuje keliančias užduotis, jaunuoliai įvardino tinkamą savęs suvokimą ir įprasminimą, negebėjimą valdyti prieštarigus jausmus ir norą demonstruoti brandą ir savarankiškumą. Santykių su tėvais problemos, paaugliams, kurių tėvai išvykę, yra svarbesnės už nesutarimus su bendraamžiais. Paaugliai jaučia bendravimo su tėvais stoką ir nepasitikėdami savimi bei bijodami juos nuvilti ar išskaudinti riboja savo socialines patirtis. Tuo tarpu savivokos ir socialinių vaidmenų išbandymas yra viena pagrindinių paauglystės amžiui būdingų vystymosi užduočių. Todėl neadekvatus jų sprendimas gali įtakoti tolimesnių krizių įveikimo sėkmę, t.y. kaip jaunuolis gebės kurti šeimos santykius, įprasminti save darbinėje veikloje, pajusti gyvenimo pilnatvę.

REKOMENDACIJOS

Atliktas tyrimas reikšmingas ne tik dėl gilesnės paauglių, kurių tėvai išvykę, socialinės kompetencijos įgijimą apsunkinančių veiksnių analizės, bet ir tuo, jog griaua stereotipinę nuostatą apie tėvų autoriteto, santykių su jais reikšmės mažėjimą paauglystės amžiuje. Todėl atsižvelgiant į tyrimo duomenis ir padarytas išvadas, būtina ne tik numatyti konkrečias rekomendacijas išryškintoms problemoms spręsti, bet ir iškelti klausimus tolimesniems tyrinėjimams.

- Siekiant, kad nagrinėjama problema būtų tinkamai visuomenės įvertinta ir atsižvelgiant į tai numatytos reikiamos priemonės paauglių, kurių tėvai išvyksta, socializacijai stiprinti, svarbu su tyrimo rezultatais supažindinti ugdymo įstaigų vadovus bei specialistus.
- Numatyti šios informacijos sklaidos formas tėvų ir asmenų, liekančių gyventi su paaugliais, tarpe.
- Svarbu apibrėžti tėvų, pedagogų atsakomybę, ruošiant paauglį galimiems sunkumams tėvams išvykus, stiprinti jo pasitikėjimą savimi ir kitais, gebėjimą tinkamai suvokti ir išreikšti nerimą keliančius išgyvenimus.
- Į mokyklos socialinio darbuotojo ir/ar psichologo veiklą įtraukti paauglių, kurių tėvai išvyksta, socialinės kompetencijos stiprinimo programą. Kuri būtų sudaroma švietimo įstaigos ir vaiko teisių apsaugos specialistų bendradarbiavimo pagrindu.
- Skatinti klasių auklėtojus domėtis paauglių, gyvenančių be nuolatinės tėvų priežiūros, psichosocialine situacija, santykiais su bendraamžiais ir įvertinus galimas neigiamas pasekmes, numatyti pagalbos vaikui būdus.
- Plėtoti tyrimus apie paauglių, kurių tėvai išvykę, socializacijos ypatumus:
 - paanalizuoti paauglių gebėjimą spręsti iškylančias problemas;
 - ištirti jaunuolių, kurių tėvai išvykę, santykių su aplinkiniais aspektus vertinat bendraamžių ir pedagogų nuomonę;
 - atlikti išsamią asmenų, kurie tėvams išvykus lieka gyventi su paaugliais, apklausą, siekiant išsiaiškinti jų tarpusavio santykių pobūdį, išvelgiamas problemas, galinčias įtakoti nepalankią paauglio socialinės kompetencijos raišką.

LITERATŪRA

1. Allen J.P., Hauser S. T., Bell K. L., O'Connor T. G. (1994). *Longitudinal Assessment of autonomy and Relatedness in Adolescent-Family Interactions as Predictors of Adolescent Ego Development and Self-Esteem*. [Žiūrėta 2008-09-26]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=57&hid=105&sid=7f92cef0-9c69-4bfc-a218-63bd593b2f5b%40sessionmgr103>
2. Aramavičiūtė V., Martišauskienė E. (2004). *Ryškesni paauglių ir jaunuolių socializacijos ypatumai*. Pedagogika. Nr. 70., p. 14-20.
3. Aramavičiūtė V. (2005). Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda. Vilnius: Gimtasis žodis.
4. Aramavičiūtė V. (2005). *Vertybės kaip gyvenimo prasmės pamatas*. Acta Pedagogica Vilnensia. Nr. 14., p. 18-27.
5. Barkauskaitė M. (2001) Paaugliai: sociopedagoginė dinamika. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
6. Barkauskaitė (2007). *Paauglių socializacija: ypatumai, kaitos galimybės*. Pedagogika Nr. 88., p. 116-123.
7. Beresnevičienė D. (2003). Jaunojo suaugusiojo psichologija. Vilnius: Presvika
8. Bieliauskaitės R, Repšytės J. (1994). *Aš tave myliu*. Mokykla. Nr. 4-5(575-576)., p. 1-11.
9. Bitinas B. (2000). Ugdymo filosofija. Vilnius: Enciklopedija
10. Bitinas B. (2006). Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas. Vilnius: Kronta.
11. Butvilas T. (2004) *Artimųjų netektį išgyvenančių 7-11 metų vaikų socializacijos ypatumai*. Socialinis ugdymas. Socialinė - pedagoginė teorija ir praktika III. Šiauliai: ŠU leidykla.
12. Butvilas T. (2005). *Šeimoje patirtos netekties poveikis pradinėms klasių mokinių elgesiui ir emociniams išgyvenimams*. Jaunųjų mokslininkų darbai. Nr. 3(7), p. 11-19.
13. Bobrova R., Kazlauskienė A., Pocevičienė R. ir kt. (2008). Kursinių ir baigiamųjų (bakalauro, magistro, specialiųjų profesinių studijų) darbų rengimo ir gynimo metodinės rekomendacijos. Šiauliai: ŠU
14. Bonjean B., Broom L. (1992). Sociologija. Kaunas.
15. Campbell R. (2008). Kaip mylėti savo paauglį. Vilnius.
16. Cibulskaitė N., Laurinavičiūtė J. (2008). *Vienišumo jausmą išgyvenančių paauglių elgesio ypatumai*. Pedagogika: mokslo darbai. Nr. 91., p. 95 – 99.
17. Černius V. (1997). Tėvų ir mokytojų pagalbininkas. Kaunas.
18. Černius V. (2006). Žmogaus vystymosi kelias. Nuo vaikystės iki brandos. Kaunas.

19. Dam G. T., Volman M. (2007). *Educating for Adulthood or for Citizenship: social competence as an educational goal*. [Žiūrėta 2009-02-06]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=31&hid=105&sid=7f92cef0-9c69-4bfc-a218-63bd593b2f5b%40sessionmgr103>
20. Furst M. (1998) *Psichologija*. Vilnius: Lumen
21. Gage N. L., Berliner D. C. (1994). *Pedagoginė psichologija*. Vilnius: Alna litera
22. Gaigalienė M., Subačius D. (2001). *Paauglių požiūris į santykius su tėvais*. *Pedagogika*. Nr. 53., p. 29-33.
23. Gailienė D., Bulotaitė L., Sturlienė N. (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką*. Vilnius.
24. Giedrienė R., Grudzinskas J., Navaitis G. (1999). *Vaikų psichologinis konsultavimas*. Vilnius: Presvika
25. Glebuviene V. S., Čiumakova (2005) *Netipinės šeimos vaikas: kompetencijų ypatumai*. *Pedagogika: mokslo darbai*. Nr. 79. p. 155-160.
26. Gudžinskiene V., Laucevičienė J. (2001). *Paauglių emocinė savijauta ir požiūris į santykius su tėvais*. *Pedagogika*. Nr. 53., p. 40-45
27. Han H. S., Kemple K. M. (2006). *Components of Social Competence and Strategies of Support: Considering What to Teach and How* [Žiūrėta 2008-09-26]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=19&hid=120&sid=9dc420b2-8b35-4869-a4bd-a9c7b82d4eb6%40sessionmgr104>
28. Jakavičius V. (1998). *Žmogaus ugdymas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
29. Jonynienė Ž. (2001). *Vaiko teisių įgyvendinimo mokykloje problemos*. *Ugdymo psichologija*. Nr. 2. p. 19-27.
30. Jovaiša L. (2001). *Edukologijos pradmenys*. Šiauliai.
31. Juodaitytė A. (2002). *Socializacija ir ugdymas vaikystėje*. Vilnius: Perto ofsetas.
32. Juodaitytė A. (2003). *Vaikystės fenomenas: socialinis – edukacinis aspektas*. Monografija. Šiauliai:ŠU leidykla.
33. Kasparavičienė A., Čepienė R. (2007). *Emigravusių tėvų laikinai palikti vaikai: socialinės situacijos pokyčiai ir psichinės būsenos ypatumai*. *Tiltai* Nr. 1., p. 201-217.
34. Kvieskienė G. (2003). *Socializacija ir vaiko gerovė*. Vilnius.
35. Kvieskienė G. (2005). *Pozityvioji socializacija*. Vilnius:Leidykla.
36. Leliūgienė I. (1997). *Žmogus ir socialinė aplinka*. Kaunas: Technologija.
37. Leliūgienė I. (2005). *Tėvų išvykimo dirbti į užsienį įtaka vaikų socializacijai*. *Specialusis ugdymas*. Nr. 1(12)., p. 35-44.
38. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaiko laikinosios globos (rūpybos) nuostatų patvirtinimo“ pakeitimo. 2007 m. gegužės 28 d. Nr. A1-145 Vilnius.

39. Lipnevičienė G., Augienė D. (2004). *Kai kurie tėvų ir vaikų susvetimėjimo aspektai ir jų poveikis vaiko socializacijai*. Socialinis ugdymas: socialinė pedagoginė teorija ir praktika. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
40. Lillvist A., Sandberg A., Akesson E. B., Granlund M. (2009). *The construct of social competence – how preschool teachers define social competence in young children*. [Žiūrėta 2008-09-26]. Prieiga per internetą: <http://web.ebscohost.com/ehost/pdf?vid=23&hid=105&sid=7f92cef0-9c69-4bfc-a218-63bd593b2f5b%40sessionmgr103>
41. Markovienė M. (2001). *Jaunesniojo amžiaus moksleivių vidinės darnos formavimo problema*. Pradinis ugdymas žengiant į III tūkstantmetį. Šiauliai.
42. Malinauskienė O., Žukauskienė R. (2004). *Paauglių depresijos simptomų, savivertės, šeimos socialinio-ekonominio statuso ir tėvų auklėjimo stiliaus sąsajos*. Psichologija. Nr. 30.
43. Martišauskienė E. (2004). *Paauglių dvasingumas kaip pedagoginis reiškinys*. Vilnius: Leidykla.
44. Martišauskienė E. (2004). *Pedagoginių veiksnių įtaka vyresniųjų paauglių dvasiniam tapsmui*. Pedagogika: mokslo darbai. Nr. 12. p.136-148.
45. Markovienė M. (2004). *Vidinė darna ir jos raiškos vaikystėje savitumai*. Vilnius.
46. Myers D.G. (2000). *Psichologija*. Kaunas.
47. Navaitis G. (2001). *Psichologinė parama paaugliui*. Vilnius.: Kronta
48. Navaitis G. (2007). *Psichologinė parama paaugliams ir jų tėvams*. Vilnius: Kronta
49. Ozmon H. A., Craver S. M (1996). *Filosofiniai ugdymo pagrindai*. Vilnius: Leidybos centras
50. Petruolytė A. (2003). *Jaunesniojo paauglio socialinė raida*. Vilnius: Presvika
51. Pikūnas J. (1990) *Nuo asmens iki asmenybės*. Chicago: Ateitis.
52. Pikūnas J., Palujanskienė A. (2001). *Asmenybės vystymasis. Kelias į savęs atradimą*. Kaunas.
53. Pivorienė J., Miliauskienė V. (2006). *Rizikos grupei priklausančių paauglių ir jų tėvų tarpusavio santykių ypatumai*. Socialinis darbas. Nr. 5(1). p. 96-107.
54. Ramanauskienė R., Valantinas A., Endriulaitienė A. (2004). *Paauglių savęs vertinimo bei santykių su bendraamžiais ir tėvais sąveikos ypatumai*. Pedagogika Nr. 71., p. 91-97.
55. Samašonok K., Žukauskienė R. (2004). *Globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, mokyklinės adaptacijos ir kompetencijos ypatumai*. Socialinis darbas. Nr. 3(2)., p.119-129.
56. Savickytė V. (1996). *Asmenybė ir mokyklinė bendruomenė*. Šiauliai.
57. *Savižudybių prevencija*. [Žiūrėta 2009-05-21]. Prieiga per internetą: <http://www.savizudybes.lt/vidinis.asp?DL=L&TopicID=12>
58. *Savižudybių statistika*. [Žiūrėta 2009-05-21]. Prieiga per internetą: <http://greenruta.blogas.lt/457339/savizudybiu-statistika.html>
59. Sutton C. (1999). *Socialinis darbas, bendruomenės veikla ir psichologija*. Vilnius.
60. *Lietuvos statistikos metraštis 2007*. Vilnius.
61. *Demografijos metraštis 2007*. (2008). Vilnius.

62. Švietimo gairės (2002). 2003-2012 metai. Projektas. Vilnius.
63. Tarptautinių žodžių žodynas (2005). Vilnius: Spindulys.
64. Trimakas K. (1997). Asmenybės raida gyvenime. Kaunas.
65. Vaičiulienė A. (1998). *Paauglystės krizė psichoanalitiniu ir analitiniu požiūriu*. Švietimo naujovės. 1998 Spalis. p. 35-37.
66. Vaičiulienė A. (1999). *Tapatumas ir tapatumo krizė paauglystėje*. Psichologija. Nr. 19. p. 108-117.
67. Vaičiulienė A. (2004). Paauglio psichologija. Vilnius: Presvika
68. Vaiko teisių konvencija (2000). Vilnius.
69. Valickas G. (1997). Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius.:
70. Višniauskytė – Rimkienė J., Kardelis K. (2004). *Paauglių socialinės kompetencijos raiška įvairaus sociometrinio statuso grupėse*. Pedagogika. Nr. 71., p. 85-89.
71. Višniauskytė – Rimkienė J. (2007). *Moksleivių socialinės kompetencijos ugdymo galimybės*. Pedagogika. Nr. 86., p. 99-104.
72. Virbalienė A. (2004). *Paauglių bendraamžių grupės – sėkmingos socializacijos veiksnys*. Pedagogika Nr. 70., p. 217-223.
73. Želvys R. (1994). Paauglio psichikos vystymasis. Vilnius.
74. Žukauskienė R. (2007). Raidos psichologija. Vilnius: Margi raštai

PRIEDAI

ANKETA

Mielas moksleivi,

Šiaulių Universiteto edukologijos fakulteto magistrantė rašydama darbą, atlieka tyrimą paauglių, kurių tėvai išvykę dirbti į užsienį, problemoms atskleisti. Mums rūpi, kaip tau sekasi, sutarti su toli esančiais tėvais, kokie tavo santykiai su kitais suaugusiais ir bendraamžiais, ką tu pats manai apie save ir tau kylančias problemas, kurias vis dažniau tenka spręsti. Labai svarbu, kad rašytum tai, ką iš tikro manai ir kaip jautiesi. Galbūt, remdamiesi surinktais duomenimis galėsime padėti daugeliui tokių, kaip tu. Todėl prašome, atidžiai atsakinėk į pateiktus klausimus. Apklausa anoniminė – tavo atsakymų niekas nesužinos, jie pasitarnaus tik bendriems statistiniams duomenims gauti.

Pildydamas anketą, tikrai nesugaiši daug laiko, nes prie daugelio atsakymų pateikti variantų. Bet jei sau tinkamo nerasi - gali pats įrašyti.

Atsakymus žymėk kryžiu. (pvz.). Prašome atsakyti į visus klausimus, nes visi jie mums labai svarbūs

SĖKMĖS TAU!

1. Tavo amžius ____
2. Lytis vyr. mot.
3. Išvardink savo šeimos narius. _____

4. Ar užsienyje dirba abu tavo tėvai?
 - Taip.
 - Ne.
5. Su kuo gyvenai tėvams išvykus? _____
6. Kaip senai tavo tėvai dirba užsienyje? _____
7. Kada juos matai (gali pažymėti kelis):
 - Per šventes
 - Kartą per mėnesį.
 - Kartą per pusmetį.
 - Kartą per metus.
 - Rečiau.
8. Kaip dažniausiai bendrauji su tėvais:
 - Telefonu.
 - SMS žinutėmis.
 - Internetu (elektroniniais laiškais, skype).
 - Laiškais.
 - Kita. (nurodyk) _____
9. Kaip dažnai tai vyksta? _____
10. Su kuriuo iš tėvų bendrauji dažniau (jei išvykę abu). _____
11. Kaip manai kodėl? _____

12. Padėk kryžiuką prie tau tinkančio atsakymo (*kiekvienoje eilutėje pažymėk vieną pasirinkimą*):

Ar tėvai domisi tavo:		Nesidomi	Kartais paklausia	Nuolat domisi
1.	Savijauta jiems išvykus			
2.	Mokymosi pasiekimais			
3.	Santykiais su draugais			
4.	Santykiais su mokytojais			
5.	Tavo laisvalaikiu			

13. Kada labiausiai trūksta tėvų (gali pažymėti kelis):

- Kai reikia pagalbos mokantis.
- Kai nesutariu su kitais šeimos nariais.
- Kai nesutariu su draugais.
- Kai nesutariu su mokytojais.
- Kai noriu pasidalinti savo džiaugsmu.
- Kai būna liūdna.
- Kai sergu.
- Per šventes.
- Man tėvų niekada netrūksta.
- Kita (įrašyk) _____

14. Kaip manai, ar tėvai tave visada palaiko ir supranta:

- Taip.
- Ne.
- Nežinau.

15. Kuo tau tavo tėvai labiausiai patinka? _____

16. Ką juose norėtum keisti? _____

17. Prie kiekvieno teiginio pažymėk ar tai būdinga tavo šeimoje:

Mano ir tėvų santykiai		Visada	Dažnai	Niekad
1.	<i>Tėvai priekaištauja.</i>			
2.	<i>Tėvai žino ir vertina mano sugebėjimus ir pasiekimus.</i>			
3.	<i>Tėvai išklauso mano pasiūlymus ir mintis ir į juos atsižvelgia.</i>			
4.	<i>Tėvai mane myli tokį, koks aš esu.</i>			
5.	<i>Mano šeima manimi pasitiki.</i>			
6.	<i>Tėvai neriboja mano laisvės pasirinkti draugus.</i>			
7.	<i>Mano ir tėvų nuomonė sutampa.</i>			
8.	<i>Tėvai rodo nepasitenkinimą manimi.</i>			
9.	<i>Jaučiuosi našta savo tėvams.</i>			
10.	<i>Suaugusieji mane vertina, kaip mažą vaiką.</i>			

11.	<i>Man svarbi tėvų nuomonė, aš į ją atsižvelgiu.</i>			
12.	<i>Bijau kreiptis į tėvus paramos, nes bijau jų priekaištų.</i>			
13.	<i>Manau, kad nepateisinu savo tėvų lūkesčių.</i>			
14.	<i>Mano ir tėvų santykiai yra šalti.</i>			
15.	<i>Tėvai nuolat mane kaltina.</i>			
16.	<i>Aš pats galiu rinktis, kaip praleisti laisvalaikį.</i>			
17.	<i>Tėvai iš manęs reikalauja daugiau, nei aš galiu ir sugebu.</i>			

18. Kokie santykiai tarp tavęs ir tėvų tapo jiems išvykus (*gali pažymėti kelis*):

- Tėvai man tapo, kaip draugai.
- Tėvai labiau manimi pasitiki.
- Kai iškyla problemos, aš pats priimu sprendimus.
- Jie nuolat nurodinėja, ką turiu daryti, kaip pasielgti.
- Tėvai man daugiau leidžia.
- Esu labiau kontroliuojamas.
- Jie nuolat kišasi ne į savo reikalus.
- Tėvai visai mane pamiršta.
- Tėvai labiau domisi mano problemomis.
- Kita (nurodyk) _____

19. Kas labiausiai neramina tėvams išvykus (*gali pažymėti kelis*):

- Bijau dėl savo ateities.
- Nesugebu pasirūpinti savimi ir kitais.
- Jaučiuosi labai vienišas ir nemylimas.
- Bijau, kad jiems kas blogo nutiktų.
- Trūksta tėvų paramos ir palaikymo.
- Nemoku pats išspręsti savo problemų.
- Bijau, kad jie niekada nebegrįš.
- Kita (nurodyk) _____

20. Su kuo labiausiai mėgsti leisti laiką (*gali pažymėti kelis*) :

- Su mama.
- Su tėčiu.
- Su sese/broliu.
- Su seneliais.
- Su visa šeima.
- Su draugu/ draugais.
- Vienas.
- Su augintiniu.

Kita (nurodyk) _____

21. Pažymėk tau tinkantį atsakymą apie savo ir draugų santykius (*gali pažymėti kelis*):

- Mano draugai nori būti tokie, kaip aš.
- Turiu be galo daug gerų draugų.
- Esu mylimas ir gerbiamas klasėje.
- Turiu vieną gerą draugą.
- Draugai mane dažnai erzina.
- Manęs niekas nemėgsta.
- Man nereikia draugų.
- Mano nuomonė niekam neįdomi.
- Mano geriausi draugai – tėvai.
- Draugų tarpe esu lyderis.
- Bet kada galiu pasikalbėti su daugeliu draugų.
- Kai neateinu į mokyklą, klasėje niekas manęs nepasigenda.
- Būti su draugais man labai patinka.
- Draugų nuomonė ir pritarimas man pats svarbiausias.

22. Pažymėk, kas padeda, o kas trukdo susirasti draugų (*kiekvienoje eilutėje, pažymėk vieną pasirinkimą*):

	Savybės	Padeda	Trukdo	To neturiu
1.	<i>Manimi galima pasitikėti</i>			
2.	<i>Esu kūrybiškas</i>			
3.	<i>Moku gerbti kitą.</i>			
4.	<i>Esu draugiškas</i>			
5.	<i>Manęs visi bijo</i>			
6.	<i>Esu nuoširdus</i>			
7.	<i>Esu tolerantiškas</i>			
8.	<i>Pinigai</i>			
9.	<i>Esu tvarkingas</i>			
10.	<i>Esu protingas</i>			
11.	<i>Esu pareigingas</i>			
12.	<i>Moku rūpintis kitais</i>			
13.	<i>Esu gražus</i>			
14.	<i>Moku išklaudyti ir patarti</i>			
15.	<i>Esu stiprus</i>			
16.	<i>Turiu žalingų įpročių</i>			
17.	<i>Moku nuolaidžiauti ir įsiteikti</i>			

18.	<i>Galiu pasirūpinti savimi</i>			
19.	<i>Esu atsakingas</i>			

23. Kur susirandi daugiau draugų:

Mokykloje.

Kieme.

Būreliuose.

Vakarėliuose.

Kita (nurodyk) _____

24. Kas tave labiausiai neramina santykiuose su bendraamžiais (*gali pažymėti kelis*):

Sunku bendrauti.

Bijau būti atstumtas, nesuprastas.

Bijau, kad iš manęs gali pasityčioti.

Nenoriu būti toks, kaip mano draugai.

Sunku atsispirti draugų įtakai (pvz. kai siūlo išgerti, rūkyti ar pan.).

Draugai niekad manęs neišklauso.

Jaučiuosi ne toks, kaip visi.

Kita (nurodyk) _____

25. Kaip manai, kam reikalingi draugai (*gali pažymėti kelis*):

Kad išklausytų ir patartų.

Kad paskolintų pinigų.

Kad būtų ant ko išsiliėti, kai supyksti.

Kad padėtų mokytis.

Kad būtų ką veikti.

Kad būtų kam atskleisti savo paslaptis.

Kad nebūtum vienišas.

Kad galėtum iš jų pasimokyti.

Kad padėtų, kai iškyla problemos.

Kad turėtum, kam vadovauti.

Kad būtų, kas tavimi rūpinasi.

Kad jaustumėsi reikalingas ir mylimas.

Kad jaustumėsi saugus.

Kad galėtum kartu planuoti ir leisti laisvalaikį.

Kita (nurodyk) _____

26. Pažymėk, kokia savyjauta ir elgesys tau būdingas arba ne (*kiekvienoje eilutėje, pažymėk vieną pasirinkimą*):

	Savybė ir elgesys	Būdinga	Nebūdinga	Nežinau
1.	<i>Esu savimi patenkintas.</i>			
2.	<i>Jaučiu šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauju.</i>			
3.	<i>Galiu laisvai reikšti savo nuomonę.</i>			
4.	<i>Jaučiuosi blogesnis nei kiti.</i>			
5.	<i>Aš patenkintas savo gyvenimu.</i>			
6.	<i>Smerkiu save dėl savo klaidų ir trūkumų.</i>			
7.	<i>Moku tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir k.t.</i>			
8.	<i>Naujose situacijose ir tarp nepažįstamų žmonių jaučiuosi nejaukiai.</i>			
9.	<i>Nieku nepasitikiu ir įtarinėju.</i>			
10.	<i>Nusileidžiu kitiems, nes jie yra už mane pranašesni.</i>			
11.	<i>Kai būnu vienas jaučiuosi vienišas, liūdnas ar nelaimingas.</i>			
12.	<i>Man labai svarbu, kad aplinkiniai mane vertintų ir gerbtų.</i>			
13.	<i>Lengvai randu draugų ir juos išsaugau.</i>			
14.	<i>Man labai reikia kitų patarimų.</i>			
15.	<i>Iškilus problemoms, aš pats viską apmąstau ir priimu sprendimą.</i>			
16.	<i>Mėgstu kritikuoti ir menkinti kitus.</i>			
17.	<i>Priimu atsakomybę už savo sprendimus.</i>			
18.	<i>Jei man nesiseka, kalti aplinkiniai – tėvai, draugai, mokytojai.</i>			
19.	<i>Manau, kad esu pats geriausias.</i>			
20.	<i>Pavydžiu kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų.</i>			

27. Kas tau savyje labiausiai nepatinka, ką norėtum keisti? _____

28. Kaip manai, kas yra sunkiausia paaugliui? _____

Labai ačiū už atsakymus!

ANKETA

Mielas moksleivi,

Šiaulių Universiteto edukologijos fakulteto magistrantė rašydama darbą, atlieka tyrimą paauglių problemoms atskleisti. Mums rūpi, kaip tau sekasi, sutarti su tėvais ir kitais suaugusiais, kokie tavo santykiai su bendraamžiais, ką tu pats manai apie save ir tau kylančias problemas, kurias vis dažniau tenka spręsti. Labai svarbu, kad rašytum tai, ką iš tikro manai ir kaip jautiesi. Galbūt, remdamiesi surinktais duomenimis galėsime padėti daugeliui tokių, kaip tu. Todėl prašome, atidžiai atsakinėk į pateiktus klausimus. Apklausa anoniminė – tavo atsakymų niekas nesužinos, jie pasitarinaus tik bendriems statistiniams duomenims gauti.

Pildydamas anketą, tikrai nesugaiši daug laiko, nes prie daugelio atsakymų pateikti variantų. Bet jei sau tinkamo nearsi - gali pats įrašyti.

Atsakymus žymėk kryžiuuku. (pvz.). Prašome atsakyti į visus klausimus, nes visi jie mums labai svarbūs.

SĖKMĖS TAU!

12. Tavo amžius ____

13. Lytis vyr. mot.

14. Išvardink savo šeimos narius: _____

15. Su kuo tu gyveni? _____

16. Su kuriuo iš tėvų palaikai artimesnius santykius? _____

17. Kaip manai kodėl? _____

18. Padėk kryžiuuką prie tau tinkančio atsakymo (kiekvienoje eilutėje pažymėk vieną pasirinkimą):

Ar tėvai domisi tavo:		Nesidomi	Kartais paklausia	Nuolat domisi
1.	Savijauta			
2.	Mokymosi pasiekimais			
3.	Santykiais su draugais			
4.	Santykiais su mokytojais			
5.	Tavo laisvalaikiu			

19. Kada labiausiai trūksta tėvų dėmesio (gali pažymėti kelis):

- Kai reikia pagalbos mokantis.
- Kai nesutariu su kitais šeimos nariais.
- Kai nesutariu su draugais.
- Kai nesutariu su mokytojais.
- Kai noriu pasidalinti savo džiaugsmu.
- Kai būna liūdna.
- Kai sergu.

- Per šventes.
- Man tėvų dėmesio niekada netrūksta.
- Kita (Irašyk) _____

20. Kaip manai, ar tėvai tave visada palaiko ir supranta?

- Taip.
- Ne.
- Nežinau.

21. Kuo tau tavo tėvai labiausiai patinka? _____

22. Ką juose norėtum keisti? _____

23. Prie kiekvieno teiginio pažymėk ar tai būdinga tavo šeimoje (*kiekvienoje eilutėje pažymėk vieną pasirinkimą*):

Mano ir tėvų santykiai		Visada	Dažnai	Niekad
1.	<i>Tėvai priekaištauja.</i>			
2.	<i>Tėvai žino ir vertina mano sugebėjimus ir pasiekimus.</i>			
3.	<i>Tėvai išklauso mano pasiūlymus ir mintis ir į juos atsižvelgia.</i>			
4.	<i>Tėvai mane myli tokį, koks aš esu.</i>			
5.	<i>Mano šeima manimi pasitiki.</i>			
6.	<i>Tėvai neriboja mano laisvės pasirinkti draugus.</i>			
7.	<i>Mano ir tėvų nuomonė sutampa.</i>			
8.	<i>Tėvai rodo nepasitenkinimą manimi.</i>			
9.	<i>Jaučiuosi našta savo tėvams.</i>			
10.	<i>Suaugusieji mane vertina, kaip mažą vaiką.</i>			
11.	<i>Man svarbi tėvų nuomonė, aš į ją atsižvelgiu.</i>			
12.	<i>Bijau kreiptis į tėvus paramos, nes bijau jų priekaištų.</i>			
13.	<i>Manau, kad nepateisinu savo tėvų lūkesčių.</i>			
14.	<i>Mano ir tėvų santykiai yra šalti.</i>			
15.	<i>Tėvai nuolat mane kaltina.</i>			
16.	<i>Aš pats galiu rinktis, kaip praleisti laisvalaikį.</i>			
17.	<i>Tėvai iš manęs reikalauja daugiau, nei aš galiu ir sugebu.</i>			

24. Kas labiausiai tave neramina (*gali pažymėti kelis*):

- Bijau dėl savo ateities.
- Nesugebu pasirūpinti savimi ir kitais.
- Jaučiuosi labai vienišas ir nemylimas.
- Trūksta tėvų paramos ir palaikymo.
- Nemoku pats išspręsti savo problemų.
- Kita (nurodyk) _____

25. Su kuo labiausiai mėgsti leisti laiką (*gali pažymėti kelis*) :

- Su mama.
- Su tėčiu.
- Su sese/broliu.
- Su seneliais.
- Su visa šeima.
- Su draugu/ draugais.
- Vienas.
- Su augintiniu.
- Kita (nurodyk) _____

26. Pažymėk tau tinkantį atsakymą apie savo ir draugų santykius (*gali pažymėti kelis*):

- Mano draugai nori būti tokie, kaip aš.
- Turiu be galo daug gerų draugų.
- Esu mylimas ir gerbiamas klasėje.
- Turiu vieną gerą draugą.
- Draugai mane dažnai erzina.
- Manęs niekas nemėgsta.
- Man nereikia draugų.
- Mano nuomonė niekam neįdomi.
- Mano geriausi draugai – tėvai.
- Draugų tarpe esu lyderis.
- Bet kada galiu pasikalbėti su daugeliu draugų.
- Kai neateinu į mokyklą, klasėje niekas manęs nepasigenda.
- Būti su draugais man labai patinka.
- Draugų nuomonė ir pritarimas man pats svarbiausias.

27. Pažymėk, kas padeda, o kas trukdo susirasti draugų (*kiekvienoje eilutėje, pažymėk vieną pasirinkimą*):

	Savybės	Padeda	Trukdo	To neturiu
1.	<i>Manimi galima pasitikėti</i>			
2.	<i>Esu kūrybiškas</i>			
3.	<i>Moku gerbti kitą.</i>			
4.	<i>Esu draugiškas</i>			
5.	<i>Manęs visi bijo</i>			
6.	<i>Esu nuoširdus</i>			
7.	<i>Esu tolerantiškas</i>			
8.	<i>Pinigai</i>			
9.	<i>Esu tvarkingas</i>			
10.	<i>Esu protingas</i>			
11.	<i>Esu pareigingas</i>			

12.	<i>Moku rūpintis kitais</i>			
13.	<i>Esu gražus</i>			
14.	<i>Moku išklaudyti ir patarti</i>			
15.	<i>Esu stiprus</i>			
16.	<i>Turiu žalingų įpročių</i>			
17.	<i>Moku nuolaidžiauti ir įsiteikti</i>			
18.	<i>Galiu pasirūpinti savimi</i>			
19.	<i>Esu atsakingas</i>			

28. Kur susirandi daugiau draugų:

Mokykloje.

Kieme.

Būreliuose.

Vakarėliuose.

Kita (nurodyk) _____

29. Kas tave labiausiai neramina santykiuose su bendraamžiais (*gali pažymėti kelis*):

Sunku bendrauti.

Bijau būti atstumtas, nesuprastas.

Bijau, kad iš manęs gali pasityčioti.

Nenoriu būti toks, kaip mano draugai.

Sunku atsispirti draugų įtakai (pvz. kai siūlo išgerti, rūkyti ar pan.).

Draugai niekad manęs neišklauso.

Jaučiuosi ne toks, kaip visi.

Kita (nurodyk) _____

30. Kaip manai, kam reikalingi draugai (*gali pažymėti kelis*):

Kad išklaudytų ir patartų.

Kad paskolintų pinigų.

Kad būtų ant ko išsiliesti, kai supyksti.

Kad padėtų mokytis.

Kad būtų ką veikti.

Kad būtų kam atskleisti savo paslaptis.

Kad nebūtum vienišas.

Kad galėtum iš jų pasimokyti.

Kad padėtų, kai iškyla problemos.

Kad turėtum, kam vadovauti.

Kad būtų, kas tavimi rūpinasi.

Kad jaustumėsi reikalingas ir mylimas.

- Kad jaustumėsi saugus.
- Kad galėtum kartu planuoti ir leisti laisvalaikį.
- Kita (nurodyk) _____

31. Pažymėk, kokia savijauta ir elgesys tau būdingas arba ne (*kiekvienoje eilutėje, pažymėk vieną pasirinkimą*):

	Savybė ir elgesys	Būdinga	Nebūdinga	Nežinau
1.	<i>Esu savimi patenkintas.</i>			
2.	<i>Jaučiu šilumą ir draugiškumą visiems, su kuriais bendrauju.</i>			
3.	<i>Galiu laisvai reikšti savo nuomonę.</i>			
4.	<i>Jaučiuosi blogesnis nei kiti.</i>			
5.	<i>Aš patenkintas savo gyvenimu.</i>			
6.	<i>Smerkiu save dėl savo klaidų ir trūkumų.</i>			
7.	<i>Moku tinkamai reikšti savo jausmus: meilę, pyktį ir k.t.</i>			
8.	<i>Naujose situacijose ir tarp nepažįstamų žmonių jaučiuosi nejaukiai.</i>			
9.	<i>Niekuo nepasitikiu ir įtarinėju.</i>			
10.	<i>Nusileidžiu kitiems, nes jie yra už mane pranašesni.</i>			
11.	<i>Kai būnu vienas jaučiuosi vienišas, liūdnas ar nelaimingas.</i>			
12.	<i>Man labai svarbu, kad aplinkiniai mane vertintų ir gerbtų.</i>			
13.	<i>Lengvai randu draugų ir juos išsaugau.</i>			
14.	<i>Man labai reikia kitų patarimų.</i>			
15.	<i>Iškilus problemoms, aš pats viską apmąstau ir priimu sprendimą.</i>			
16.	<i>Mėgstu kritikuoti ir menkinti kitus.</i>			
17.	<i>Priimu atsakomybę už savo sprendimus.</i>			
18.	<i>Jei man nesiseka, kalti aplinkiniai – tėvai, draugai, mokytojai.</i>			
19.	<i>Manau, kad esu pats geriausias.</i>			
20.	<i>Pavydžiu kitiems jų išvaizdos ir sugebėjimų.</i>			

32. Kas tau savyje labiausiai nepatinka, ką norėtum keisti? _____

33. Kaip manai, kas yra sunkiausia paaugliui? _____

Labai ačiū už atsakymus!